

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

HAZAR BÖLGESİ'NDE ENERJİ MÜCADELESİ VE TÜRKİYE

DOKTORA TEZİ

Çağlar ÖZER

KOCAELİ 2021

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

HAZAR BÖLGESİ'NDE ENERJİ MÜCADELESİ VE TÜRKİYE

DOKTORA TEZİ

Çağlar ÖZER

Danışman: Prof. Dr. İrfan Kaya ÜLGER

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 23.06.2021/15

KOCAELİ 2021

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

HAZAR BÖLGESİ'NDE ENERJİ MÜCADELESİ VE TÜRKİYE

DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan: Çağlar ÖZER

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 23.06.2021/15

KOCAELİ 2021

ÖNSÖZ

Günümüzde enerjiye duyulan ihtiyacın artması, enerji kaynaklarının bulunduğu ülke ve bölgelere olan ilgiyi artırmıştır. Bu bölgelerden birisi de Hazar Bölgesi'dir. Hazar Bölgesi'ni önemli kılan diğer bir husus ise Rusya ve İran ile birlikte SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nin bölgenin enerji kaynaklarından birlikte pay almaları, bu ülkelerin Türkiye ile tarihi - kültürel bağlarının bulunmasının yanı sıra akrabalık - dostluk ilişkilerinin de olmasıdır. Hazar Bölgesi'nde küresel güçler de söz sahibi olmak istemektedirler. Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin (Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan), küresel güçlerin (ABD, AB, Çin) ve Türkiye'nin Hazar Bölgesi politikaları, Hazar Havzası'ndaki enerji üretimini, arzını ve enerji güvenliğini belirlemektedir.

Araştırmada; Hazar Havzası enerji kaynaklarının (Petrol ve doğal gaz) kıyıdaş ülkeler, küresel güçler ve Türkiye açısından önemi açıklanmış, bölgeye yönelik strateji ve politika analizleri yapılmıştır.

Araştırma konusunun seçiminde ve araştırma sürecinin her aşamasında çok değerli fikirlerini, görüş ve önerilerini esirgemeyerek beni yönlendiren danışmanım Sayın Prof. Dr. İrfan Kaya ÜLGER'e teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca doktora tez çalışmam boyunca beni destekleyen, değerli eşim Necla ÖZER'e, çocuklarım Zihni Can ÖZER'e ve Ahmet Mert ÖZER'e teşekkür ederim.

21.04.2021

Çağlar ÖZER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
ŞEKİL LİSTESİ.....	IX
TABLO LİSTESİ.....	X
GRAFİK LİSTESİ	XI
HARİTA LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE, HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ	8
1.1. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	8
1.1.1. Realizm	9
1.1.2. Liberalizm	13
1.1.3. Fonksiyonalizm.....	15
1.1.4. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi.....	16
1.1.5. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisine Göre Hazar Bölgesi ve Türkiye.....	20
1.2. HAZAR DENİZİ'NİN OLUŞUMU, COĞRAFİ KONUMU VE ÖZELLİKLERİ	23
1.3. KIYIDAŞ ÜLKELER VE ENERJİ KAPASİTELERİ	25
1.3.1. Rusya	25
1.3.2. İran.....	25
1.3.3. Azerbaycan	26
1.3.4. Türkmenistan	26
1.3.5. Kazakistan.....	27
1.4. HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ	27
1.4.1. Hukuki Statünün Tarihi Süreci	28
1.4.2. Kıyıdaş Ülkelerin Görüşleri.....	31
1.4.2.1. Rusya'nın Görüşü	31
1.4.2.2. İran'ın Görüşü	32
1.4.2.3. Azerbaycan'ın Görüşü	33
1.4.2.4. Türkmenistan'ın Görüşü	34
1.4.2.5. Kazakistan'ın Görüşü.....	35
1.4.3. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Son Durumu	36
1.5. HAZAR HAVZASI'NDAKİ PETROL VE DOĞAL GAZ GÖRÜNÜMÜ	41
1.5.1. Petrol ve Doğal Gaz Görünümü.....	42
1.5.2. Petrol ve Doğal Gaz Transferi	43
1.6. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

2. KIYIDAŞ ÜLKELERİN PETROL VE DOĞAL GAZ BORU HATLARININ FİİLİ DURUMU.....	47
2.1. PETROL BORU HATLARI.....	47
2.1.1. Atyrau - Samara Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Rusya).....	48
2.1.2. Tengiz - Novorossisk Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Rusya).....	49

2.1.3. Karaçanak - Atyrau Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Kazakistan).....	50
2.1.4. Atyrau - Alashankou Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Çin).....	51
2.1.5. Bakü - Novorossisk Petrol Boru Hattı (Azerbaycan - Rusya).....	52
2.1.6. Bakü - Supsa Petrol Boru Hattı (Azerbaycan - Gürcistan).....	53
2.1.7. Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı (Azerbaycan - Gürcistan - Türkiye).....	55
2.1.8. Türk Boğazları Bypass Petrol Boru Hatları.....	58
2.1.8.1. Bulgaristan - Makedonya – Arnavutluk Petrol Boru Hattı.....	59
2.1.8.2. Odessa - Brody Petrol Boru Hattı (Ukrayna - Ukrayna).....	60
2.2. DOĞAL GAZ BORU HATLARI.....	61
2.2.1. Orta Asya Merkez Doğal Gaz Boru Hattı (Türkmenistan - Rusya)	62
2.2.2. Türkmenistan - İran Doğal Gaz Boru Hattı.....	63
2.2.3. Türkmenistan - Çin Doğal Gaz Boru Hattı.....	63
2.2.4. Trans - Afganistan Doğal Gaz Boru Hattı (Türkmenistan - Afganistan - Pakistan - Hindistan).....	65
2.2.5. Türkiye - Yunanistan - İtalya Doğal Gaz Boru Hattı.....	66
2.2.6. Rusya - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı).....	67
2.2.7. Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı (Rusya - Türkiye).....	68
2.2.8. Güney Gaz Koridoru.....	69
2.2.8.1. Bakü - Tiflis - Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı.....	70
2.2.8.2. Trans - Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP).....	71
2.2.8.3. Trans - Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP).....	72
2.2.9. Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı (Rusya - Türkiye).....	73
2.2.10. İran - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı.....	75
2.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KIYIDAŞ ÜLKELER VE KÜRESEL GÜÇLER İÇİN HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ, BÖLGEYE YÖNELİK ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİ VE POLİTİKALARI 80

3.1. KIYIDAŞ ÜLKELER İÇİN HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ, İZLENEN ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİ VE POLİTİKALARI 80

3.1.1. Rusya Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar.....	81
3.1.2. İran Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar.....	84
3.1.3. Azerbaycan Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar.....	86
3.1.4. Türkmenistan Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar.....	90
3.1.5. Kazakistan Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar.....	91

3.2. KÜRESEL GÜÇLER İÇİN HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ, İZLENEN ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİ VE POLİTİKALARI 95

3.2.1. ABD Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar.....	97
3.2.2. Çin Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar.....	99
3.2.3. AB Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar.....	102

3.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ..... 105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ, TÜRKİYE'NİN HAZAR BÖLGESİ'NE YÖNELİK ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİ VE POLİTİKALARI..... 109

4.1. TÜRKİYE'NİN HAZAR HAVZASI ÜLKELERİNE YÖNELİK STRATEJİK BAKIŞININ TEMEL ESASLARI..... 109

4.1.1. Türkiye - Rusya İlişkilerinde Denge Arayışı.....	109
---	-----

4.1.2. Türkiye'nin Kafkasya Politikası	113
4.1.2.1. Türkiye'nin Kuzey Kafkasya Politikası	114
4.1.2.2. Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası	115
4.1.3. Türkiye'nin Orta Asya Politikası	118
4.1.4. Türkiye'nin İran Politikası	120
4.2. HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ	122
4.3. TÜRKİYE'NİN HAZAR BÖLGESİ'NDE KIYIDAŞ ÜLKELER VE KÜRESEL GÜÇLERLE ARASINDAKİ ENERJİ STRATEJİ VE POLİTİKALARI	126
4.3.1. Türkiye - Rusya Enerji Politikası	128
4.3.2. Türkiye - İran Enerji Politikası	131
4.3.3. Türkiye - Azerbaycan Enerji Politikası	133
4.3.4. Türkiye - Türkmenistan Enerji Politikası	136
4.3.5. Türkiye - Kazakistan Enerji Politikası	137
4.3.6. Türkiye - ABD Enerji Politikası	139
4.3.7. Türkiye - Çin Enerji Politikası	140
4.3.8. Türkiye - AB Enerji Enerji Politikası	141
4.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ	145
SONUÇ	150
KAYNAKÇA	162
ÖZGEÇMİŞ	189

ÖZET

Hazar Bölgesi, sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerinden dolayı SSCB'nin dağılmasının ardından bölgesel ve küresel aktörler arasında yoğun enerji mücadelesinin yaşandığı bir alan haline gelmiştir.

Bu araştırmada; Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin (Rusya, Kazakistan, İran, Türkmenistan, Azerbaycan), küresel güçlerin (ABD, Çin, AB) ve Türkiye'nin Hazar Bölgesi politikalarının, Hazar Havzası'nda enerji üretimini, arzını ve güvenliğini nasıl belirlediğini açıklayıp analiz etmek amaçlanmıştır.

Bu bağlamda Hazar Havzası'na yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde; Türkiye ile Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkeler ve küresel aktörlerin Hazar Bölgesi politikalarının bölgedeki enerjinin üretimi, arzı ve güvenliğini belirlemesini bütünsel olarak inceleyen bir çalışmaya rastlanılmadığı için bu araştırma konu olarak seçilmiştir.

Tezin temel hipotezi “Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin, küresel güçlerin ve Türkiye'nin Hazar Bölgesi politikaları, Hazar Havzası'ndaki enerji üretimi, arzını ve güvenliğini belirlemektedir” olarak esas alınmıştır.

Bu kapsamda araştırmanın bağımsız değişkeni “Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin, küresel güçlerin ve Türkiye'nin Hazar Bölgesi Politikaları”, bağımlı değişkeni ise “Hazar Havzası'nda enerji üretimi, arzı ve güvenliği” olarak belirlenmiştir.

Nitel araştırma yöntemlerine göre yürütülen araştırmada belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın teorik altyapısı; Realizm, Liberalizm ve Fonksiyonalizm gibi ana akım teorilerinin tamamlayıcısı olarak değerlendirilen, bölge temelli olgulara ve olaylara daha detaylı açıklamalar getiren Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGK)'ne dayandırılmıştır. Araştırma sonucunda araştırmanın temel hipotezi büyük oranda doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hazar Bölgesi, Enerji Güvenliği, Enerji Mücadelesi, Petrol, Doğal Gaz

ABSTRACT

The Caspian Region has become an area of intensive energy challenge among the regional and global actors following the collapse of the USSR due to its petroleum and natural gas reserves.

This study aims to explain and analyze the extent to which the Caspian Region policies of the Caspian Sea coastal states (Russia, Kazakhstan, Iran, Turkmenistan, Azerbaijan), global powers (the USA, China, EU), and Turkey determine energy production, supply, and security in the Caspian Basin.

In this context, upon examining the research studies conducted on the Caspian Basin; this research subject is chosen since no research study that holistically investigated the Caspian Region policies of Turkey and the Caspian Sea coastal states as well as the global actors in determining the production, supply and security of energy in the Region has been found.

The main hypothesis of the thesis is based on “the policies of the Caspian region of the States, global powers and Turkey that are coastal to the Caspian Sea determine the production, supply and security of energy in the Caspian Basin”. In this context, the independent variable of the research study is determined as “the Caspian Region Policies of the Caspian coastal states, global powers, and Turkey”, whereas the dependent variable is determined as “the energy production, supply, and security in the Caspian Basin”.

The documentary analysis method is used in the research study which is conducted according to qualitative research methods. The theoretical background of the research study is based on the Regional Security Complex Theory (RSC) which is considered as a complement to mainstream theories such as Realism, Liberalism, and Functionalism providing more detailed explanations for region-based phenomena and events. As a result of the research study, the basic hypothesis of the research is substantially accepted.

Keywords: Caspian Region, Energy Security, Energy Challenge, Petroleum, Natural Gas

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ACG	:	Azeri - Çırak - Güneşli
AGİT	:	Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AIOC	:	Azerbaijan International Operating Company (Azerbaycan Uluslararası İşletim Şirketi)
BDT	:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BGK	:	Bölgesel Güvenlik Kompleksi
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMDHS	:	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BOTAŞ	:	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	:	British Petroleum (İngiliz Petrolü)
BTC	:	Bakü - Tiflis - Ceyhan
BTE	:	Bakü - Tiflis - Erzurum
CNPC	:	China National Petroleum Corporation (Çin Ulusal Petrol Anonim Şirketi)
CPC	:	Caspian Pipeline Consortium (Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu)
DEİK	:	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
EPDK	:	Enerji Piyasası Denetleme Kurumu
EUROSTAT	:	European Community Statistical Office (Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi)
EIA	:	U.S. Energy Information Administration (ABD Enerji Bilgi İdaresi)
GGK	:	Güney Gaz Koridoru
GIOC	:	Georgian International Oil Corporation (Gürcistan Uluslararası Petrol Anonim Şirketi)
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IEA	:	International Energy Agency (Uluslararası Enerji Ajansı)
INOGATE	:	Interstate Oil and Gas Transportation to Europe (Devletler Arası Petrol ve Gaz Taşınması Programı)
KMG	:	KazMunaiGas (Kazakistan Ulusal Petrol ve Doğal Gaz Şirketi)
KPO	:	Karachaganak Petroleum Operating (Karaçanak Petrol İşletimi)
LNG	:	Liquefied Natural Gas (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz)
MEB	:	Münhasır Ekonomik Bölge
NATO	:	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı)
SOCAR	:	State Oil Company of Azerbaijan Republic Consortium (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi)
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	:	Şangay İş Birliği Örgütü
t.y.	:	Tarih Yok
TANAP	:	Trans - Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TAP	:	Trans - Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı

TİKA	:	Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TMMOB	:	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TPAO	:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	:	Transport Corridor Europe Caucasus Asia (Avrupa Kafkasya Orta Asya Ulaştırma Koridoru)
TÜRKSÖY	:	Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
UNCLOS	:	United Nations Convention on the Law of the Sea (Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi)
YDİK	:	Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi
YDSK	:	Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 1. 21'nci Yüzyılda Güç Dengesi Piramidi..... 21
Şekil 2. Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Temel Aktörleri ve Üstlendikleri Roller 102

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Hazar Havzası Muhtemel Rezervler	42
Tablo 2. Hazar Havzası Petrol Boru Hatları	58
Tablo 3. Türk Boğazları Bypass Petrol Boru Hatları	61
Tablo 4. Hazar Havzası Doğal Gaz Boru Hatları	76
Tablo 5. AB'nin Petrol ve Doğal Gaz İthalat Miktarları	102
Tablo 6. Türkiye - Rusya Doğal Gaz İthalat Miktarları (2008 - 2018).....	128
Tablo 7. Türkiye - Rusya Petrol İthalat Miktarları (2011 - 2018)	129
Tablo 8. Türkiye - İran Doğal Gaz İthalat Miktarları (2008 - 2018).....	131
Tablo 9. Türkiye - İran Petrol İthalat Miktarları (2011 - 2018)	132
Tablo 10. Türkiye - Azerbaycan Petrol İthalat Miktarları (2011 - 2018).....	134
Tablo 11. Türkiye - Azerbaycan Doğal Gaz İthalat Miktarları (2008 - 2018).135	
Tablo 12. Türkiye - Kazakistan Petrol İthalat Miktarları (2011 - 2018).....	137
Tablo 13. Türkiye - AB Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)	142

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1. Türkiye Enerji Tüketiminin Sektörel Dağılımı (2017).....	123
Grafik 2. Türkiye'nin Enerji Arzının Enerji Kaynaklarına Göre Dağılımı (2017)	123
Grafik 3. Türkiye'nin Doğal Gaz İthal Ettiği Ülkeler (2018)	125
Grafik 4. Türkiye'nin Petrol İthal Ettiği Ülkeler (2018)	125
Grafik 5. Avrupa Birliği Doğalgaz Üretim, Tüketim ve Net İthalatı (Milyar m³).....	143

HARİTA LİSTESİ

Harita 1. Hazar Denizi'nin Haritası ve Çevresindeki Ülkeler	24
Harita 2. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesine Göre Kıyıdaş Devletler Arasında Deniz Alanı Paylaşımı	38
Harita 3. Atyrau - Samara Petrol Boru Hattı	48
Harita 4. Tengiz - Novorossisk Petrol Boru Hattı.....	49
Harita 5. Karaçanak - Atyrau Petrol Boru Hattı.....	51
Harita 6. Atyrau - Alashankou Petrol Boru Hattı	52
Harita 7. Bakü - Novorossisk Petrol Boru Hattı	53
Harita 8. Bakü - Supsa Petrol Boru Hattı	54
Harita 9. Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı	56
Harita 10. Bakü -Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı Türkiye Bölümü.....	56
Harita 11. Burgaz - Vlore Petrol Boru Hattı.....	59
Harita 12. Odessa - Brody Petrol Boru Hattı.....	60
Harita 13. Türkmenistan - Rusya Doğal Gaz Boru Hattı.....	62
Harita 14. Türkmenistan - İran Doğal Gaz Boru Hattı	63
Harita 15. Türkmenistan - Çin Doğal Gaz Boru Hattı	64
Harita 16. Trans - Afganistan Doğal Gaz Boru Hattı	65
Harita 17. Türkiye - Yunanistan - İtalya Doğal Gaz Boru Hattı	66
Harita 18. Rusya - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı.....	67
Harita 19. Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı	68
Harita 20. Güney Gaz Koridoru	69
Harita 21. Bakü -Tiflis - Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)	70
Harita 22. Trans - Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP).....	72
Harita 23. Trans - Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP).....	73
Harita 24. Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı	74
Harita 25. İran - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı.....	75
Harita 26. Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Üretim Alanları	80
Harita 27. Azerbaycan'ın Önemli Petrol Üretim Sahaları	88
Harita 28. Karaçanak Petrol ve Doğal Gaz Alanları	92
Harita 29. Kaşagan Petrol Üretim Sahası	93
Harita 30. Tengiz Petrol ve Doğal Gaz Alanları	94
Harita 31. Tek Kuşak Tek Yol Projesi	101
Harita 32. AB Ülkelerinin Doğal Gazda Rusya'ya Bağımlılık Oranları.....	103
Harita 33. Kafkasya Haritası.....	113
Harita 34. Orta Asya Haritası	118
Harita 35. Türkiye'den Geçen Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları.....	127

GİRİŞ

Tarihte gelmiş geçmiş tüm milletler, devletlerini verimli topraklara, su kaynaklarının bol olduğu alanlara, ticaret yolları üzerinde kurmaya gayret etmişlerdir. Devletler, 18'nci yüzyıla kadar verimli ve ticaretin yapıldığı topraklara egemen olmak için mücadele etmişler, 18'nci yüzyılda Sanayi Devrimi'nin ardından ise enerjiye egemen olmak için mücadele etmeye başlamışlardır. Günümüzde ise her alanda enerjiye kesintisiz bir şekilde ulaşmak oldukça önem arz etmekte olup, gelişen endüstri ve ilerleyen teknoloji enerjiye olan ihtiyacı giderek artırmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ihtiyaç duydukları enerjiyi, uygun maliyetle, sürekli olarak ve güvenle sağlamak için enerji kaynakları temininde hem enerji hem de enerji kaynağı sahibi ülke çeşitlendirmesine gitmek durumundadırlar. Devletlerin ekonomik bağımsızlıklarını gerçekleştirebilmesi, enerji ihtiyacının karşılanmasıyla ilişkili olarak gittikçe önemi artan bir süreç arz etmektedir. Bu ihtiyaçtan hareketle "Enerjiye hâkim olmak" devletlerin öncelikli politikaları haline gelmektedir. Enerji kaynaklarına, güvenli enerji güzergâhlarına ve yollarına sahip olma mücadelesi son yüzyılın vazgeçilmez argümanı haline gelmiştir. Dünyadaki siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkileri devletlerin enerji kaynaklarına sahip olma mücadelesi olarak da yorumlamak mümkündür. Winston Churchill bu mücadeleyi "Bir damla petrol, bir damla kandan daha değerlidir" şeklinde izah etmiştir. Enerji kaynaklarına olan ihtiyaç gün geçtikçe artmakta, kaynakları çeşitlendirme çalışmaları yoğun biçimde devam etmektedir. Değişik enerji kaynağı alternatiflerine rağmen petrol ile doğal gazın 21'nci yüzyıl boyunca da önceliğini koruyacağı ve bu doğrultuda uluslararası siyaset ile stratejiyi belirleyen rolü üstlenmeyi sürdüreceği öngörülmektedir.

Hazar Havzası, petrol ve doğal gaz havzaları içerisinde önemli paya sahip olan ve jeopolitik önemi de bulunan bir bölgedir. Türkiye ise Hazar Havzası'na hem coğrafi olarak yakındır hem de havzada bulunan devletler ile tarihi ve kültürel bağları vardır. Ayrıca buradaki petrol ve doğal gaz, Avrupa'ya Türkiye üzerinden ulaştırılmaktadır. Bu durum Türkiye'yi doğal bir enerji köprüsü durumuna getirmiştir. Türkiye, coğrafi konum olarak Doğu ile Batı'nın ortasında, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan çok değerli iki boğaza sahip, Akdeniz ticaretinde söz sahibi, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu'ya yakın, petrol ve doğal gaz boru hatlarının geçiş güzergâhında olan bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Türkiye bu

konumunun yanı sıra tarihi birikimi, sosyokültürel yapısı ile de diğer birçok devlete nazaran büyük avantajlara sahiptir. Bu faktörler Türkiye'nin jeopolitik önemini her geçen gün artırmaktadır. Öte yandan dünyadaki her gelişme ve yenileşme aynı zamanda Türkiye'nin de kendisini yeni parametrelere göre tanımlamasını gerektirmektedir.

Enerji güvenliği, günümüzde uluslararası ilişkileri belirleyen alanlardan biri haline gelmiştir. Enerji güvenliğinin tesis edilmesi ve muhafazası hususu kendi doğası gereği uluslararası düzeyde mücadeleye sebep olmaktadır. Sınırlı düzeylerdeki enerji kaynağının, sınırlı sayıdaki tüketici ülkeler arasında güvenli güzergâhlar boyunca dağıtımının sağlanması ana prensibine dayalı olan enerji oyunu gitgide daha karmaşık bir görünüm kazanmaktadır. Arz, talep ve aktarım ülkeleri arasında enerji kaynağı çeşitlendirme prensibine dayanan enerji oyununda bazen rekabet, bazen de iş birliği ön plana çıkmaktadır. Enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurma çabası esnasında bazen siyasi ve jeopolitik öncelikler, bazen de ekonomik etkenler uluslararası ilişkilerde belirleyici rol oynamaktadırlar.

Enerji politikası üzerine yapılan bilimsel çalışmalar, bilhassa uluslararası ilişkilere önemli düzeyde etki eden petrol ve doğal gazın üretimi, arzı ve transferi gibi hususlara ağırlık vermektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarda öncelikle ele alınan hususlar, enerji güvenliği olgusunu oluşturmaktadır. Enerji kaynaklarının mevcut olduğu bölgeler ile enerji kaynaklarının tüketiminin gerçekleştiği bölgelerin birbirlerinden uzakta bulunması ve hızlı ekonomik gelişme, dünya enerji güvenliğinin pekiştirilmesinde enerji transferinin önemini çok daha kritik bir duruma getirmektedir. Enerji kaynaklarının taraf ülkeler arasında meydana getirdiği bağımlılık en yoğun olarak yüksek teknoloji ve maliyet içeren yatırımlarda kendini göstermektedir. Petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından global enerji piyasalarında gündeme gelen Hazar Bölgesi, enerji kaynakları ithal eden ülkeler bağlamında son dönemlerde dikkat çeken bir bölge durumuna gelmiştir. Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, enerji kaynakları ithal eden ülkeler için Hazar Bölgesi enerji kaynakları enerji arz güvenliğinin oluşmasında alternatif kaynak merkezi pozisyonundadır. Hazar Bölgesi son yıllarda Türkiye'nin enerji politikasında önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Enerji ihtiyacının % 77'sini dışardan tedarik eden Türkiye, Hazar Bölgesi'ni hem artan enerji ihtiyacının giderilmesinde hem de enerji ithal ettiği ülke

çeşitliliğinin sağlanmasında öne çıkan bir bölge olarak değerlendirmektedir. Hazar Denizi'ne kıyısı olan ve küresel enerji pazarlarına ulaşma gayretinde olan ülkeler açısından, Türkiye önemli bir güzergâh üzerinde bulunmaktadır. Bu husus Türkiye ile bölgedeki ülkeler arasındaki enerji konusunda karşılıklı menfaatlerin belirlenmesinin gerekliliğini zorunlu kılmaktadır.

Hazar Bölgesi hem jeopolitik durumu hem de içerdiği hidrokarbon rezervleri açısından yalnızca bölgedeki ülkeler bakımından değil, aynı zamanda küresel aktörler bakımından da çok ciddi bir önem taşımaktadır. Hazar Bölgesi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasını müteakiben dünya enerji platformunda ivme kazanmıştır. Hazar Havzası'nın önem kazanmasında, bağımsızlıklarını elde eden zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın etkileri oldukça fazladır. Özellikle bu üç ülke, enerji rezervlerini dünya pazarlarına ihraç etmek suretiyle ekonomik bakımdan güçlenerek, yeni kazandıkları bağımsızlıklarını pekiştirmek istemektedir. Diğer taraftan Hazar Bölgesi, SSCB'nin dağılmasından sonra artan enerji ihtiyaçları nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin ve enerji kapsamında Rusya'ya yüksek oranlarda bağımlı olan Avrupa Birliği (AB) için de cazibe merkezi durumuna gelmiştir. Hazar Denizi'nin açık denizler ile bir bağlantısının bulunmaması bölgedeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının boru hatları yoluyla transferini zorunlu hale getirmiştir. Bölgede enerji transferi için kullanılan, birden fazla ülke topraklarından geçen mevcut ve yapımı planlanan boru hatları bulunmaktadır.

Bu bilgiler doğrultusunda tezin hipotezi şudur: “Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin, küresel güçlerin ve Türkiye'nin Hazar Bölgesi politikaları, Hazar Havzası'ndaki enerji üretimi, arzı ve güvenliğini belirlemektedir”. Çalışma sonunda elde edilen bulgularla hipotez doğrulanacak veya yanlışlanacaktır. Buna göre araştırmanın bağımsız değişkeni; “Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin, küresel güçlerin ve Türkiye'nin Hazar Bölgesi Politikaları”, bağımlı değişkeni ise “Hazar Havzası'nda enerji üretimi, arzı ve güvenliği” olarak belirlenmiştir. Hazar Bölgesi ülkelerinde enerji kaynaklarının sahibi devlettir. Bu nedenle devlet, çalışmada temel aktör olarak kabul edilmiş ve çok uluslu şirketlerin enerji güvenliği mücadelesindeki etkilerine ise sistem ve proje boyutunda yer verilmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda araştırmada; Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin, küresel güçlerin ve Türkiye'nin Hazar Bölgesi politikalarının, Hazar Havzası'nda enerji üretimi, arzı ve güvenliğini nasıl belirlediğini açıklayıp analiz etmek amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Hazar Havzası enerji kaynaklarının dünya enerji kaynakları arasındaki yeri ve önemi nedir?
- Hazar Denizi'nin hukuki statüsü nedir?
- Hazar Bölgesi'ndeki petrol ve doğal gaz boru hatlarının fiili durumu nedir?
- Kıyıdaş ülkeler için Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının önemi nedir ve bölgede izledikleri enerji strateji ve politikaları nelerdir?
- Küresel güçler için Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının önemi nedir ve bölgede izledikleri enerji strateji ve politikaları nelerdir?
- Türkiye'nin Hazar Havzası ülkelerine yönelik stratejik bakışının temel esasları nelerdir?
- Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının Türkiye için önemi nedir?
- Türkiye'nin Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliğine yönelik izlediğı strateji ve politikaları nelerdir?

Hazar Havzası içinde bulunduğı jeopolitik konum ve enerji kaynakları nedeniyle hem kıyıdaş ülkeler hem de bölge dışında bulunan küresel güçler için önem arz etmektedir. Bu doğrultuda araştırmada kıyıdaş ülkelerin, küresel güçlerin ve Türkiye'nin enerji politikaları taşıdıkları birincil önemden dolayı petrol ve doğal gaz açısından incelenmiştir. Araştırmada Rusya hem kıyıdaş ülke hem de küresel güç olarak ele alınmıştır.

Nitel araştırma yöntemlerine göre yürütölen bilimsel çalışmada veri toplama aracı olarak belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda konu ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklara ulaşmak amacıyla kütüphane katalog taraması yapılmış, ulusal ve uluslararası veri tabanları taranmış, ülkelerin resmi internet siteleri incelenmiştir. Petrol ve doğal gaza ilişkin verilerin farklılık göstermesinden dolayı, sağlıklı bir analiz ve değerlendirme yapabilmek amacıyla, ulusal ve uluslararası alanda saygın ve güvenilir kabul edilen ABD Enerji Bilgi İdaresi (EIA), Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT), British

Petroleum (BP) ve T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı vb. gibi kurumların veri, rapor ve analizlerine öncelik verilmiştir. Kıyıdaş ülkeler, küresel güçler ve Türkiye ile ilgili ulaşılabilen en güncel enerji verileri kullanılmış, ancak her ülke ile ilgili aynı yıla ait verilere ulaşmak çalışmanın önemli bir güçlüğünü oluşturmuştur. Ayrıca Kafkaslardaki bölgesel gelişmeler, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve boru hatlarının yapım süreci devam eden dinamik bir kavram olduğu için çalışma tamamlanıncaya kadar bilgilerin güncellenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Bu kapsamda araştırma dört ana bölüm halinde ele alınmıştır. Birinci bölüm "Teorik ve Kavramsal Çerçeve, Hazar Denizinin Hukuki Statüsü" başlığı altında incelenmiştir. Bu bölümde, çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesini oluşturan teorilerin (Realizm, Liberalizm, Fonksiyonalizm, Bölgesel Güvenlik Kompleksi) temel argümanları enerji mücadelesini de kapsayacak şekilde analiz edilmiştir. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi'nin diğer teorilere kıyasla enerji mücadelesini açıklama kapsamında bölge temelli olay ve olgulara detaylı açıklamalar getirmesi nedeniyle daha uygun olduğu değerlendirilerek çalışmanın teorik altyapısı BGK teorisine dayandırılmıştır. Bu bölümde ayrıca Hazar Denizi'nin coğrafi konumu ve özellikleri üzerinde durulmuş, kıyıdaş ülkeler hakkında genel bilgiler verilmiştir. İlave olarak, Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne yönelik tarihi süreci de kapsayan biçimde ileri sürülen görüşlerle, kıyıdaş ülkelerin görüş ve beklentileri açıklanarak hukuki statünün çözüme kavuşturulduğu "5'inci Hazar Devlet Başkanları Zirvesi" sonuçlarına ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının petrol ve doğal gaz görünümüne ilişkin güncel bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde "Kıyıdaş Ülkelerin Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatlarının Fiili Durumu" incelenmiştir. Bu bölümde Hazar Havzası'ndan başlayan, geçen ve geçmesi planlanan petrol ve doğal gaz boru hatlarına, Türk Boğazları'nı devre dışı bırakan petrol boru hatlarına ve son durumlarına yer verilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde "Kıyıdaş Ülkeler ile Küresel Güçler İçin Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi, Bölgeye Yönelik Enerji Güvenliği Strateji ve Politikaları" ele alınmıştır. Bu doğrultuda öncelikle kıyıdaş ülkeler için Hazar Denizi enerji kaynaklarının önemi ve bölgede izledikleri enerji politikaları ayrı ayrı ülke bazında ele alınarak incelenmiştir. Ardından küresel güçler için Hazar

Denizi enerji kaynaklarının önemi ve enerji güvenliğine yönelik izledikleri strateji ve politikaları her bir küresel güç için yine ayrı ayrı ele alınarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın dördüncü bölümünde “Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türkiye İçin Önemi, Türkiye’nin Hazar Bölgesi’ne Yönelik Enerji Güvenliği Strateji ve Politikaları” ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle Türkiye’nin Hazar Havzası ülkelerine yönelik stratejik bakışımın temel esaslarından bahsedilmiş, ardından Türkiye için Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının önemine yer verilmiştir. Türkiye’nin Hazar Denizi’ndeki kıyıdaş ülkeler ve küresel güçler ile arasındaki enerji güvenliği politikaları ilgili ülke ve küresel güç bazında ayrı ayrı incelenmiştir.

Hazar Havzası başta enerji kaynakları olmak üzere farklı alanlarda araştırma konusu olarak oldukça ilgi görmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de lisansüstü düzeyde yapılan akademik çalışmalarda Hazar Bölgesi’nin araştırma konusu olarak farklı disiplinlerde ele alınarak incelendiği tespit edilmiştir. Uluslararası İlişkiler alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde ise “Hazar’ın hukuki statüsü”, “Hazar Bölgesi boru hatları”, “Hazar Bölgesi’ne yönelik enerji politikaları” olmak üzere üç konu üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Hazar Bölgesi’ne yönelik enerji ilişkilerini ele alan çalışmalarda;

- Kıyıdaş ülkelerden yalnızca birisinin Hazar Bölgesi enerji politikalarının incelendiği,
- Türkiye ile kıyıdaş ülkelerden birisi arasındaki enerji politikalarının incelendiği,
- Türkiye’nin bölgenin tamamına yönelik enerji politikalarının incelendiği,
- Küresel güçler ile kıyıdaş ülkelerden birisi arasındaki enerji politikalarının incelendiği,
- Küresel güçlerin bölgenin tamamına yönelik enerji politikalarının incelendiği görülmüştür.

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde; Hazar Denizi’ne kıyıdaş devletlerin, küresel güçlerin ve Türkiye’nin Hazar Bölgesi’ne yönelik enerji strateji

ve politikalarının bölgedeki enerji üretimini, arzını ve güvenliğini nasıl belirlediğini bütünsel olarak ele alan bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Araştırmanın mevcut haliyle literatüre katkı sağlaması öngörülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE, HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ

1.1. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Uluslararası ilişkiler disiplininin teorik gelişimi İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesini takip eden dönemde ivme kazanmış, SSCB'nin dağılımına kadar olan süreçte ise ulusal güç odaklı çalışmalar esas alınmıştır. İki kutuplu güç dengesi sisteminin ortadan kalkması anlamına gelen SSCB'nin dağılması ile birlikte uluslararası ilişkilerin teorik bağlamı da realist/idealist düalist yapısından hızla uzaklaşmıştır. SSCB'nin dağılmasına kadar olan süreçte askeri güç eksenli reel - politik anlayış, yerini ekonomi - politik anlayışa bırakmıştır (Booth, 2007; Chernoff, 2007).

SSCB dağıldıktan sonraki süreçte yeni dünya sistemi kesin olarak tanımlanamadığından egemen bir paradigmadan bahsetmek de mümkün olmamaktadır. Bu süre zarfında ekonomik rekabetin gündeminde bulunan enerji güvenliği konusu askeri gücün unsuru olmanın ötesinde bir değere kavuşmuştur. Uluslararası güç mücadelesinde ve ulusal güvenliğin muhafazasında üstlendiği önemli rol nedeniyle devletler enerjiyi stratejik, ekonomik ve siyasal bir enstrüman olarak ele almaktadırlar (Friedman, 2009; Van Der Linde, 2007).

Dünya genelinde enerji kaynaklarının dengesiz biçimde dağılmış olmasından dolayı, enerji arz/talep eden ülkeler ile aktarım ülkeleri açısından dış politikanın oluşturulmasında enerji güvenliği birincil önemi elde etmiştir. Enerji piyasasının üç cephesinde de enerji güvenliğinin tesis edilmesi SSCB'nin dağılmasından önceki dönemde "Sıfır toplamlı bir oyun" olarak nitelendirilmiş, SSCB'nin dağılması sonrasında ise enerji oyunu sabit toplamlı bir oyun olmaktan çıkmıştır. Klasik realistlerin sıfır toplamlı oyun bakış açısı, bugünün enerji ilişkilerini izah etmek açısından yeterli değilse de liberal yaklaşımın enerjinin taraflar arasındaki iş birliği ve buna bağlı olarak barışı sağlayacağı öngörüsü de her halükarda yeterli izah gücüne haiz değildir. SSCB'nin dağılmasından sonra uluslararası sistemin kesin olarak kavramsallaştırılamamış olması da düşünülerek araştırmanın teorik çerçevesi

oluşturulurken Kopenhag Ekolü'nden ve söz konusu ekolün kurucularından olan Barry Buzan'ın "Bölgesel Güvenlik Kompleksi" yaklaşımından istifade edilmiştir. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi uluslararası ilişkiler disiplininde son yıllarda faydalanılan bir teori olarak yer almakla birlikte, alanda yararlanılan tek teori değildir. Bu nedenle enerji güvenliği konusunda diğer başlıca uluslararası ilişkiler teorilerinin de bakış açlarına yer verilmiştir.

1.1.1. Realizm

Realizm, "Ütopyacı" olarak ifade edilen idealizme karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkmış ve daha sonra Klasik Realizm, Neorealizm (Yapısal Realizm) ve Neoklasik Realizm olarak üçe ayrılmıştır. Realist teoriler enerji güvenliği hususunda farklı eğilimler göstermektedirler (Gözen, 2019:160 -166).

Klasik Realizm; Uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki en köklü teorilerden birisi olan realizmin iddia ettiği dünya modeli çerçevesinde devletler esas aktörlerdir ve bu aktörler güvenliklerini ana enstrümanları olan askerî güç vasıtasıyla tesis etmektedirler (Nye, 2011: 18). Realizme göre devlet gücünü en üst düzeye çıkarmayı hedeflemekte ve çıkarlarını da en ön planda tutmaktadır (Yavaş, 2013: 195). Uluslararası politika alanında özellikle 1940 - 1970 arasındaki dönemde yapılan çalışmaların ağırlık noktasını oluşturan klasik realizmin önde gelen temsilcilerinden birisi H. Joachim Morgenthau'dur. Morgenthau "Politics Among Nations" isimli eserinde politik klasik realizmi altı prensip bütünlüğünde izah etmeye çalışmıştır:

- Genel olarak toplum gibi politikanın da kökleri insan doğasında bulunan objektif yasalarca yönetilir,
- Realizmin hareket noktasını güç olarak tanımlanan çıkar kavramı oluşturur,
- Çıkar kavramı politikanın özüdür ve zaman ve mekândan bağımsızdır,
- Evrensel ahlaki prensipler devletlerin dış politikadaki eylemlerine olduğu gibi uygulanamaz,
- Bir devletin siyasal eylemleri, yani ahlaki hareket edip etmediği evrensel ahlaki prensiplerle ölçülmemelidir,
- Siyasal eylemler, siyasal kriterlerle değerlendirilmelidir (Arı, 2013: 153-156).

Realist teori bakış açısına göre devletler kendi güçlerini sürekli arttırmazlarsa, güven içinde varlıklarını sürdürmeleri güç olacaktır. Bu bağlamda devletler diğer devletleri tehdit olarak görürler ve savunma maksadıyla silahlanma yoluna giderler. Bir devlet kendi gücünü maksimize ederken, potansiyel tehdit olarak algılanan diğer devlet de gücünü arttırmaya çalışır. Bu durum güvensizlik ortamını yaratır ve istikrarsızlığı daha da pekiştirir (Sancak, 2013: 126). Realist teoriye göre devletler arasında uzun dönemli gerçek bir barışın sağlanması mümkün değildir (Baylis, 2008: 72). Realizme göre uluslararası sistemde enerji güvenliği kapsamında üç farklı devlet yapısı ve güç yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımların birincisi enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler, ikincisi aktarım ülkeleri, üçüncüsü ise enerji ithal eden ülkeler ile ilgilidir. İkinci yaklaşımdaki ülkeler esas itibarıyla üçüncü yaklaşıma da dâhil olmaktadır. Klasik realizm bu üç değişik yapıya sahip ülkelerden ihracatçı ve aktarım ülkesi durumunda olanların enerjiyi daha ziyade güç elde etmek amacıyla kullandıklarını, ithal eden ülkelerin ise enerjiyi kendi güç unsurlarına katkı yapmak amacıyla istediklerini ileri sürmektedir (Česnakas, 2010: 37).

Neorealizm; Kenneth N. Waltz'ın "Uluslararası Politika Teorisi" ismiyle 1979 yılında yayınlanan kitabı ile Neorealizmin veya diğer bir adıyla yapısal realizmin temelleri atılmıştır (Waltz, 1979: 192). Neorealizmin temel savına göre uluslararası sistem anarşik bir yapıya sahiptir ve bu yapı içerisinde her ülkenin esas amacı varlığını sürdürmektir. Klasik realizmde gücü elde etmek devletlerin temel amacı iken, Neorealizmde ise devletlerin varlıklarını sürdürmeleri ve diğer devletlere egemen olmaları için güç araç olarak görülmektedir (Arı, 2013: 162-163). Enerji güvenliği mücadelesinde uluslararası sistemde barışçıl bir metotla enerji kaynaklarına erişmek için iş birliği belirgin bir şekilde öne çıkan yöntemdir. Yapısal realizm, ülkelerin başka ülkelere bağımlı olmamak amacıyla kolay kolay iş birliğine gitmek istemediklerini ifade eder. Çünkü iş birliği bağımlılığı daha da derinleştirmekte olup ülkelerin hayatta kalma gayretine yönelik olası bir tehdit olarak algılanmaktadır (Waltz, 1979: 161). Neorealizme göre, enerji kaynaklarına sahip olan bir devletin diğer uluslararası aktörleri etki altına alabilmesi de mümkündür. Bu bağlamda diğer devletleri kendisine bağımlı hale getirmek veya politikalarını yönlendirmek isteyen devletler tarafından enerji bir nevi silah olarak kullanılmaktadır. Özellikle Rusya'nın hem AB ülkelerine hem de bazı eski SSCB

lkelerine yönelik enerji politikalarının temelinde bu düşünce hâkimdir (Kalkan, 2015: 69-70). Neorealizm içinden de savunmacı ve saldırgan realizm olarak tanımlanan iki alt bölüm ortaya çıkmıştır.

Stephan Walt tarafından erevesi oluşturulan savunmacı realizmin ana eğilimini uluslararası sistemsel istikrarsızlık oluşturmaktadır. (Powell, 1994: 313-344). Savunmacı realizm; ülkelerin güvenliklerini sağlamak arayışı içerisinde olduklarını, bu güvenlik arayışını güçlerini maksimize etmek için kamufle amacıyla kullanmadıklarını, tam tersine sadece herhangi bir tehdidin algılandığı anda güçlerini ülke dışına yönelttiğini ileri sürmektedir (Zakaria, 1998: 2). Savunmacı realizme göre devletler ancak tehdit algıladıklarında askeri, diplomatik ya da ekonomik olarak stratejiler uygularlar. Enerji arz güvenliği de bu çerçevede değerlendirildiğinde eğer durumun bir tehdide dönüşme durumu varsa enerji arzında güvenlik arayışı söz konusu olmaktadır. Çünkü enerji arz güvenliği milli güvenliğin bir parçası olarak görülmektedir (Ayvacı, 2019:15-16).

Saldırgan realizm, John Mearsheimer'e göre be temel varsayım esasına dayanmaktadır. Buna göre;

- Uluslararası sistem anariktir,
- Büyük güçler bir miktar saldırgan askeri potansiyele sahiptir ve birbirlerine karşılıklı olarak hasar verebilirler,
- Devletler, diğer devletlerin gayelerinden asla emin olamazlar,
- Hayatta kalmak, büyük güçlerin esas amacıdır,
- Devletler, akılcı aktörlerdir (Arı, 2013: 170).

Savunmacı realizmin aksine, saldırgan realizmde ülkeler yalnızca bir tehdit algıladıklarında değil gerek tehdit altında olsun gerekse olmasın, her şart altında mevcut güçlerini çoğaltmayı amaçlamaktadırlar (Labs, 1997: 12). Saldırgan realizm, devletlerin askeri gücünü maksimize ederek uluslararası sistem içerisinde hayatta kalınabileceğini ne sürmektedir (Dudek, 2016: 81). Savunmacı realizmde güç elde etmenin bir limiti olması gerektiği kanaati hâkimken saldırgan realizm ise, hegemon olma niyetindeki ülkelerin kazanabildikleri kadar gücü kazanmanın peşine

düşeceklerini belirtmektedir. Güç ise, ülkenin ne düzeyde maddi olanaklara haiz olup olmamasıyla ilişkilidir (Mearsheimer, 2013: 8).

Enerji kaynaklarına veya enerji arz güvenliği kapsamında devamlı ve uygun maliyetle enerjiye sahip olmak ekonomik gücü yükselten bir faktördür. Bu hususun arka planında ise ekonomik bakımdan bir genişleme ve emperyal bir metotla enerji kaynaklarına erişim sağlamak yatmaktadır (Orban, 2008: 17).

Neoklasik Realizm: Teorinin en önemli temsilcisi konumundaki Randal Schweller'e göre, akılcı aktörler olarak devletler güç ve menfaat kombinasyonu tarafından yönlendirilmektedirler (Arı, 2013: 174). Uluslararası sistem içerisinde ulusal gücün haricinde ülke yönetiminde bulunan iktidarın da dış siyasete yön verdiğine inanan Neoklasik realizm, enerjinin ulusal gücü pekiştiren önemli bir faktör olduğunu vurgulamakla birlikte enerji kaynaklarına hâkim olan aktörlerin çeşitliliğine vurgu yapmaktadır. Enerji gibi kıt olan kaynakların mevcut olduğu dünyayı aynı zamanda belirsizliklerle çevrelenmiş durumda kabul eden neoklasik realizm, uluslararası sistem içerisinde bu belirsizliklerin üstesinden gelebilmek ve kıt kaynaklara daha fazla hâkim olabilmek adına devletlerin kendi aralarında mücadeleye giriştiklerini öngörmektedir (Lobell, Ripsman ve Taliaferro, 2009: 45).

Realizm, uluslararası alanda yegâne aktör olarak devleti kabul etmekte enerji güvenliğinin sağlanması konusunda ise özel ya da uluslararası kuruluşların gücünü ve etkisini yadsımaktadır (Mican, 2018). Realizme göre devletler anarşik düzen içerisinde kendi ulusal çıkarlarını realize edebilmek amacıyla güçlü kalmaya mecburdurlar. Enerji kaynakları üzerindeki egemenlik, söz konusu güce erişimdeki en önemli basamaktır (Schubert ve Pollak, 2011: 7). Bu bağlamda sahip olunan enerji kaynakları ise devletin gücünü gösteren en önemli unsurlarından birisini oluşturmaktadır. Daha çok enerji kaynağına sahip olunması, daha çok güç anlamına gelmektedir (Özan, 2020: 51). Ekonomik olarak getirisi çok yüksek olan enerji kaynaklarından elde edilen gelirler, askeri harcamalara aktarılmaktadır. Bu kapsamda enerji kaynaklarına olan hâkimiyet, askeri anlamda da güç anlamına gelmektedir (Schubert ve Pollak, 2011: 7). Realist teori bağlamında, enerji kaynaklarına erişimin temel sebebi askeri, siyasi ve ekonomik alanda dış tehditlere karşı mukavemet gösterebilme gücü olarak ifade edilmektedir (Dannreuther, 2017: 98).

1.1.2. Liberalizm

Liberalizmin kökeni Immanuel Kant'ın varsayımlarına dayanmaktadır. İnsanın doğuştan itibaren özünde iyi olmadığını öngören realizmin aksine liberalizm, bireylerin akılcı davrandığını ileri sürmektedir. Liberalizme göre, barışçıl bir düzen kurmak imkân dâhilindedir (Russett, 1996: 95). Kant'ın sunduğu liberalizm teorisinde insan doğasının iyi ve barışçıl olduğu vurgulanmaktadır. Kant'a göre devletler barış üreticileridir ve diğer devletlere karşı barışçıl davranırlar (Williams, 2008: 30). Liberal yaklaşıma göre, devletler tek başlarına değil iş birliği yaparak varlıklarını sürdürmelidirler. (Sancak, 2013). Liberal görüşe göre; iş birliği, karşılıklı bağımlılığın ve uluslararası etkileşimin yaratacağı muhtemel zararları en aza indirmek ve kazançları çoğaltmak açısından gerekli olduğu kadar, barış, refah ve adaletin tesisi için de mecburidir (Zacher ve Matthew, 1995: 110). Liberalizm bölgeyi uluslararası sistemin bir parçası olarak görmekte ve realizmin devlet temelli güç politikasına karşı etkileşim içerisinde olan birey ve özel gruplardan bahsetmektedir. Liberalizmde karşılıklı bağımlılık, geniş anlamda uluslararası ilişkilerde ve uluslararası ekonomi siyasetinde, devletler ve devlet dışı aktörler arasındaki karşılıklı etkileşimler olarak nitelendirilmektedir. Karşılıklı menfaatlere dayanan devletler arası iş birliği, liberalizm çatısı altında enerji güvenliğine yaklaşımdaki en mühim olgudur. Enerji aktarımının günümüzde bilhassa değişik ülke toprakları üzerinden gerçekleştirilmesi sebebiyle, enerji tek taraflı değil çok taraflı ittifaklar vasıtasıyla ülkelerin hizmetine sunulmaktadır. Liberal teori bölgeselleşmeyi sistemsel bir yaklaşımla açıklamaya çalışmakta ve bölgesel oluşumları da barışçıl ve işbirlikli eğilimlerin sonucu olarak görmektedir (Yavaş, 2013: 200).

Liberalizm, enerji güvenliği bağlamında yegâne sorumlunun devlet olmadığını vurgulamaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) başta olmak üzere Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), BM ve AB bunun en önemli örnekleri olarak verilebilir. Liberalizme göre, devlet dışı aktörler de enerji güvenliği hususunda faal rol üstlenmektedirler. Sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar ve bireyler önem taşırlar. Böylelikle, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ve Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) gibi kurumların yanı sıra, enerji konusunda faaliyet gösteren çok uluslu firmalar da devlet dışı aktörler sıfatıyla enerji politikasını etkilemektedirler.

Liberalizm teorisinde enerji güvenliğinin ekonomik boyutuna önem verilmekte, enerji güvenliğinin tesisi amacıyla güç kullanmaktan ziyade ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi ve devletler arası iş birliğinin geliştirilmesine yer verilmektedir. Liberalizm, enerji güvenliği politikalarında karşılıklı menfaatlere dayalı devletler arası iş birliği ile bu konuda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşların etkinliğine vurgu yaparken devletin ise bu konuda sınırlı müdahale gücünün olduğuna vurgu yapmaktadır. Liberalizmin ardılı kabul edilen ve pek çok noktada liberalizm ile benzerlikler taşıyan neoliberalizm çerçevesinde enerji güvenliğine yönelik açıklamalar yapmak mümkündür. Realizme bir alternatif olarak ortaya çıkan neoliberalizm, neorealist düşünürler gibi uluslararası sistemi anarşik olarak nitelemekte, aralarında farklılıklar olsa da iki görüş de iş birliğini olası görmektedir. Neoliberalizm, askeri gücün önemini yadsımamakla birlikte ekonomik güce daha fazla önem vermekte ve uluslararası ilişkilerde devletten başka aktörlerin de varlığını kabul etmektedir (Arı, 2013: 306-309). Neoliberalizm, güç kavramına ilişkin olarak küresel aktörlerin yaşanan gelişmeler karşısında duyarlılık ve savunmasızlık durumlarına vurgu yapmaktadır. Duyarlı karşılıklı bağımlılık; ülkeler arası ilişkilerin zarar görmesi durumunda ortaya çıkabilecek zararın alternatif kaynaklardan karşılanabileceğini olası görmektedir. Örneğin, alternatif enerji kaynaklarına ulaşabilme imkânına sahip bir devlet, bu imkândan yoksun bir başka devlete kıyasla, enerji tedarikçisi ülkeye daha az bağımlıdır. Savunmasız karşılıklı bağımlılık ilişki ise, aynı miktarlarda petrol ithal eden iki ülkeden, alternatif bir enerji kaynağı elde etme imkânına sahip olmayan devleti tanımlamak için kullanılmaktadır (Veliyev, 2013: 15-16.) Joseph Nye tarafından literatüre yerleştirilen “Yumuşak güç” anlayışı da bu kapsamda önemlidir. En temel anlamıyla bir devletin çekim gücü vasıtasıyla istediğini elde etmesi olarak tanımlanan yumuşak güç; diğer ülkeleri cezbetme, onların zihnini ve gönlünü kazanma kabiliyeti olarak belirtilmektedir (Yılmaz, 2011). Çin’in son yıllarda enerji politikaları kapsamında yumuşak güç politikasını başarıyla uygulayarak enerji tedarik edebileceği ülkelerle ikili ekonomik ilişkilerini artırması buna örnek teşkil etmektedir (Azer, 2012).

Neoliberal politikaların enerji boyutuna bazı eleştiriler de getirilmektedir. 1970’li yıllardan günümüze kadar sürdürülen neoliberal politikaların serbest piyasa ve özelleştirme uygulamaları enerji fiyatlarının artmasına yol açmakta, enerji

yoksulluğunu yaygınlaştırmakta, enerji kaynaklarının plansız ve denetimsiz kullanılmasına ve çevre kirliliğinin zararlı boyutlara ulaşmasına neden olmaktadır. Dünya üzerinde milyarlarca insanın enerji kaynaklarından yoksun bırakılması yine bu politikaların bir sonucu olarak görülmektedir. Ayrıca pek çok devletin bu politikalar nedeniyle enerjide dışa bağımlı hale geldiği, enerji üzerine yaşanan savaşların arttığı ifade edilmektedir (TMMOB 9. Enerji Sempozyumu, 2013).

1.1.3. Fonksiyonalizm

Fonksiyonalist akımın önde gelen savunucularından olan David Mitrany, bu kuramın formülünü şu biçimde vermektedir; “Biçim, işlevi takip eder.” (Heywood, 2016: 570). David Mitrany, belli bir teknik alandaki başarılı iş birliğinin ilgili diğer alanlarda da iş birliğine yol açacağını belirtmiştir (Viotti, 2016: 138). Devletlerin esas amacının, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak ve refah düzeylerini iyileştirmek olduğuna inanan ve devleti bu fonksiyonu vasıtasıyla ifade eden Mitrany, siyaseti ideolojilerin değil, teknokrat bakış açılarının biçimlendirmesi gerektiğini iddia etmiştir. Mitrany’ye göre, fonksiyonlar esas alınarak oluşturulacak uluslararası örgütler bireyin ihtiyaçlarını temel alacak ve örgütsel yapılar ile yönetim şekilleri fonksiyonlarına göre birbirinden farklılık arz ederek nihayetinde bir ağ oluşturacaktır. Teorinin asıl varsayımı, oluşturulacak uluslararası örgütlerin bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasıyla onlara olan sadakatin artacağı ve farklı alanlarda da benzeri iş birliklerinin oluşmasına imkân sağlayacağına dayanmaktadır. Dallanma “Ramifikasyon” etkisi bağlamında bir alanda başlayan fonksiyonel örgütlenmenin diğer alanları da etkileyeceği ifade edilmektedir (Akgül Açıkmeşe, 2004: 6). Mitrany’ye göre, söz konusu süreç ile beraber fonksiyonel faaliyetlerin uluslararası iş birliğine dönüşerek dünya barışının korunacağı öngörülmektedir (Arı, 2013: 344). Fonksiyonalistler bu bakımdan ortak menfaatlerin söz konusu olduğu alanlarda fonksiyonel örgütlenmelere gidilmesini önermektedirler (Arı, 2013: 346). Bütünleşmenin sağlanması amacıyla kesinlikle siyasal bir iradenin gerektiği, sadece teknokratların eğilimleri neticesinde bütünleşmeye gidilmesinin imkânsızlığı ileri sürülerek teoriye eleştiriler yapılmıştır (Akgül ve Açıkmeşe, 2004: 6). Yöneltilen eleştirilere cevap olarak, Leon Lindberg ile Ernst Haas’ın öncülüğünde ortaya çıkan Neofonksiyonalizm, AB çalışmalarına kaynak ve ilham teşkil etmiştir. Ernst Haas’ın “Yayılma etkisi” (spill over) olgusu

teorinin ana noktası olup, fonksiyonalizmden (dallanma etkisi) esinlenmiştir (Arı, 2014: 5). Haas bu olguyu daha da detaylandırmış ve geliştirmiştir. Yayılma etkisi, özetle, artış gösteren uluslararası ticaretin ülkelerin siyasi gündemlerini de etkileyeceğini ve siyasal bir bütünleşmeye de yol açacağını öne sürmektedir (Gözen, 2019: 148).

Fonksiyonalizm ve neofonksiyonalizm, devletlerin egemenliklerinden vazgeçerek kendi rızalarıyla bütünleşme yoluna gitmelerini öngörmektedir. Hazar Bölgesi'nde SSCB'nin dağılımından sonra ortaya çıkan yeni devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmiş olmaları ve Rusya'nın hegemonyasından kurtularak daha modern, daha özgür ve daha gelişmiş ülke olmak istemeleri kapsamında fonksiyonalizmin bölgedeki enerji güvenliği mücadelesine yönelik incelemenin esas alınacağı teorik çerçeveyi sunamadığı değerlendirilmiştir.

1.1.4. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Teorinin temeli 1985'te Kopenhag Üniversitesi bünyesinde oluşturulan "Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi" içerisinde yer alan Avrupa Güvenliği çalışma grubunun "Avrupa Güvenliği'nin Askeri Olmayan Boyutları" başlıklı projesinin gerçekleştirilmesi ile atılmıştır (Akgül ve Açıkmeşe, 2011: 53). İki kutuplu sistem sonrasında oluşan yeni dünya düzenini anlamak, bölgeselleşme ve küreselleşme eğilimlerindeki göreceli güçler dengesini ve karşılıklı bağımlılıkları açıklamak için başlangıçta bireysel çalışmalar yapan Buzan ve Waeber, BGK Teorisini ortaya koymuşlar ve BGK'yı 2003 yılında "Regions and Powers: The Structure for International Security" isimli eserde geliştirirerek sunmuşlardır (Buzan ve Waeber, 2003).

BGK'nın ana argümanı, güvenlik düzeyinde karşılıklı bağımlılık ve grup devletlerden oluşan bölgesel bir modelleme üzerine kurulmuştur. Teorinin amacı ise, bölge merkezli bir yaklaşımdan başlayarak sistemselsel bir yaklaşıma doğru giden bir analiz yapmaktır. BGK, devletlerin küresel anarşik sisteme dâhil olma olgusunu kabul etmekle birlikte, daha çok bölgesel düzeydeki içsel şartları, bölge içi aktör ilişkilerini ve etkileşimlerini, bölgeler arası ilişkileri, küresel düzeyde hareket eden aktörlerle bölgesel dinamikler arasındaki etkileşim alanlarını açıklamaya çalışır (Yavaş, 2013: 206). BGK, "Bir grup ülkenin temel güvenlik kaygılarının, gerçekçi

bir şekilde birbirinden ayrı düşünülemez kadar birbirine bağlanması” durumu olarak tanımlanmaktadır (Buzan, 1991: 190). BGK teorisine göre; güvenlikleştirme, güvensizleştirme konuları birbirlerinden ayrı olarak analiz edilemeyecek şekilde birbirine bağlı bir dizi birimden oluşmaktadır (Buzan ve Waever, 2003: 44). Yakından gelen bir tehdit olasılığı, uzaklardan gelebilecek bir tehdide nazaran daha yüksektir. Bu sebeple komşuların güvenlik etkileşimi Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi'nin faaliyet bölgesidir. Uluslararası sistem anarşiktir, çünkü ülkeler kendilerinden daha yüksek seviyedeki bir siyasi otoriteye itaat etmek istemezler. Bununla birlikte bu anarşik düzen, kaosa sebep olmaktan çok ülkeler arasındaki ilişkiyi oluşturmaktadır (Buzan, 1983: 93-94). Bu anarşik düzen içerisinde güvenliğin sağlanması ise çeşitli sektörlerde güvenliğin sağlanmasıyla mümkün olmaktadır. Bu sektörler beş kategoriye (Askeri, Siyasi, İktisadi, Sosyal, Çevresel) ayrılmaktadır (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 22-23). Bölge tanımında başlıca olarak coğrafi yakınlık, kültürel birlik, ekonomik ortak çıkarlar, karşılıklı bağımlılık ve etkileşimler gibi unsurlar temel alınmaktadır. Sistemsel bir yaklaşımda ise bölgeler alt - sistemler olarak görülmektedir. (Yavaş, 2013: 192).

Buzan (1991: 188) bölgeyi “Kaderlerini bir coğrafi yakınlık içinde birbirlerine kilitleyen ve bu bağlamda ekonomik, siyasi ve güvenlik ilişkileri içerisinde olan bir grup devlet” olarak tanımlamaktadır. Teori, bölgesel güvenlik bağımlılığının belirli bir coğrafi bölgedeki devletler arasında güç dengesi ve tarihsel dostluk - düşmanlık algılamaları olmak üzere iki temel unsurunun olduğunu belirtmektedir. Buzan'a (1991) göre bölgeler coğrafi yakınlık ve birbirine benzer güvenlik algılama ile uygulamalarının bir güç dengesi oluşturduğu alt sistemlerden oluşmaktadır. Bölgeler güvenlikle ilgili tasarruf ve tercihlerinde ortaklaşa düşünerek hareket edebildikleri için güvenlik algılamaları da birbirinden ayrı düşünülemezdir. Teoriye göre bölgelerde çatışmanın ve güvenlik algılamalarının analizini yapabilmek için yalnızca güç dengelerine bakmak yetersiz kalmaktadır. Bölgeleri oluşturan aktörler ve dışında kalan (başka bölgeler oluşturan) aktörler arasındaki rollerin belirleyicisi olarak tarihsel “Dostluk - Düşmanlık” ilişkilerinin de incelenmesi gerekmektedir. Tarihsel dostluk ve düşmanlık, iş birliğini teşvik edebilmekte veya çatışmaları körükleyebilmektedir (Şir, 2003: 346 - 347). Bölge, birbirlerine coğrafi yakınlıkları

bulunan bir grup devletin oluşturduğu alt sistemlerin (güvenlik kompleksleri/bölgeleri) sadece birini tanımlamaktadır (Buzan, 1991).

“Bazı güvenlik tehditleri, birbirinden kısa mesafede olan devletlere, daha uzun mesafedekilerden daha kolay ulaşır; güvenlikte karşılıklı bağımlılık, bölgesel temelli oluşan devlet (aktör) gruplarının içinde doğal olarak kaçınılmazdır: buna güvenlik kompleksleri adı verilir... Aynı güvenlik kompleksleri içinde yer alan aktörler arasındaki “güvenikleştirme süreçleri” ve güvenlikte karşılıklı bağımlılıkları, diğer güvenlik kompleksleri içinde yer alan aktörlerle olan ilişkileriyle karşılaştırıldıklarında, daha yoğun olduğu görülmektedir. Güvenlik bölgelerinin bulunduğu yerlere küresel güçler nüfuz etmiştir; fakat bölgeler, küresel güçlerin oluşturduğu güvenlik modellerinden çok, önemli derecede sayılabilecek kendi otonom yapılarına sahiptirler. Küresel güvenliği anlamak için öncelikle bölgesel dinamikler ve küresel güç arasındaki etkileşimlerin yanı sıra, iki güvenlik düzeyini ayrıca analiz etmekte fayda vardır” (Buzan ve Weaver, 2004: 4).

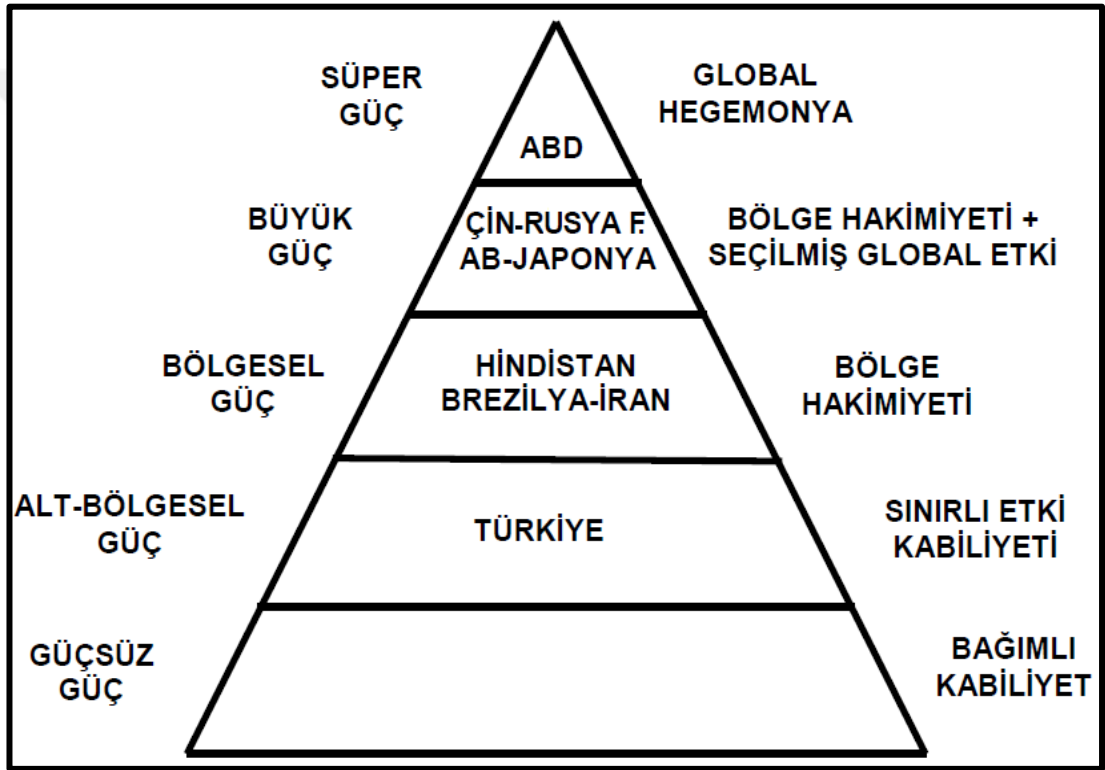
Bölge kompleksleri, iki önemli güvenlik düzeyinin (ulusal ve küresel) arasındaki etkileşimin olduğu ve birçok gelişmenin yaşandığı yer olarak değerlendirilmektedir (Yavaş, 2013:206). BGK’lar, güvenliği bölgesel dinamiklerle açıklamaya çalışmaktadır. Bölge kompleksleri, güvenlik algılamalarının yer aldığı birer alt-sistem olarak değerlendirilmektedir. Her bölgesel güvenlik kompleksi en az birkaç alt sistemden oluşmaktadır. BGK yaklaşımı dâhilinde her bölgesel güvenlik kompleksi en az birkaç alt sistem içermektedir. Esasen bölgesel kompleksler ile benzer niteliklere sahip olan alt - komplekslerin, yegâne farklılıkları daha büyük bir bölgesel güvenlik kompleksi içinde birtakım kendine özgü farklılıklar arz etmeleridir (Rustamov, 2008: 224). Bir bölgedeki tüm aktörlerin güvenliği, o bölgedeki diğer aktörlerin güvenliğiyle yakından ilişkilidir. Buna dayalı olarak kutuplaşma, güç dengesi ve ittifak arayışları gibi konular bölge temelinde anlam kazanabilir. Güvenlik kompleksinin ortaya çıkış noktasında bulunan en mühim öge, hükümetlerin/aktörlerin ortak bir tehdit olgusunda bir araya gelmeleridir. Tarihi dostluk-husumet ilişkileri, çatışmalar, ihtiyaçlarda ortaklık ve ortak düşman gibi etmenler güvenlik kompleksinin biçimlenmesinde temel unsuru teşkil etmektedir. Güvenikleştirme kuramına göre, bir ülke farklı nedenlerden dolayı birden çok sayıda güvenlik kompleksi içerisinde bulunabilir (Telli, 2015: 51). Uluslararası sistemin yeni çatışma ya da ittifakları, küresel, kültürel, dinsel ve medeniyet ayrılıkları merkezli değil, bölgelerin meydana getirdiği alt - sistemlerde gerçekleştirilecektir.

Ana düşünce, reel tehditlerin coğrafi bakımdan yakın mesafelerde (bölgelerde) daha etkin olmasının, güvenlikte karşılıklı bağımlılığı bölgesel ölçekte çoğalttığıdır. Buna göre güvenlik bağımlılıkları, bölgesel yapılar içerisinde bulunan aktörler arasında, dışında bulunanlara kıyasla daha yoğundur (Buzan ve Waever, 2003: 4). BGK teorisi bölge ülkelerinin güvenlik sorunlarının çözümü açısından önem taşımaktadır. Çünkü belirli bir bölgede güvenlik kompleksi oluşturulduğu zaman devletler arasında ortak sorunlar beyan edilir ve diyalog alanları yaratarak güvenliğe tehdit olan unsurlara ortak çözümler bulunmaya çalışılır. Böyle bir yapıda devletlerin güvenlik menfaatleri, ortak değer ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri daha sağlam bir zemine oturur. Bu bağlamda bölgesel güvenlik tehditlerine karşı inşa edilen güvenlik kompleksi barış ve istikrarın sağlanması için son derece önem taşımaktadır. BGK enerjiye ve enerji güvenliği konusuna ekonomi sektörünün altında yer vermiştir. Bu sektörlerde güvenlik, karşılıklı bağımlılık veya ortak tehdit algısı neticesinde bölgesel nitelikte veya sektörler göre farklı bölgelerde oluşabilir. BGK'ların teşkili ve işleyişi sistem içindeki aktörler arasındaki dostluk ve düşmanlık modellerine ek olarak ortak tehdit algısına dayanmaktadır (Buzan ve Waever, 2003: 40). Bu bağlamda enerjinin, tüketici durumundaki ülkeler ile kaynak ve aktarım ülkelerinin ortak tehdit olarak algılayabileceği bir noktada bulunduğu değerlendirilmektedir. Enerji arz güvenliği, bu üç taraf için de bir tehdit olarak nitelendirilmektedir.

Uluslararası ilişkiler disiplinde realizm, liberalizm ve fonksiyonalizm gibi ana akım teorileri bölge temelli olgulara ve olaylara açıklamalar getirmelerine rağmen fazla yer vermemişlerdir. Buzan'ın BGK teorisi bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik önemli açıklamalar getirmiştir. Dolayısıyla ana akım teorileri BGK ile çelişmekten ziyade BGK'ya esin kaynağı olmuşlardır. BGK, ana akım teorilerinin alternatifi değil, tamamlayıcısı konumundadır. Bu üç teori (Realizm, Liberalizm, Fonksiyonalizm) bölgeyi sistemin bir parçası olarak algılamakta ve sistemin yansımalarını bölgesel düzeyde görmektedirler. Her bölgenin kendine has özellikleri ve dinamikleri mevcuttur. BGK teorisi ise bölgesel dinamiklere öncelik vererek askeri, ekonomik, sosyal, siyasi ve çevre konularını kapsayan güvenlik problemlerini bölge içi aktörler arası ilişkilerle açıklamaktadır (Yavaş, 2013: 211-2012).

1.1.5. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisine Göre Hazar Bölgesi ve Türkiye

21'nci yüzyılda dünyadaki güç dengesi piramidi Şekil 1'de yer almaktadır. Piramitte gösterilen güç dağılımı kapsamında; büyük ülkelerin BGK'ya dâhil edilmesinin kompleksin tamamen sonlanmasına değil ancak bir dönüşüm geçirmesine neden olabileceği veya dostluk - düşmanlık ilişkisinin değişik bir seviyeye ulaşması durumunda ise BGK'nın yapısında bazı farklılıklara neden olacağı öngörülmektedir (Buzan, 2003:143-144).

Şekil 1. 21'nci Yüzyılda Güç Dengesi Piramidi

Kaynak: Yılmaz, t.y.: 4

Bölgesel güvenlik kompleksleri içerisinde “Süper Güç”, “Büyük Güç” ve “Bölgesel Güç” olmak üzere farklı özellikleri bulunan güçler yer almaktadır. Buna göre “Süper Güç”, uluslararası sistem içerisinde talepte bulunma imkânına, en iyi askeri ve siyasi kabiliyetlere, farklı sektörlerle destek verebilecek iktisadi yapıya sahip, diğer aktörler tarafından kabul edilen, güvenlik durumunu değiştirme sürecinde faal, bölgelere dâhil olabilen, çeşitli garantörlük sorumlulukları üstlenebilen, tehdit edebilen ve anlaşmaya varabilen ülkeleri belirtmek için

kullanılmıştır (Buzan ve Waeber, 2003: 34-35). Süper güce göre daha zayıf durumdaki “Büyük Güç” ise, tüm sektörlerde yüksek kabiliyetlere haiz olmayan, güvenlikleştirme süreçlerinin bütününde rol oynayamayan, kendisini bölgesel bir güç olmaktan daha yüksek gören, birden daha çok sayıda bölge içinde etkili olup global bir askeri operasyonda kısıtlı kabiliyeti olan ülkeler için seçilmiş bir tanımdır (Buzan ve Waeber, 2003: 35-36).

“Bölgesel Güç” ise, kendi bölgesi dâhilinde güce sahip olan fakat global bağlamda etkin gücü olmayan, bölgesi içerisinde global güçler ile de rekabet edebilen ülkeleri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır (Buzan ve Waeber, 2003: 37). BGK teorisi ABD gibi süper güçlerin bölgeye nüfuz edebileceğini ancak politikalarının bölge içi meseleler çerçevesinde şekillenebileceğini belirtmektedir. Bölgesel güçler, bölge içi güvenlik meselelerine hâkimken sistemsel düzeyde çok fazla etkin rol oynamayabilir ancak büyük güç aynı zamanda bölgesel güç konumunda da olabilir (Yavaş, 2013: 205 - 209).

BGK teroisine göre büyük güçler “Nüfuz etme” ve “Kaplama” gibi yöntemlerle bölgelerin içerisine sızabilmektedirler. Bu kapsamda Hazar Bölgesi, Rusya’nın kapladığı bir bölge olarak algılanmaktadır. Buna göre, Hazar Bölgesi tarihi bakımdan ortak sosyal, kültürel ve siyasi yapıya haiz, güvenlik algılamaları bağlamında ise ayrı ayrı ele alınamayan, fakat bunu fiilen beyan edemeyecek denli zayıflatılmış, yani bir “Güvenlik yapısı” meydana getiremeyen bir bölgedir. Rusya, “Yakın çevresi” olarak ifade ettiği Kafkasya, Doğu Avrupa ve Orta Asya’nın bir bölümü üzerinde önemli düzeyde nüfuz sağlamış, bu durum ise Buzan’ın kaplama olarak tanımladığı sürece sebep olmuştur (Kamalov, 2008: 19). Çünkü Hazar Bölgesi, Rusya’nın kendisini tekrar süper güç olarak hissetmeye başladığı bir alan olmuştur. Kendisine bu hissi veren ise enerji kaynakları üzerinde kurduğu hâkimiyettir (Kamalov, 2011: 22). Rusya açısından, Orta Asya bölgesi bir hammadde kaynağı ve üs haline gelmiştir. SSCB’nin dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler ise günümüzde ciddi bir dönüşüm içerisinde (Şir, 2003: 348).

Hazar Bölgesi, büyük ve global güçlerin eski SSCB bölgelerine yönelik nüfuz etme mücadelesini de beraberinde getirmektedir. Hazar Bölgesi’nde oluşan

alt - komplekslerin, büyük ve küresel güçler ile oluşturduğu ilişkileri Rusya'nın kaplama etkisini güçsüzleştirmektedir. Enerji, Hazar Bölgesi'nde kaplama ve nüfuz etme stratejilerinin en yoğun mücadele unsuru durumuna gelmiştir. Hazar, Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında bağımsızlığını yeni elde eden cumhuriyetlerin ekonomik ve siyasi istikrarlarını oluşturma ve geliştirme gayretleri artmış ve önem kazanmıştır. Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarının dış piyasalara aktarılması bölge ülkelerinin en mühim öncelikleri arasında bulunmaktadır. İran dışındaki tüm bölge ülkeleri eski SSCB ülkesidir. Fakat söz konusu ülkelerin aralarındaki tarihsel bağların yanı sıra tarihsel problemler de mevcut olup, ayrıca ulusal güvenlik ve kimlik tanımlamaları birbirleriyle çakışmaktadır. Bölge ülkeleri arasında ortak menfaat zeminine rastlamanın zor olduğu Hazar Bölgesi'nde, ülkelerin tümünün enerji fazlasının bulunması da bir diğer rekabet unsurunu ortaya koymaktadır. Hazar Bölgesi, yürütülen devletler arası ilişkilerden kazançlı çıkan ve güçlenen, güçlendikçe de çok daha bağımsız biçimde faaliyet gösteren bir bölge haline gelmekte olup, bölgesel güvenlik yapılanmasının bütün niteliklerini yansıtmaktadır (Şir, 2003: 353).

BGK'ya göre, bütün dünya ülkeleri küresel aktörler ve yalıtkan ülkeler şeklinde ayrılmaktadır. BGK'nın ileri sürdüğü bu olguya göre, iki büyük bölge arasında güvenlik alanı meydana getiren, fakat yalnız başına bir güç oluşturamayan ülke, yalıtkan ülkedir. Teoriye göre, yalıtkan ülke pasif bir role sahiptir. Yalıtkan ülke ne küresel gücün bir parçasıdır ne de güvenlik kompleksinin bir üyesidir (Buzan ve Waever, 2003: 463). Bu yapılanma içerisinde Türkiye "Yalıtkan Ülke" sıfatıyla tanımlanmaktadır. Fakat Türkiye'nin son dönem izlediği dış siyaseti göz önüne alındığında yalıtkan ülkenin pasifliği yerine daha çok bir güç olarak etkin olma gayreti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır (Buzan ve Waever, 2003: 485-486). Türkiye "Makro ölçekteki güvenlik dinamiklerinin (NATO, ŞİÖ vs.) sırt sırta durduğu, birkaç güvenlik yapılanmasının karşı karşıya geldiği, ancak bu dinamikleri bir araya getirebilecek kadar güçlü hale gelememiş" bir ülkedir (Buzan ve Wæver (2004: 41). Türkiye hem Asyalı hem Avrupalı hem de Orta Doğulu kimlik algılarının çakıştığı bir ülke durumundadır. Bu çakışma, üç kimlikel algının üst üste bindiği, ancak birleştirilerek daha büyük bir potansiyele dönüştürülemediği bir siyasi yapıyı ortaya çıkarmaktadır (Şir, 2003: 353-354). Teoriye göre Türkiye sürekli olarak güvenlik algısı tartışmasının merkezinde olan ve bu nedenle farklı bölgesel güvenlik

yapıları arasında yalıtıcı bir rol üstlenmiş ülkedir. Türkiye Hazar ve Orta Doğu güvenlik komplekleri arasında yer alan ve bu iki ayrı kompleksi de bir araya getirebilecek güce sahip olmayan bir devlet konumundadır (Ayvacı, 2019: 65). Buzan, Türkiye'yi yalıtkan ülke olmasının yanı sıra özel bir ülke olarak değerlendirmiş ve aynı zamanda bölgesel büyük bir güç olarak rol almaya hevesli bir ülke olarak tanımlamıştır (Buzan ve Weaver, 2004: 40). Nitekim son yıllarda Türkiye gerek uyguladığı enerji politikaları gerekse bölge güvenliğinin sağlanması konusundaki stratejileri ve izlediği politikaları ile hem yalıtkan ülke kimliğine karşı çıkmakta hem de enerji üzerinden kendisi için yeni bir kimlik geliştirme gayretini sürdürmektedir. (Buzan ve Weaver, 2004: 25).

1.2. HAZAR DENİZİ'NİN OLUŞUMU, COĞRAFI KONUMU VE ÖZELLİKLERİ

Jeostratejik, jeopolitik ve doğal kaynaklar açısından büyük önem arzeden Hazar Denizi, enerji kaynaklarının verimliliği açısından Basra Körfezi'nden sonra dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Hazar Denizi, Büyük Tetis Denizi'nden geriye kalan en büyük su kütesidir. Üçüncü jeolojik çağda oluşan değişiklikler ile Kafkasya ve Elbruz Dağları, Avrupa Kıtası ve İran Platosu ile birlikte Hazar Denizi de oluşmuştur. Deniz tabanında bulunan enerji kaynakları, deniz ulaşım yolları, canlılar ve çevresindeki deniz ürünleri tesislerinin mevcudiyeti Hazar'ın önemini arttırmıştır (Karaağaçlı, 2009).

Harita 1. Hazar Denizi'nin Haritası ve Çevresindeki Ülkeler

Kaynak: Çalışkan, 2020:2.

Hazar Bölgesi, tarihte İpek Yolu ticaretinin başladığı ve bu ticareti Avrupa'ya taşıyan güzergâhın bulunduğu yer olmasından dolayı farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış olup birçok devlet tarafından da ele geçirilmiş bir bölge olması nedeniyle de önem arz etmektedir. Hazar Denizi dünyadaki göllerin toplam yüzölçümünün % 40'ını teşkil etmektedir. Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin konumu şu şekildedir; Kuzeyinde Kazakistan ve Rusya, güneyinde İran, batısında Azerbaycan ve doğusunda da Türkmenistan bulunmaktadır (Harita 1). Hazar Bölgesi İpek Yolu ticaretinin yoğun olduğu bir bölge olmasının dışında enerji kaynakları yönünden de çok değerli bir bölgedir. Bölgede önemli petrol, doğal gaz ve hidrokarbon enerjileri bulunmaktadır. Bu enerji kaynakları dabölgeyi daha da çekici hale getirmektedir (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya, 2016: 9). Asya ile Güneydoğu Avrupa'nın birleştiği bölgede bulunan Hazar Denizi, kuzey - güney doğrultusunda 1,200 km uzunluğa, doğu - batı doğrultusunda 320 km genişliğe ve ortalama olarak 184 metre derinliğe sahiptir. Hazar Denizi kıyılarının toplam uzunluğu 7,010 km'dir (Şenyurt, 2010: 4). Yaklaşık olarak 371,000 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Hazar Denizi'ne büyüklü küçüklü 130 ayrı akarsu dökülmektedir (Aras, 2001:5). Hazar Denizi'nin en geniş

kısmı 554 km, en dar kısmı ise 200 km uzunluğundadır. Hazar Denizi'nde Kazakistan'ın 2,340 km (% 33), Rusya'nın 1,930 km (% 27), Türkmenistan'ın 1,200 km (% 17), Azerbaycan'ın 800 km (% 11) ve İran'ın ise 740 km (% 10) uzunluğunda kıyısı mevcuttur (YeniAcun, 2013: 2).

1.3. KIYIDAŞ ÜLKELER VE ENERJİ KAPASİTELERİ

1.3.1. Rusya

Rusya, eski SSCB'nin % 76'sına karşılık gelen yüzölçümü itibariyle (17,075.200 km²) dünyanın en büyük ülkesidir (Tacibayev, 2012: 170). 146 milyon 780 bin 720 kişi (2019) nüfusa sahip olan Rusya'nın başkenti Moskova olup yönetim şekli ise Federasyon'dur. Rusya, dünyada doğal gaz rezervleri bakımından (38 trilyon metreküp) birinci sırada olup dünyadaki doğal gaz rezervlerinin dörtte biri Rusya'da bulunmaktadır. Petrol rezervleri bakımından ise (80 milyar varil) sekizinci sıradadır. Rusya, dünyanın en büyük ham petrol ve ikinci en büyük doğal gaz üreticisidir. Dünya'da doğal gaz ihracatında birinci, petrol ihracatında ise ikincidir. Gelirlerinin üçte birinden fazlasını doğal gaz ve petrol ticaretinden elde etmektedir (EIA, Rusya, 2017).

1.3.2. İran

İran, 1,648.195 km² yüzölçümüne sahiptir. 82 milyon 820 bin 766 kişi nüfusa sahip olan İran'ın başkenti Tahran, yönetim şekli Teokratik Cumhuriyet'tir (Bolat, 2018). Dünya petrol rezervlerinin %10'nuna sahip olan İran'ın ispatlanmış petrol rezervleri 157 milyar varildir. İran'ın 2018 yılı istatistiklerine göre ispatlanmış doğal gaz rezervleri 33,8 trilyon metreküptür. Dünya doğal gaz rezervlerinin ise %17'si İran'da bulunmaktadır. İran, doğal gaz rezervleri bakımından dünyada Rusya'dan sonra ikinci sıradadır. ABD ve Rusya'dan sonra dünyanın üçüncü büyük doğal gaz üreticisi konumunda bulunan İran, 2018 yılında dünya doğal gaz üretiminin %5'ini gerçekleştirmiştir. İran dünyanın en iyi 10 petrol üreticisi ve en iyi 5 doğal gaz üreticisi arasında yer almaktadır (EIA, İran, 2019).

1.3.3. Azerbaycan

Azerbaycan 86,600 km² yüzölçümüne sahiptir. SSCB'nin dağılmasını takiben 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir (Yılmaz, 2002). 9 milyon 981 bin (2019) nüfusa sahip olan Azerbaycan'ın başkenti Bakü, yönetim şekli ise Cumhuriyet'tir (İbrahimov, 2014). Azerbaycan'ın ispatlanmış doğal gaz rezervleri tahmini olarak 3,35 trilyon metreküptür. Günde 808 bin varil petrol üretimi ile dünya sıralamasında 26'ncı sırada bulunmaktadır (EIA, Azerbaycan, 2019). Azerbaycan 7 milyar varil petrol rezervi ile dünya ülkeleri arasında 19'uncu sırada yer almaktadır (<https://www.enerjiatlası.com>).

Azerbaycan'ın ulusal ve uluslararası platformda çözüm aradığı bir Dağlık Karabağ meselesi mevcuttur. 1920 senesinden itibaren süregelen Dağlık Karabağ meselesi Azerbaycan'ın gelişmesine önemli bir darbe vurmuştur. Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ bölgesinde Ermenistan'ın varlık göstermeye çalışması yıllar süren çekişmeyi çatışmaya döndürmüştü ve 1992 yılında Azerbaycan - Ermenistan arasında yaşanan savaşta Ermenistan Azerbaycan topraklarının beşte birini işgal etmiştir (Memmedova, 2009). Azerbaycan kendi topraklarını geri alma konusundaki ısrarlarından hiç vazgeçmemiş ve 29 Eylül - 10 Kasım 2020 tarihleri arasında Ermenistan ile arasında yaşanan savaş neticesinde, Ermenistan'ın işgali altındaki topraklarının büyük bir bölümünü geri almıştır.

1.3.4. Türkmenistan

Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülke olan Türkmenistan 488,100 km² yüzölçümüne sahiptir. Nüfusu 5,8 milyon (2018) olan Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat, yönetim şekli ise Cumhuriyet'tir (Türkmenistan Ülke Raporu, 2012: 6). Türkmenistan da diğer Türk Cumhuriyetleri gibi Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşabilmiş ve 27 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir (Uçar, 2016).

Türkmenistan'ın petrol rezervi 600 milyon varil (EIA, Türkmenistan, 2016) olup dünya ülkeleri arasında 44'ncü sırada, dünya petrol üretiminde ise 33'ncü sırada yer almaktadır. Türkmenistan, 19,5 trilyon metreküp doğal gaz rezervleri ile dünya ülkeleri arasında 5'inci sırada yer almaktadır (BP Statistical Review of World

Energy 2019). Doğal gaz üretiminde ise 2,735 milyar fit küp¹ ile dünya ülkeleri arasında 11'inci sırada, doğal gaz ihracatında 1,347 milyar fit küp ile 10'ncu sırada yer almaktadır (EIA, Türkmenistan, 2016).

1.3.5. Kazakistan

Hazar'a kıyıdaş olan Kazakistan 2,717.300 km² yüzölçüme sahiptir. Kazakistan, 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir (Eren, 2012:57). Nüfusu 18,3 milyon (2018) olan Kazakistan'ın başkenti Nursultan, yönetim şekli ise Cumhuriyet'tir (İNSAMER, 2019). Kazakistan'ın dünya kanıtlanmış petrol rezervleri içindeki payı % 3'tür. Kazakistan'ın 39,8 milyar varil kesinleşmiş petrol rezervi bulunmaktadır.

Kazakistan, günlük 1 milyon 246 bin varil petrol ihracatı ile dünya ülkeleri arasında 12'nci sırada, günlük 1 milyon 959 bin varil petrol üretimi ile de 13'ncü sırada yer almaktadır. Kazakistan Rusya'dan sonra Hazar Bölgesi'nde ikinci petrol üreten ülke pozisyonundadır. Doğal gaz rezervi ise 3 trilyon metre küptür. Kazakistan doğal gaz üretiminde dünya ülkeleri arasında 29'uncu sırada yer almaktadır (EIA, Kazakistan, 2019).

1.4. HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Hazar Denizi'nin hukuki statüsü bölgesel ve küresel tartışmalara konu olmuştur. Kıyıdaş ülkeler, milli menfaatlerine en uygun seçeneği savunurlarken, hukuki statü tartışmaları küresel seviyede özellikle petrol şirketleri ve ithalatçı ülkeler tarafından yakından takip edilmiştir. Enerjinin yeni jeopolitiği olarak ifade edilen Hazar Bölgesi'nin kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı hususunda ciddi problemler yaşanmıştır (Ongarova, 2018: 4). Bu problemlerin temeli, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün tam olarak belirlenememiş olmasından kaynaklanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde hukuki statünün çözüme kavuştuğu 12 Ağustos 2018'e kadar olan tarihi sürece yer verilmiştir.

---

¹1 Fit küp: 0,0283168466 metre küp

1.4.1. Hukuki Statünün Tarihi Süreci

Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan ülkeler Hazar'ın yasal statü problemini ulusal güvenlik meselelerinin önemli bir parçası olarak algılamışlardır. Bu durum, statü probleminin çözümlenmesini daha da önemli hale getirmiştir. Hazar Denizi, SSCB döneminde bir iç göl olarak tanımlanırken, SSCB'nin dağılması sonrasındaki dönemde ise uluslararası göl olarak ifade edilmeye başlanmış, deniz mi göl mü yoksa kendine has özelliklere sahip bir su kütlesi olarak mı görüleceği konusu yasal statü sorunu olarak ortaya çıkmıştır.

Hazar Denizi'nin statüsüne ilişkin SSCB döneminde imzalanan üç anlaşma mevcuttur. Bu anlaşmaların birincisi, 26 Şubat 1921 tarihinde İran ve SSCB arasında yapılan "Dostluk ve İş Birliği" anlaşmasıdır. Söz konusu anlaşmayla her iki ülkeye seyrüsefer (trafik, gidiş-geliş) serbestliği sağlanmıştır (Yüce, 2006). İkinci anlaşma, 27 Ağustos 1935 tarihinde imzalanan "Ticaret, Gemicilik ve Meskûnlaşma" anlaşmasıdır. Üçüncü anlaşma ise 25 Mart 1940 tarihinde yine İran ve SSCB arasında yapılan "Ticaret ve Seyrüsefer" anlaşmasıdır. 1940 tarihli bu anlaşma genel itibarıyla 1935 yılındaki anlaşmayı tekrarlayanın yanında kıyıdaş ülkelere kara sularında 10 deniz millik (18 bin 520 metre) mesafe içerisinde serbest balıkçılık faaliyetinde bulunma hakkı vermiştir. Aynı zamanda, 1935 ve 1940 yılında imzalanan anlaşmalarda Hazar Denizi'nin İran ile SSCB'ye ait kapalı bir "Sovyet - İran Denizi" olduğunun altı çizilmiş, Hazar Denizi'nin her iki ülkenin ortak hâkimiyetinde bulunduğu belirtilmiştir (Güler, 2007). Bu anlaşmalarda yalnızca balıkçılık, ticaret ve denizde seyrüsefer kuralları belirlenmiş olup, deniz alanındaki enerji kaynakları, hava sahası ve çevre meselelerine ilişkin hususlar ele alınmamıştır (Aydın, 1999).

Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar sadece SSCB ile İran arasındaki hukuki düzenlemelere bağlı olan Hazar Denizi, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonra Uluslararası Deniz Hukuku'nun önemli tartışma alanlarından birisi haline gelmiştir. 1991 yılı sonrasında beliren yeni konjonktürde, Rusya ile İran 1921,1935 ve 1940 yıllarında imzalanan anlaşmaların geçerli olacağı konusunda ısrarcı olmuşlardır. Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ise Hazar'ın deniz olarak ifade edilmesinin ve deniz tabanının da kıyı şeritleri dikkate alınarak

belirlenmesinin gerekliliğini ileri sürmüşlerdir. İran ise Hazar'ın beş eşit parçaya bölünmesine ve kaynaklarının da kıyıdaşlar arasında eşit kullanılmasına yönelik görüşünü öne sürmüş ancak diğer kıyıdaş ülkeler bu çözüm yoluna karşı çıkmış ve kabul etmemişlerdir (Ülger ve Erol, 2019: 854).

Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirleme tartışmalarında üç temel görüş öne çıkmıştır;

- İlk görüşe göre; Hazar bazen “Deniz” bazen de “Sınır Gölü” olarak tanımlanmıştır. Hazar'ın “Deniz” olduğu iddia edilen görüş kapsamında Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere bölünerek kıyıdaş devletlerin biyolojik ve deniz ulaşımı gibi konularda mutlak egemenliğe sahip olmaları savunulmuştur. Bu görüşe göre, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) uygulanmalı ve Hazar Denizi sektörlere bölünmelidir. Bu durumda her kıyıdaş devlet kıyıdan 12 mile kadar uzanan karasuları, 200 ila 350 mil olabilecek kıta sahanlığı ve 200 mile kadar münhasır ekonomik bölge elde edecektir (Ülger ve Erol, 2019: 854). “Sınır Gölü” görüşü kapsamında ise Hazar Denizi'nin tüm kıyı ülkelerinin sahillerinden eşit mesafede çizilen merkez hattı ile ve bu merkez hattı üzerine kara sınırlarının son noktasından çizilen dikey hatlar vasıtasıyla ulusal sektörlere ayrılmasının gerektiği belirtilmiştir (Yüce, 2006).
- İkinci görüşe göre; Hazar bir “Kapalı Deniz” olarak tanımlanmaktadır. Bu görüşe göre Hazar 1982 BMDHS'nin 122'nci² ve 123'ncü³ maddelerine göre uygulamaya tabi olacaktır. Bu maddeler kapsamında Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün çözümü için kıyıdaş ülkeler arasında iş birliğinin yapılmasının gerekliliği belirtilmiştir (Ülger ve Erol, 2019: 854). BMDHS'nin 122'nci maddesindeki “Dar bir geçit” ifadesi bölgede Don - Volga ve Volga - Baltık kanallarını ifade etmektedir. Rusya bu kanallara iç sular rejimi uygulayarak diğer devletlerin transit geçit hakkına sahip olmasına engel olmuş ve Hazar'ın deniz olarak değerlendirilmesine sürekli olarak karşı çıkmıştır (Çolakoğlu,

---

² “Kapalı veya yarı kapalı deniz”den, “İki veya daha çok ülkeyle çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlanan ya da tümüyle veya büyük bir kısmıyla, iki ya da daha çok sayıda ülkenin karasularından ve özel iktisadi bölgelerinden teşekkül eden bir körfez, bir deniz havzası ya da bir deniz anlaşıdır”.

³ Kapalı veya yarı kapalı bir denize kıyıdaş olan ülkeler, işbu sözleşme uyarınca kendilerine ait hakların kullanımında ve sorumlulukların yerine getirilmesinde iş birliğine başvurmalıdırlar.

1998: 114). Öte yandan Türkmenistan kapalı deniz görüşü kapsamında, her kıyıdaş ülkenin kendi 12 millik karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olmasını ve geriye kalan bölgenin ise kıyıdaş ülkeler arasında ortak kullanılmasının gerektiğini ileri sürmüştür (Yüce, 2006).

- Üçüncü görüşe göre; Hazar Denizi'nin su yüzeyi ve deniz yatağı da dâhil olmak üzere kıyıdaşlar arasında eşit olarak beşe ayrılması ve her ülkenin Hazar'da % 20'lik pay sahibi olması öne sürülmüştür. Bu görüşe göre İran bu yaklaşımdan kazançlı çıkacak ülke olacaktır. Ancak diğer ülkeler bu görüşe karşı çıkmışlar ve kabul etmemişlerdir. (Oğan, 2001:153).

Hukuki statü sürecinde kıyı devletleri arasındaki görüş farklılıkları bu tanımlar üzerinden şekillenmiş, Azerbaycan ve Kazakistan Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere bölünmesini savunarak BMDHS'nin uygulanmasını istemişlerdir. Diğer taraftan İran ve Rusya bölge üzerindeki paylaşımları Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku'na göre belirlemekten kaçınmışlardır. Türkmenistan ise "Tarafsız" konumuyla başlayan süreçte önce Rusya ve İran'ın görüşüne yakın dururken daha sonra Azerbaycan ve Kazakistan gibi ulusal sektörlere bölünmeyi desteklemiştir. Hazar'ın statüsüne karar verilememesi, yabancı yatırımcılar üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Bu nedenle sorunun çözümünün kıyıdaş ülkeler için olduğu kadar bölgedeki enerji kaynaklarının çıkarılması, işletilmesi ve aktarılmasına dâhil olmayı isteyen yabancı firmalar için de olumlu sonuçlar doğuracağı değerlendirilmiştir. Hazar'ın statüsünü belirlemek amacıyla, 1996 yılında kıyıdaş ülkeler tarafından oluşturulan komisyon 2008 yılına kadar 16 defa toplanmış olmasına rağmen statü konusunda somut bir neticeye ulaşamamıştır (Gökçe, 2008; Kocaman, 2018: 102).

Bu süreçte Rusya tarafından Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan ülkelere ortak hareket edilerek, deniz tabanının sınırlarının kararlaştırılması ve kaynakların kullanımı hususunda anlaşmaya varmak için Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesinin beklenmesine gerek olmadığı ifade edilmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan Hazar Denizi'nin kuzey tarafındaki doğal kaynakların paylaşımı amacıyla 15 Mayıs 2003 tarihinde Almatı'da bir anlaşma imzalamışlar ve bu anlaşmanın Hazar'ın güney tarafında da uygulanarak bütünlük sağlanabileceğini belirtmişlerdir (Gökçe, 2008). Son olarak; taraflar arasında bölge güvenliğinin, milli enerji güvenliği bakımından ön koşul olduğu fark edilerek, 12

Ağustos 2018 tarihinde bir anlaşma imzalanmıştır. Araştırmanın müteakip bölümünde öncelikle bu anlaşma öncesi Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin kıyıdaş ülkelerin görüş ve beklentileri açıklanmış, ardından 12 Ağustos 2018'de imzalanan anlaşmanın kararlarına ve ülkeler açısından sonuçlarına yer verilmiştir.

1.4.2. Kıyıdaş Ülkelerin Görüşleri

Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarıyla Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusunda yetkili olan ülke sayısının artması ve her birinin farklı bir argüman ileri sürmesi ortak bir platformda buluşmayı zorlaştırmıştır. (Bayraktar, 2007: 86).

1.4.2.1. Rusya'nın Görüşü

Rusya, Hazar Denizi'nin statüsü konusunu ilk defa Ekim 1993'te uluslararası gündeme taşımıştır. Rusya'nın yaklaşımı, Hazar'ın bir "İç Deniz" olduğu, sınır ülkelerince sektörlere bölünemeyeceği ve yasal olarak da 1921, 1935, 1940 yıllarında imzalanan anlaşmaların geçerli olduğu yönünde olmuştur (Yüce, 2006). Rusya, jeopolitik üstünlük düşüncesi kapsamında statünün kendi lehine çözülmesini istemiştir (Oğan, 2001). Hazar Denizi'ni kıyıdaş ülkeler ile ortaklaşa kullanmak isteyen Rusya, problemin çözümünde Condominium Prensipli'nin⁴ (ortak yönetim) uygulanması için ısrar etmiştir. Hazar Bölgesi'nin statüsü konusunda yapıcı olmayan hatta Hazar'ın bir sorun yumağı olarak kalmasını kendi menfaatlerine uygun bulan Rusya; bölgenin dikkat çekiciliğini gören güçlü devletlerin ve şirketlerin bölgeye nüfuz etmeye başlamaları ile stratejisini değiştirip daha uzlaşmacı ve dengeleyici bir politika izlemeye başlamıştır. Rusya'nın eski SSCB devletleri ile eşit haklara sahip bir paylaşımı içselleştirememiş olmasından doğan yönlendirici tavırlardan kaçınmasının gerektiği ortaya çıkmış ve zamanla yaşanan gelişmeler Rusya tarafında yeni düşüncelerin oluşmasını sağlamıştır (Güler, 2007).

Azerbaycan ve Kazakistan'ın uluslararası petrol firmalarını yatırım yapmaya yönlendirdiğini fark eden Rusya, bu oluşumun haricinde kalmamak adına girişimlerde bulunmuştur. Su yüzeyinin ortaklaşa kullanımı hususunda 1998 yılının

---

⁴ Hazar'ı hiçbir devletin yetkisi altına almadan kıyı devletlerinin ortak yetkisi altına sokmaktadır.

Temmuz ayında Kazakistan ile Hazar'ın kuzeyindeki deniz yatağı için ortay hat prensibini içeren bir anlaşma yapmış, Azerbaycan'la da 29 Kasım 2001'de benzer içeriğe sahip bir anlaşma imzalamıştır. Daha sonra, 15 Mayıs 2003 tarihinde Almatı'da Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasında Hazar Denizi'ndeki doğal kaynakların paylaşımı hususunda anlaşmaya varılmış ve deniz yatağındaki sınırlar detaylarıyla belirlenmiştir (Güler, 2007). Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan ile imzaladığı anlaşmalar vasıtasıyla, meselenin en kısa sürede çözüme kavuşturulmasından yana olduğunu göstermiştir (Oğan, 2001).

1.4.2.2. İran'ın Görüşü

İran, zengin enerji kaynaklarının büyük çoğunluğunu Basra Körfezi'nden ve ülkenin güney kısmından çıkarmaktadır. Hazar Denizi'nin İran tarafına düşen bölgesi enerji kaynakları yönünden zayıftır. Bu durumu bilen İran, Hazar'ın hukuki statüsü konusunda sorunlar çıkarmıştır. Çünkü Hazar Denizi'nin statüsü sorunu halledildiği zaman kendisine düşecek alanda fazla enerji bulunmadığından dolayı enerjinin büyük kısmına diğer kıyıdaş ülkeler sahip olacaktır. İran'ın tavrı kendi payına düşecek olan kısımda fazla enerji kaynağının olmamasından dolayı politik bir seyir izlemiştir (Veliyev, 2016).

İran, Hazar'ı "Kapalı Göl" olarak tanımlamış, ülkelerin kendi alanlarına düşen bölgelerini kullanmaları yerine, bölgenin ortak kullanılması gerektiği fikrini savunmuştur. Bu kapsamda İran, Hazar'ın beş eşit parçaya bölünmesini istemiştir (Asgary, 2015). İran, kıyıdaş ülkelerin kendi aralarında imzaladığı ikili anlaşmaları geçerli saymadığını, sorunun çözüme kavuşturuluncaya kadar SSCB ile 1921, 1935 ve 1940 yıllarında yaptığı anlaşmaları esas aldığı ilan etmiş, aynı zamanda da Hazar'ın statü hususunun 1940 yılı anlaşmasına dayanılarak yalnızca Rusya ile İran arasında çözümlenebileceğini, diğer ülkelerin ise alınacak kararlara uymaları gerektiğini savunmuş ve böylelikle meselenin çözümünü kendisi yönlendirmek istemiştir (Kutluk, 2003).

Hazar Bölgesi'nde yabancı güçlerin varlığını istemeyen İran'ın en büyük kaygısı, bölgedeki artan ABD ve AB nüfuzudur. Zira bu nedenle, İran kuşatıldığını düşünmekte ve Hazar'dan hak ettiği payı alamadığını değerlendirmektedir (Oğan,

2001). Öte yandan İran, Hazar Denizi'ndeki sınırlarını denize doğru genişleterek bölgede stratejik bir üstünlük de sağlamak istemektedir. Hazar'ın hukuki statüsü meselesinde, Batı'nın ve uluslararası petrol firmalarının sorunu siyasallaştırdığını iddia eden İran, ısrarlı bir şekilde uluslararası aktörleri bölgeden uzak tutmaya çalışmıştır (Kahraman ve Merdan, 2020: 447-448).

1.4.2.3. Azerbaycan'ın Görüşü

Azerbaycan Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarından en fazla faydalanacak olan ülke olması nedeniyle Hazar'ın hukuki statüsünün çözüme kavuşturulmasını istemiştir (Abdullayev, 1999). Azerbaycan, Batı sermayesini bölgedeki enerji kaynaklarına yönlendirerek ön plana çıkmış, statü tartışmalarında Rusya ile birlikte etkin rol üstlenmiştir. Azerbaycan, başlangıçta Hazar'ı "Sınır Gölü" olarak tanımlamış ve bu bağlamda Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere ayrılarak her bir ülkenin kendi sektöründe tam egemenliğinin bulunmasını istemiştir (Yüce, 2006). Azerbaycan'ın, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesini isteme sebebi, Hazar'daki enerji kaynaklarının büyük kısmının kendi sınırları içinde kalacak olmasıdır (Oruç, 2016). Müteakip süreçte İran ve Rusya'nın Hazar'daki kaynakların kıyıdaş ülkelere ortaklaşa kullanımı hususunda ısrar etmeleri neticesinde Azerbaycan politika değişikliğine gitmiş ve bu kapsamda Azerbaycan'ın yeni görüşü Hazar Denizi'nin karasuları ve münhasır ekonomik bölgelere ayrılması doğrultusunda olmuştur (Güler, 2007).

Azerbaycan, bölgede bulunan diğer kıyıdaş ülkelere nazaran önemli bir hamle yapmıştır. 12 Kasım 1995 tarihinde kabul edilen Azerbaycan Anayasası'nın 11'inci maddesinde; "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi tek, dokunulmaz ve bölünmez bir bütündür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi sayılır" yazmaktadır. Azerbaycan ulusal sektörü olarak kabul ettiği alanlarını anayasası dâhilinde göstererek toprak bütünlüğünü garanti altına almıştır (Oğan, 2001). Azerbaycan ile Kazakistan arasında, 29 Kasım 2001 tarihinde Hazar Denizi'nin kuzeyinin iki ülkeyi ilgilendiren kısmının su üstü ve sualtı paylaşımı hususunda anlaşmaya varılmış, 15 Mayıs 2003 tarihinde de Rusya ve Kazakistan ile

Hazar Denizi'ndeki doğal kaynakların paylaşımı hususunda anlaşma yapılarak deniz yatağındaki sınırlar belirlenmiştir (Güler, 2007).

1.4.2.4. Türkmenistan'ın Görüşü

Hazar'ın yasal statüsü hususunda Türkmenistan kararsız bir tutum sergilemiştir. Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde çekimser kalan Türkmenistan, İran ve Rusya tarafından savunulan Hazar'ın ortak kullanılması düşüncesine başlangıçta olumlu bakmıştır. Bu durumu değerlendirmek isteyen İran ve Rusya, Türkmenistan'ı da yanlarına alarak Türkmenistan'ın başkentinde Hazar'ın ortak kullanılmasına yönelik bir anlaşma imzalamışlardır. Bu üçlü anlaşmadan iki yıl sonra 1998 yılında Türkmenistan, Hazar'ın kaynaklarından daha az faydalanmamak için statü ile ilgili görüşünü değiştirmiştir. Hazar'ın ortak kullanılması düşüncesinden vazgeçerek, Hazar'ın ulusal alanlara bölünmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Türkmenistan, enerji kaynakları yönünden zengin olan kıyıdaş devletlerden Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya'ya yakın politikalar izlemiştir. Ancak bu ülkelerle imzalanan orta hat projesinde Azerbaycan ile kendi arasındaki sınırın belirlenememesi ve yaşanan enerji kaynağı problemleri Türkmenistan'ın İran'a yönelik olumlu politikalar izlemesine neden olmuştur (Yağdıran, 2011). Türkmenistan, Hazar Denizi'nin Azerbaycan tarafındaki Azeri, Çırac, Güneşli bölgelerinde bulunan zengin petrol ve doğal gaz yataklarının kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Bu konuda Hazar'a kıyıdaş diğer devletlerden yeterli desteği alamayan Türkmenistan, Azerbaycan ile arasında sorun olduğunu bildiği İran'a yakınlık göstererek kendisini desteklemesini beklemiştir. Türkmenistan'ın, İran'a yakınlık gösterme politikasında bu durumun da etkisi olmuştur. Türkmenistan'ın bu bölgelerde hak iddia etmesine rağmen Azerbaycan hukuki alanda bu bölgelerin kendisine ait olduğunu belgelerle kanıtlamıştır (Gökçe, 2007). Türkmenistan, Hazar'ın statüsü konusunda asla göl veya deniz olmasına yönelik bir fikir beyan etmemiş, yalnızca tutumunu sektörel bölünme hususunda Kazakistan ve Azerbaycan ile benzer şekilde sergilemiş bu süreçte çekimser bir politika izlemiştir.

1.4.2.5. Kazakistan'ın Görüşü

Kazakistan statü ile ilgili görüşünü 1994'de açıklayarak, Hazar'ın 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (United Nations Conference on the Law of the Sea - UNCLOS)'ne tabi olmasını istemiştir. Savunduğu fikir Hazar'ın ulusal sektörlere ayrılması, kıyıdaş ülkelerin kendi paylarına düşen kısımlarında egemenlik hakkını kurması gerektiği yönündedir. Kazakistan, Hazar'ın bölge ülkeleri arasında eşit şekilde bölüşülmesi düşüncesini kabul etmemiştir (Çolakoğlu, 1998). Yasal statü ve paylaşım tartışmalarının haricinde kalmaya uğraşan Kazakistan, İran'ın önerdiği % 20 eşit paylaşım fikrini kabul etmemiştir. Eşit paylaşımında en yüksek kayıp Kazakistan'a ait olacağından bu hususta İran'a karşı en yüksek direnci gösteren Azerbaycan'ı desteklemiştir (Kutluk, 2003).

Kazakistan; 1998'de Hazar Denizi'nde kendi Münhasır Ekonomik Bölge (MEB)'sini belirlemiş bu bölgeyi deniz kuvvetleri vasıtasıyla muhafaza altına almış, Rusya ile "Hazar Denizi'nin Kuzey Kısım Dibinin Kaynaklarının Kullanılması Amacıyla Egemenlik Haklarına Uyulması" anlaşmasını yapmıştır. Devam eden süreçte Kazakistan Rusya ile 2000 yılında anlaşma yaparak Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde ortaya hat ilkesini, deniz dibinin ulusal sektörlere ayrılmasını ve su yüzeyinin ortak kullanılmasını kabul etmiş, sınır çizgisinde bulunan rezervler için ise yarı yarıya paylaşmayı benimsemiştir (Kutluk, 2003).

Bu çerçevede, Kazakistan'ın ilk başta savunduğu Hazar Denizi'nin 1982 BMDHS'ne tabi olması gerektiği fikri değişmiştir. Kazakistan, Rusya ile imzaladığı anlaşmanın bir benzerini 2001'de Azerbaycan ile de imzalamıştır. Ayrıca 15 Mayıs 2003 tarihinde Almatı'da Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan ile Hazar Denizi'ndeki doğal kaynakların paylaşımı hususunda anlaşma imzalanarak deniz yatağındaki sınırlar detaylı olarak tespit edilmiştir. Böylelikle Hazar Denizi'nin kuzeyinde Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya arasında anlaşmaya varılmıştır. (Güler, 2007).

Gelişmekte olan bir ülke sıfatıyla sermayeye ihtiyacı olan Kazakistan, Rusça konuşan nüfusunun yoğunluğu nedeniyle kendisini Moskova'dan fazla uzak tutamamaktadır. Bu sebeple, Hazar Denizi'nin yasal statüsü hususunda

gerçekleştirilen tüm görüşmelerde Kazakistan, uzlaşmacı bir tavır ve davranış sergilemiştir. Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi sürecinde Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın beklentileri; enerji konusuna dış politikalarında daha çok yer vermek suretiyle ekonomilerini güçlendirmek ve yeni keşfedilecek olan petrol ve doğal gaz rezervlerinden pay almak düşüncesi yönünde olmuştur (Alizada, 2018).

1.4.3. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Son Durumu

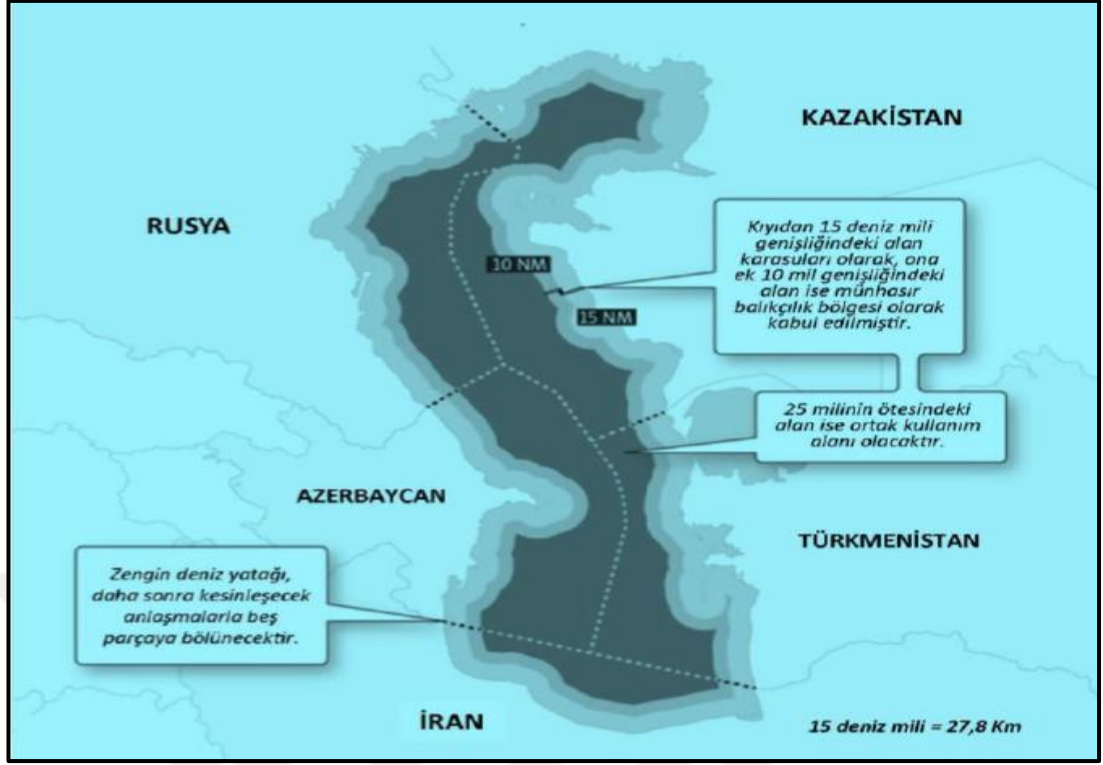
Hazar'ın hukuki statüsünü belirlemek amacıyla Kazakistan'da 12 Ağustos 2018 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin katılımıyla "5'nci Hazar Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi" yapılmıştır. Hazar Bölgesi'nde ekonomi, ulaştırma, güvenlik, çevre ve diğer alanlardaki iş birliği hususlarının görüşüldüğü zirvede taraflar, Hazar Denizi'nin yasal statüsünü belirleyen anlaşmaya imza atmışlardır (Ülger ve Erol, 2019).

Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Rusya ve İran'ın oluşturduğu "Hazar Beşlisi" tarafından imzalanan yasal sözleşme tarafların Hazar Denizi'nin sularının, deniz tabanının, toprak altının, doğal kaynaklarının ve hava sahasının kullanımına ilişkin hak ve yükümlülükleri tanımlamak ve düzenlemek amacıyla imzalanmıştır (Caspian Sea Convention, 2018). Uluslararası hukuk normlarına uygun olacak şekilde, taraflar arasında iş birliği ortamı, iyi komşuluk ve karşılıklı anlayışın vurgulandığı sözleşme ile bölge güvenliği ve istikrarın sağlanması amaçlanmıştır. Ekonomik iş birlikleri için elverişli bir ortam sağlamak sözleşmenin diğer önemli amacı olmuştur (Ülger ve Erol, 2019).

Anlaşma ile sonuçta, Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu tartışmalarına da açıklık getirilmek istenmiştir. Söz konusu sözleşme ile beş devlet kendi arasında, Hazar'ı bir "Deniz" olarak tanımlamışlar ancak su yüzeyi için "Özel Statü" kavramını kabul etmişlerdir. Rusya, İran, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında varılan anlaşmaya göre; Hazar Denizi yüzeyinin kıyıdan itibaren 15 deniz mili mesafeye kadar olan karasuları her devletin kendi sahası olarak kabul

edilmektedir. Buna ilaveten her ÷lkeye balıkçılık yapılabilmesi için 10 deniz mili mesafe daha ilave edilerek toplamda her ÷lkeye 25 deniz mili alan hak olarak tanınmış, denizin geri kalan kısımları ise ortak kullanıma ait tarafsız bölgeler olarak kabul edilmiştir (Caspian Sea Convention, 2018). Madde 8'e göre; deniz yatağının ve sektörlerin alt kısmının sınırlandırılması, uluslararası hukukun genel kabul görmüş norm ve prensipleri göz önünde bulundurularak, bitişik ve karşı kıyıları olan devletler arasındaki anlaşmalar ile gerçekleştirilecektir. Söz konusu anlaşma ile bölgenin güvenliği, çevresel konular ve ekonomik iş birlikleri konusunda taraflar arasında kararlar alınmış olsa da esas önem arz eden husus ise Hazar'ın göl mü deniz mi tartışmalarına bu şekilde bir çözüm getirilmiş olmasıdır (Caspian Sea Convention, 2018).

Kazakistan'ın ev sahipliği yaptığı 5'nci Hazar Zirvesi'nde özellikle bölgenin güvenliği ön plana çıkartılmış, önemli kararlar alınmış, bu kararlara göre Hazar'a kıyısı olmayan devletlerin Hazar Denizi'nde askeri güç bulundurmaları yasaklanmıştır (Caspian Sea Convention, 2018). Güvenlik üzerine alınan bu kararlar, bölgede özellikle Rusya ve İran açısından oldukça rahatlatıcı olmuştur. Zirvenin 24 maddelik sonuç beyannamesinde bazı maddeler dikkat çekmiştir. Bunlar; Hazar Denizi'nin egemenliğinin yalnızca beş ÷lkeye ait olduğu, buradaki kaynaklardan yalnızca bu ÷lkelerin yararlanabileceği, Hazar Denizi'nde yalnızca beş kıyıdaş ÷lkenin bayrağını taşıyan gemilerin dolaşabileceği, Hazar Denizi'nin statüsünü kararlaştırmak amacıyla yapılacak görüşmelerin uluslararası kurallar, yasal eşitlik ve barışçıl bir yöntem kapsamında sürdürüleceği gibi konulardır (Ülger ve Erol, 2019).

Harita 2. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesine Göre Kıyıdaş Devletler Arasında Deniz Alanı Paylaşımı

Kaynak: Ülger ve Erol, 2019: 860.

12 Ağustos 2018'de devlet başkanları zirvesiyle orta yol sağlanarak belirlenen statü resmiyete dâhil olmuştur. Ulaşılan diğer sonuçlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Hazar Denizi'nde her ülkenin, 15 deniz mili mesafeye kadar karasuları, 10 deniz milli genişliğinde balıkçılık alanı olacak,
- Taraflar, Hazar Denizi'nde uluslararası anlaşmalarda kararlaştırılan standartlara uygun şekilde denizaltı kabloları ve boru hatları döşeyebilecek,
- Denizaltı kablolarının ve boru hatlarının döşenmesi için tarafların oybirliği gerekmeyecek, yalnızca boru hattını talep eden ve güzergâhından geçecek olan devletlerin onayı yeterli olacak,
- Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler dışında bölgede yabancı askeri güçler bulunamayacak,
- Her kıyıdaş ülke yapay adaları, tesisleri ve yapıları inşa etme, işletme ve kullanma hakkına sahip olacak,

- Kıyıdaş ülkeler askeri gemilerini diğer ülkelerden izin alarak ya da zaruri ihtiyaçtan dolayı bölgeye sokabilecek, geri kalan bütün durumlar barışın ihlali olarak kabul edilecek,
- Hazar Denizi'yle ilgili tüm sorunlar barış yoluyla çözülecektir (Bekdeş, 2018; Ülger ve Erol, 2019).

Zirvenin sonuçlarının Hazar'a kıyıdaş ülkeler açısından incelenmesi neticesinde ulaşılan öngörü ve değerlendirmelere müteakip maddelerde yer verilmiştir:

Rusya: Hazar Zirvesi'nde imzalanan anlaşma Rusya'yı büyük ölçüde memnun eden sonuçlar doğurmuştur. Özellikle bölge dışı aktörlerin Hazar'da askeri güç bulundurmasının yasaklanması, NATO ve ABD varlığından şikâyetçi olan Rusya'yı oldukça rahatlatmıştır. Rusya'nın imzalanan bu anlaşma ile amacına ulaştığı değerlendirilmektedir (Koçak, 2018). Hazar'ın hukuki statüsü tartışmaları sürerken Rusya'nın en çok önem verdiği husus, bölge üzerinde kıyıdaş olmayan devlet ve devlet dışı aktörlerin varlığı, müdahalesi olmuştur. Rusya, bir anlamda arka bahçesi olarak gördüğü bu bölgenin jeostratejik konumunu diğer ülkeler ve küresel güçlerle paylaşmak istememektedir. Bu nedenle 12 Ağustos 2018'de taraflarca imzalanan bu anlaşmanın güvenlik odaklı maddelerinin Rusya'nın beklentilerini karşılamış olduğu değerlendirilmiştir (Ülger ve Erol, 2019: 856). Diğer taraftan Hazar Denizi'ne boru hatlarının döşenmesi hususunda alınan karar çerçevesinde Rusya'nın doğal gaz transferi konusundaki tekel statüsü konumunu yumuşatabilecek gelişmelere izin verdiği görülmektedir (Dubnov, 2018)

İran: 2018 Ağustos ayında imzalanan anlaşma İran'ın beklentilerini tam anlamıyla karşılamamıştır. ABD'nin bu süreçte İran'la yapılan nükleer anlaşmadan çekilme kararı sonrasında uygulayacağı ekonomik yaptırımlar nedeniyle İran'ın içinde bulunduğu ekonomik durum, söz konusu anlaşmaya itiraz edecek ortamı oluşturamamıştır (Özdemir, 2018: 4). Zirve'de İran da diğer kıyıdaşlar gibi, öncelikli olarak bölge güvenliğini ve istikrarını vurgulayarak kendi tezinden feragat etmiş ve paylaşılan yetki alanlarını kabul etmiştir. İran, Hazar'ın deniz tabanı konusundaki belirsizlik ile ortak kullanıma açık olan kısım için kesin bir çözüm getirilmemiş olmasının farkındadır. Bölgenin çözülememiş olan sorunları güney kesimde yer

almaktadır. Bu anlaşmazlıkların çözümlenmesi taraflar arası ikili anlaşmalara bırakılmıştır. Bu durum, İran'ın Azerbaycan ve Türkmenistan ile var olan sorunlarının bir süre daha devam edeceğini göstermektedir. İran, anlaşmanın Hazar'daki tüm sorunları çözmediğini bilmektedir. İran'ın daha sonraya bırakılan deniz tabanı paylaşımı konusundaki kaybettiği haklarını geri kazanma düşüncesi içerisinde olacağı değerlendirilmektedir (Ülger ve Erol, 2019: 857).

Azerbaycan: Anlaşma, Azerbaycan'ın beklentileri açısından incelendiğinde deniz tabanının bölünmesi konusunda çözüme varılmamış olması noktasında yetersiz kalmaktadır. Anlaşma metninde Türkmenistan ve İran ile olan petrol ve doğal gaz bölgeleri üzerindeki sorunların çözümüne ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktadır (Aslanlı, 2018: 11). Ancak yine de Azerbaycan açısından bu anlaşma büyük bir adım niteliğindedir. Anlaşma'nın imzalanmasıyla, Azerbaycan'ın uluslararası bir geçiş ülkesi rolünü daha da güçlendirebileceği ve buna bağlı olarak ekonomik gücünü arttırabileceği öngörülmüştür. Azerbaycan'ın enerji kaynakları genel olarak Hazar Bölgesi'nde olduğundan dolayı statünün belirlenmesi Azerbaycan'ı memnun etmiştir (Oruç, 2016).

Kazakistan: Kazakistan 12 Ağustos 2018 tarihli zirvede ulusal menfaatlerinden ziyade, bölgesel güvenliği ön plana almıştır. Kazakistan bu tarihe kadar sorunun çözümüne yönelik olarak diyalog ve her bir kıyıdaşın menfaatini dikkate alan girişimlerini sürdürmüştür. Yetki alanlarının paylaşımı konusunda netlik istemiş, Türkmenistan ile ortaklaşa yapımı planlanan Trans - Hazar boru hattı projeleri benzeri girişimlerin önündeki engellerin kaldırılmasını hedeflemiştir. Anlaşma ile muhtemel boru hattı projelerinin önünün açılmasının Kazakistan için olumlu bir gelişme niteliği taşıyacağı değerlendirilmiştir (Ülger ve Erol, 2019: 858).

Türkmenistan: Sahip olduğu doğal gazın Avrupa kıtasına aktarılmasını sağlayacak boru hattı projelerinin hayata geçirilmesi için Azerbaycan güzergâhına ihtiyaç duymaktadır (Ülger ve Erol, 2019: 858). Genel itibariyle Türkmenistan, Hazar meselesinin çözümlenmesi amacıyla kıyıdaşlar arası iş birliğini savunmuştur (Kocaman, 2018: 109). Anlaşma ile Trans - Hazar geçişli boru hattı projesinin yapılmasının önünün açılmış olması Türkmenistan'ın bölgede enerji güvenliği politikaları için önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

12 Ağustos 2018 tarihinde gerçekleşen Hazar Zirvesi'nde beş kıyı devletinin de imzalamış olduğu bir anlaşma ile tarihi sayılabilecek bir gelişme sağlanabilmiştir. Anlaşmayla birlikte, Kazakistan petrolünün ve Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan toprakları üzerinden dünya piyasalarına sunulabilmesi daha olası görünmektedir. İmzalanan anlaşmanın özellikle Kazakistan petrolü ile Türkmenistan doğal gazının küresel piyasalara arzını sağlayacak olan boru hattı projelerinin önünü açacağı öngörülmektedir. Hazar anlaşmasından sonraki süreçte özellikle Türk Cumhuriyetleri arasında bölgede önemli adımlar atılmıştır. Türkmenistan ve Kazakistan arasında stratejik ortaklık anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma ile iki ülke arasındaki sınır sorunları çözülmüş, ulaşım ve enerji projelerinin gelişmesine de katkı sağlanmıştır (Yaman ve Tarı, 2018; Koçak, 2018). Diğer taraftan aynı süreçte 2019 yılı son çeyreğinde Azerbaycan ile Kazakistan arasında ve Azerbaycan ile Türkmenistan arasında telekomünikasyon olanaklarının artırılmasına yönelik anlaşmalar imzalanmıştır (Kaptan, 2019; Orasam, 2019). Ayrıca, anlaşma kapsamında Azerbaycan ile Türkmenistan arasında ise petrol ve doğal gaz üretim ve işletimine yönelik Ocak 2021'de "Dostluk" anlaşması da imzalanmıştır (Rehimow, 2021a).

Hazar Denizi'nin yasal statüsünü belirleyen anlaşma ile deniz tabanının nasıl paylaşılacağı konusunda herhangi bir çözüm önerisi getirilmemiş olmasının ve bunun ikili anlaşmalara bırakılmasının enerji güvenliği politikalarına yansımaları olacaktır. Söz konusu anlaşma Hazar'ın yasal statüsü konusunda bugüne dek atılmış en önemli adımlardan biridir. Petrol ve doğal gaz rezervlerinin kullanımı ve dış pazarlara satışı noktasında, planlanan projelerin ekonomik ve siyasi etkiler bağlamında gerçekleşip gerçekleşmeyeceği önümüzdeki yıllarda belli olacaktır. Ayrıca bölge dışı ülkelerin deniz üzerindeki varlığına yasak getirilmesi sonucunda Rusya'nın bölgedeki konumunun daha da güçleneceği değerlendirilmiştir (Ülger ve Erol, 2019: 861 - 862).

1.5. HAZAR HAVZASI'NDAKİ PETROL VE DOĞAL GAZ GÖRÜNÜMÜ

Hazar Denizi, sahip olduğu iklim, izole su yapısı, deniz özellikleri, ekolojik yapısı ve zengin doğal kaynaklardan dolayı stratejik önem taşımaktadır (Worldview.Stratfor.com). Hazar Denizi aynı zamanda Orta Asya ve Kafkasya

arasında bir geçiş noktasıdır. Bölge sahip olduğu jeopolitik önem kadar, enerji güvenliğinin tesis edilmesinde enerji üreten ve tüketen ülkeler açısından da önem arz etmektedir. Hazar Bölgesi, sahip olduğu enerji rezervlerinden dolayı hem kaynak ülke çeşitlendirmesine imkân sağlaması hem de ihtiyaç sahibi devletlerin Orta Doğu enerji kaynaklarına olan bağımlılığını azaltabilecek olması nedeniyle enerji güvenliği kapsamında alternatif bir bölgedir ve önemi gittikçe artmaktadır (EIA, 2013).

1.5.1. Petrol ve Doğal Gaz Görünümü

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra artan enerji ihtiyacına paralel olarak Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynakları değer kazanmıştır (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya, 2016: 10). Dünyadaki kanıtlanmış petrol rezervlerinin % 4'ü Hazar Bölgesi'nde bulunmaktadır (İbrahim, 2013: 19). Hazar'ın sahip olduğu toplam 48,2 milyar varil petrol rezervinin yaklaşık % 65'ine denk gelen 31,2 milyar varil petrol rezervi ile Kazakistan ilk sıradadır. Kazakistan'ı sırasıyla Azerbaycan (8,5 milyar varil), Rusya (6,1 milyar varil), Türkmenistan (1,9 milyar varil) ve İran (0,5 milyar varil) takip etmektedir (Tablo 2). Doğal gaz rezervinde ise en büyük paya 3,1 trilyon metreküp ile Rusya sahipken ikinci sırada 2,9 trilyon metreküp rezerv ile Kazakistan gelmektedir. Üçüncü sırada ise kıyı şeridinde kısa bir sınırı olmasına rağmen 1,4 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile Azerbaycan yer almaktadır. Türkmenistan ve İran ise dünya doğal gaz rezervlerinde önemli bir paya sahip olmalarına rağmen bölgede sınırlı bir rezerve sahiptir. Bölge ülkelerinin Hazar Havzası muhtemel ham petrol ve doğal gaz rezerv miktarları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Hazar Havzası Muhtemel Rezervler

Ülke	Ham Petrol (Milyar varil)	Doğal Gaz (Trilyon m ³)
Azerbaycan	8,5	1,4
İran	0,5	0,6
Kazakistan	31,2	2,9
Rusya	6,1	3,1
Türkmenistan	1,9	0,05
Hazar (Toplam)	48,2	8,05

Kaynak: EIA Caspian Sea Region, 2019.

ABD ve AB, enerji güvenliği kapsamında Hazar Havzası'nın rezervlerine ulaşarak Orta Doğu Bölgesi'ne olan bağımlılıklarından kurtulmayı hedeflemektedirler. Tablo 1'deki verilere göre oldukça önemli olan Hazar Havzası petrol ve doğal gaz rezervlerinin diğer bölgelerdeki rezervlerin azalmasına bağlı olarak daha da önemli bir hale geleceği değerlendirilmektedir.

1.5.2. Petrol ve Doğal Gaz Transferi

Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarının ihtiyacı olan ülkelere aktarılmasında güzergâhın nereden geçeceği konusu enerji üretimi/arzı kadar önemli bir boyuta ulaşmıştır. Enerji transfer hattının bu kadar önemli olmasının sebebi güzergâhın geçeceği ülkenin enerji kaynaklarından faydalanmasının yanı sıra başka ülkelere de bu enerjiyi ihraç edecek olmasıdır (Yüce, 2006: 311-317). Hazar Havzası'ndaki petrol ve doğal gaz transferi çok büyük oranda boru hatları ile yapılmaktadır. Boru hatları konusu, Hazar Bölgesi'nde hâkimiyet ve nüfuz kurma mücadelesinin temelini oluşturmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın açık denize kıyılarının bulunmaması bu devletleri komşu ülkeler üzerinden geçecek boru hatlarına bağımlı hale getirmektedir. Hazar Bölgesi'nde petrol ve doğal gaz boru hatlarının büyük çoğunluğu halen Rusya üzerinden geçmekte olup bu durum Rusya'yı güçlü kılmaktadır. Hazar Havzası gün geçtikçe küresel güçler için daha da değerli hale gelmektedir. Küresel güçler, gerek enerji şirketleri vasıtasıyla gerekse özel olarak hazırladıkları projelerle bölgede aktif bir şekilde yer almakta olup Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarını kendi alanlarına çekme düşüncesindedirler. Batılı ülkeler ve Amerika; Akdeniz'e, Rusya; Karadeniz'e, Hindistan; Hint Okyanusu'na, Çin; Çin Denizi'ne, İran ise Basra Körfezi'ne aktarmak istemektedir (Yağdıran, 2011: 25-27).

Hazar Bölgesi petrol ve doğal gazının uluslararası piyasalara aktarmak için ise başlıca beş ana güzergâh bulunmaktadır. Bunlar;

- Hazar - Rusya (Kuzey),
- Gürcistan - Türkiye (Batı),
- İran - Basra Körfezi (Güney),

- Afganistan - Pakistan (Güneydoğu),
- Hazar - Çin (Doğu) güzergâhlarıdır (Yılmaz, 2005: 94).

Türk Cumhuriyetleri enerji transferi için Rusya'nın haricinde alternatif çözümler aramaktadırlar. Yeni boru hatlarının yapılması uzun zaman ve yüksek maliyet içermektedir. Mevcut durum, Rusya'ya bölgede enerji transferi konusunda diğer ülkelere nazaran daha avantajlı kılmaktadır (Tozar ve Güzel, 2011: 9).

1.6. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Hazar Bölgesi sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri açısından dünya ülkelerinin dikkatini üzerine çekmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar Havzası'ndaki enerji mücadelesi nedeniyle bölgede enerji güvenliğine yönelik politikalar, iş birlikleri, enerji projeleri ile bu bölgeye yönelik akademik çalışmalarda artış kaydedildiği gözlemlenmektedir. Uluslararası ilişkiler teorilerinin enerji konusuna olan yaklaşımları farklılık göstermektedir. Realist teoriler, devletlerin güçlerini artırmak veya varlıklarını sürdürebilmek için enerjiyi askeri gücün artırılmasını sağlayacak bir enstrüman olarak ele almıştır. Ancak günümüzde enerji güvenliği mücadelesine yönelik politikalar, sadece askeri güç kullanılarak yapılmadığından realist teorilerin enerji güvenliğine bakış açısının bu çalışmanın teorik altyapısına uygun olmadığı değerlendirilmiştir.

Liberalizm ise bölgeyi uluslararası düzenin bir parçası olarak görmekte ve enerji güvenliğinde temel aktör olarak sadece devletleri değil, devlet dışı unsurları da esas almaktadır. Liberal politikalar ve uygulamalar (özelleştirme, serbest piyasa ekonomisi vb.) enerji güvenliğini olumsuz biçimde (dışa bağımlılık, karşılıklı bağımlılık, fiyat artışı, enerji yoksunluğu, çevre kirliliği, kaynakların plansız ve verimsiz kullanılması) etkilemektedir. Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliği mücadelesinde ve izlenen politikalarda devletlerin rolü her zaman daha ön plandadır. Bu bağlamda Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliği mücadelesinin liberal teoriler çerçevesinde incelenmesinin de uygun olmayacağı değerlendirilmiştir.

Fonksiyonalizmin ana fikri devletlerin kendi rızalarıyla egemenliklerinden vazgeçerek oluşturacakları ekonomik ve siyasi bütünleşmelerdir. Hazar Bölgesi'nde böyle bir bütünleşmenin söz konusu olamayacağı öngörülmektedir. Çünkü

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın egemenliklerinden vazgeçmelerinden ziyade daha özgür ve bağımsız ülke olma hedefleri bulunmaktadır. Bu nedenle Hazar Bölgesi'nde yaşanan enerji güvenliği mücadelesinin incelenmesinde fonksiyonalizmin uygun bir teorik alt yapı oluşturmadığı değerlendirilmiştir.

SSCB'nin dağılmasının ardından bölgesel düzeydeki güvenlik yapılanmaları uluslararası politika alanında etkisini daha fazla göstermeye başlamıştır. BGK teorisi, iki kutuplu sistem sonrasında yeni dünya düzeninde bu yeni yapıyı anlamak için, bölgeselleşme ve küreselleşme eğilimlerindeki göreceli güçler dengesini açıklamaktadır. Bölge merkezli bir yaklaşımdan başlayarak sistemsel bir yaklaşımla sürecin analizinin yapılabileceğini belirtmektedir. Realizm ve liberalizm bölgeyi sistemin bir parçası ve yansımaları olarak ele alırken, BGK bölgesel dinamikleri ön planda tutmakta, sektörel olarak güvenlik sorunlarını başta devletler esas olmak üzere bölge içi aktörler ve küresel güçler arasındaki ilişkileri ele alarak açıklamaktadır. Bu nedenle araştırmada BGK teorisinin esas alınmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Hazar Bölgesi, özellikle SSCB'nin dağılmasının ardından dünya ülkelerinin dikkatini çeken bir bölge olmuş ve enerji kaynaklarının kıyıdaş ülkeler arasında ne şekilde paylaşılacağı konusu ise uzun yıllar hukuki bir sorun olarak devam etmiştir. Hazar'ın deniz mi, göl mü olduğu ve paylaşımın hangi esasa göre yapılacağı konusu meselenin özünü teşkil etmiştir. Bölge ülkeleri paylaşım sorununu 12 Ağustos 2018 tarihinde Kazakistan'da yapılan 5'nci Hazar Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi'nde çözümlenerek anlaşmışlardır. Kıyıdaş devletler kendi aralarında, Hazar'ı bir "Deniz" olarak tanımlamış, su yüzeyi için ise "Özel Statü" kavramını kabul etmişlerdir. Bölge dışı aktörlerin Hazar'da askeri güç bulundurmasının yasaklanması kapsamında Rusya ve İran bu anlaşmadan kârlı çıkan ülkeler olmuşlardır. Türk Cumhuriyetleri ise ekonomik çerçevede enerji güvenliğine etki edebilecek önemli kazanımlar elde etmişlerdir.

Hazar Havzası'nın önemini artıran ana unsur bölgede Rusya ve İran'ın sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerinin yanı sıra SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın sahip oldukları

petrol ve doğal gaz rezervleridir. Özellikle İran'ın Hazar kıyısındaki rezervlerinin düşük olduğu görülmektedir.

Rusya, Hazar Bölgesi'nde SSCB'den kalma petrol ve doğal gaz boru hatlarına sahiptir. Türk Cumhuriyetleri'nin petrol ve doğal gaz ihracatı SSCB'den kalma bu boru hatlarının yanı sıra yeni yapılan ve Rusya'yı devre dışı bırakan boru hatlarıyla gerçekleştirilmektedir. Bu boru hatları ile petrol ve doğal gazın transfer edilebileceği başlıca beş güzergâh mevcuttur. Hazar Havzası'ndaki petrol ve doğal gazın kuzeyde Rusya üzerinden, batıda Gürcistan ve Türkiye üzerinden, güneyde İran - Basra Körfezi üzerinden, güneydoğuda Afganistan - Pakistan üzerinden ve doğuda ise Çin üzerinden diğer ülkelere taşınması seçenekleri bulunmaktadır. Enerji güvenliğinin belirlenmesi kapsamında boru hatları üzerindeki nüfuz mücadelesine yönelik politikalar, bu beş ana güzergâh üzerinde şekillenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KIYIDAŞ ÜLKELERİN PETROL VE DOĞAL GAZ BORU HATLARININ FİİLİ DURUMU

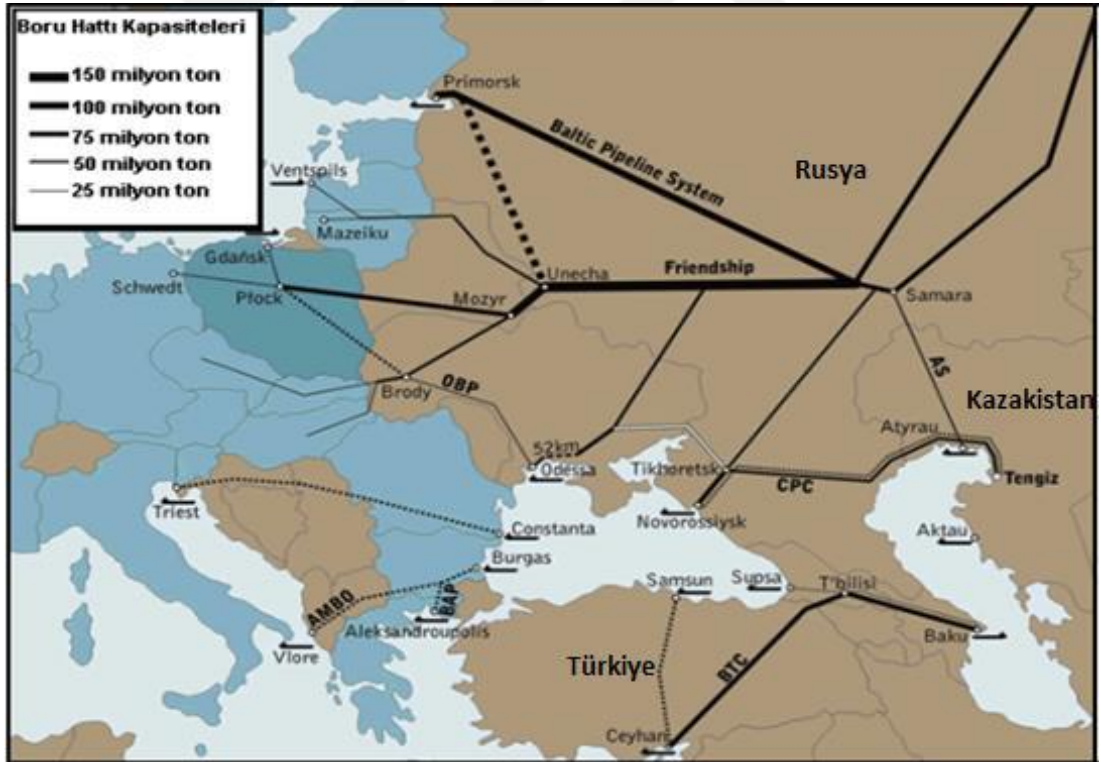
2.1. PETROL BORU HATLARI

Ham petrolün boru hatlarıyla taşınması, güvenlik açısından en fazla tercih edilen yöntemdir (Aydın, 1999). Boru hatlarıyla yapılan taşımının daha hızlı olması tercih edilme sebeplerinden bir diğerini oluşturmaktadır (Ovalı, 2003). Güzergâh tespitinde, petrol boru hatlarının emniyetli güzergâha ve optimal uzaklığa sahip olmalarının yanı sıra asgari sayıda ülkeden geçmeleri önemlidir (Peimani, 2001). Ayrıca, boru hatlarının geçtikleri ülkelerdeki yönetim istikrarı ve güvenliğe ilişkin hususlar ile işletim/bakım maliyeti gibi faktörler de diğer etkenleri oluşturmaktadır. Petrol boru hattı sayısı isteğe bağlı olarak çoğaltılamamakta olup ticaretteki kârlılığa, rezerv düzeyine ve üretim dengelerine göre değişiklik göstermektedir (Kutluk, 2003).

Bölgedeki petrol boru hatları ile kıyıdaş ülkelerin petrolü ihtiyacı olan ülkelere ulaştırılmaktadır. SSCB'nin dağılmasına kadar bölgenin petrolünün transferi SSCB'nin sahip olduğu boru hatları ile gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan için iki seçenek ortaya çıkmıştır. Birinci seçenek SSCB'den kalan hatlarla petrolün Rusya üzerinden taşınması, ikinci seçenek ise yeni yapılan ve yapılması planlanan boru hatlarıyla petrolün diğer ülkelere ulaştırılmasıdır. Birinci seçenek, bu ülkelerin petrol transferinde Rusya'ya olan bağımlılıklarını devam ettirmekte olup fiyat politikasını ağırlıklı olarak Rusya'nın belirlemesine imkân vermektedir. İkinci seçenek ise zaman ve maliyet olumsuzluklarına rağmen hem Rusya'nın boru hatlarına olan bağımlılıktan kurtulmaya imkân sağlamakta, hem de Rusya'ya bağımlı olan ülkelere önemli bir alternatif teşkil etmektedir. Hazar Havzası'nda petrolün diğer ülkelere transferinde hâlihazırda aktif durumda olan yedi farklı boru hattı bulunmaktadır. Bu boru hatlarının dördünde Kazakistan, üçünde ise Azerbaycan kaynak ülkedir. Ayrıca Türk Boğazları'nı bypass ederek petrolün diğer ülkelere ulaştırılmasına imkân veren iki farklı petrol boru hattı bulunmaktadır.

2.1.1. Atyrau - Samara Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Rusya)

SSCB döneminden kalan Atyrau - Samara ham petrol boru hattı, Kazakistan'dan çıkarılan ham petrolün, Rusya'nın petrol boru hattı sistemi olan Transneft⁵'e sevkiyatına imkân sağlar. Uzunluğu 691 kilometre olan hattın yıllık 17 milyon ton taşıma kapasitesi bulunmaktadır (İsmayılov ve Budak, 2016). Tengiz - Novorossisk ham petrol boru hattının tamamlanmasından önceki dönemlerde, Kazakistan'ın ham petrol ihracatının tamamına yakını bu hat vasıtasıyla yapılmıştır. 2015 yılında 79,4 milyon ton olarak gerçekleşen Kazakistan'ın petrol üretiminin 12,4 milyon tonu Atyrau - Samara boru hattı ile dünya ülkelerine sevk edilmiştir. Atyrau - Samara ham petrol boru hattı hem Rusya'dan Batı Avrupa'ya yönelik ham petrol sevkiyatının gerçekleştirildiği Druzhba petrol boru hattına hem de Transneft'in işlettiği Baltık ham petrol boru hattına destek vermektedir (Ongarova, 2017).

Harita 3. Atyrau - Samara Petrol Boru Hattı

⁵ “Rusya merkezli bir petrol ve doğalgaz boru hattı taşımacılığı şirkettir. Şirket, 14 Ağustos 1993 tarihinde kurulmuş olup dünyanın en büyük boru hattı taşımacılığı şirkettir. Yaklaşık 70,000 km'den fazla boru hattı işletmektedir. Şirketin merkezi Moskova'da yer almaktadır”.

Kaynak: Gasımov, 2007.

Transneft sisteminin bir unsuru olan boru hattının Rusya'nın kontrolü altında olmasından dolayı Rusya tercihini Tengiz, Karaçanak ve Kaşagan bölgelerindeki zengin petrol rezervleri kapsamında Tengiz - Novorossisk güzergâhından ziyade Atyrau - Samara ham petrol boru hattı yönünde kullanmaktadır (Yüce, 2006).b

2.1.2. Tengiz - Novorossisk Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Rusya)

“Hazar Ham Petrol Boru Hattı” olarak da adlandırılan ve resmi olarak 27 Kasım 2001’de açılan hat, Batı Kazakistan’ın Tengiz bölgesinden çıkarılan ham petrolün, Rusya’nın Karadeniz kıyısında bulunan Novorossisk istasyonuna yönelik sevkiyatını yapmaktadır. Aynı zamanda, Kazakistan’ın Kaşagan ve Karaçanak bölgelerinde çıkarılan ham petrolün temel sevkiyatı da bu hat vasıtasıyla yapılmaktadır (Yüce, 2006). Hat, iki ayrı kısma ayrılan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu tarafından işletilmektedir. Rusya, boru hattının Rusya’daki kısmını, Kazakistan ise Kazakistan’daki kısmını işletmektedir (Şehitoğlu, 2007).

Harita 4. Tengiz - Novorossisk Petrol Boru Hattı

Kaynak: Babalı, 2006.

Uzunluğu 1,510 kilometre olan boru hattının potansiyeli, başlangığta gün bazında 350 bin varil düzeyinde olup, sonradan günlük 700 bin varile yükselmiştir. 2008 yılında bu boru hattı üzerinden 31,5 milyon ton ham petrol sevkiyatı yapılmıştır. 2015’de 79,4 milyon ton olarak geręekleřen Kazakistan’ın petrol üretiminin 38 milyon tonu bu boru hattı ile transfer edilmiştir (Ongarova, 2017). Petrol, Kazakistan’dan bu hat vasıtasıyla İstanbul ve Çanakkale Boğazları’na doğru aktarılmaktadır. Bu hat Bakü - Tiflis - Ceyhan (BTC) petrol boru hattının ilk sıradaki potansiyel rakiplerinden biri durumundadır. Hizmete girmesi Rusya lehine avantajlar sağlamıştır (Yüce, 2006).

2.1.3. Karaçanak - Atyrau Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Kazakistan)

Bu petrol boru hattı ile Karaçanak bölgesinde çıkarılan ham petrolün Atyrau - Samara ile Tengiz - Novorossisk ham petrol boru hatlarına aktarılmasına imkân sağlanmıştır. Karaçanak - Atyrau ham petrol boru hattı toplamda 635 kilometre uzunluğa sahiptir. Boru hattı iki etaptan oluşmaktadır. 181 kilometre uzunluğundaki birinci etap Karaçanak bölgesini Bolshoi Chagan’daki pompalama istasyonuna, buradan da Atyrau - Samara petrol boru hattına bağlamaktadır. Bolshoi Chagan ile Atyrau arasındaki 454 kilometre uzunluğa sahip ikinci etap ise Tengiz - Novorossisk ham petrol boru hattına bağlanmaktadır (Kartoğlu, 2010).

Harita 5. Karaçanak - Atyrau Petrol Boru Hattı

Kaynak: Babalı, 2006.

2003 yılından itibaren aktif olarak faaliyet gösteren Karaçanak - Atyrau ham petrol boru hattının yıllık taşıma kapasitesi 14 milyon tondur (<https://www.kpo.kz/en/>).

2.1.4. Atyrau - Alashankou Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Çin)

Kazakistan'nın Atyrau bölgesinden çıkıp Çin'in Şincan Uygur özerk bölgesine kadar uzanan Kazakistan - Çin ham petrol boru hattı, Alashankou bölgesinde bitmektedir. 2,229 kilometre mesafeye sahip olan petrol boru hattının işletimi Çin Ulusal Petrol Anonim Şirketi (China National Petroleum Corporation - CNPC) ve KazMunaiGas (Kazakistan) tarafından gerçekleştirilmektedir (Akgül, 2007; Ismayılov ve Budak, 2016).

Harita 6. Atyrau - Alashankou Petrol Boru Hattı

Kaynak: Denk, 2010.

Atyrau - Kenkiyak - Kumkol - Atasu - Alashankou güzergâhını takip eden Kazakistan - Çin ham petrol boru hattına Aktöbe ile Kumkol bölgelerinden ham petrol sağlanmaktadır (Aras, 2005). Taşıma kapasitesi, faaliyete geçtiği ilk yıllarda 7 milyon ton olan hat 2008 yılında 10 milyon ton, 2011 yılında 12 milyon ton, 2014 yılından itibaren ise 20 milyon ton kapasiteye ulaşmıştır (Ismayılov ve Budak, 2016).

2.1.5. Bakü - Novorossisk Petrol Boru Hattı (Azerbaycan - Rusya)

Bakü - Novorossisk petrol boru hattı, Bakü şehri yakınında bulunan Sangaçal terminalindeki Çırac - Güneşli bölgesinden çıkarılan ve aynı zamanda “Erken Petrol” olarak da adlandırılan ham petrolü Rusya’nın Tikhoretsk kasabası üzerinden Karadeniz kıyısındaki Novorossisk terminaline aktarmaktadır. Uzunluğu 1,330 kilometre olan boru hattının 231 km’si Azerbaycan’da, 1099 km’si ise Rusya’da bulunmaktadır. Kapasitesi yıllık 5 milyon ton olan ve 25 Ekim 1997’de açılan hattın Azerbaycan kısmındaki işletimi Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of Azerbaijan Republic - SOCAR), Rusya kısmındaki işletimi ise Transneft tarafından gerçekleştirilmektedir (Narin, 2006: 160).

Harita 7. Bakü - Novorossiysk Petrol Boru Hattı

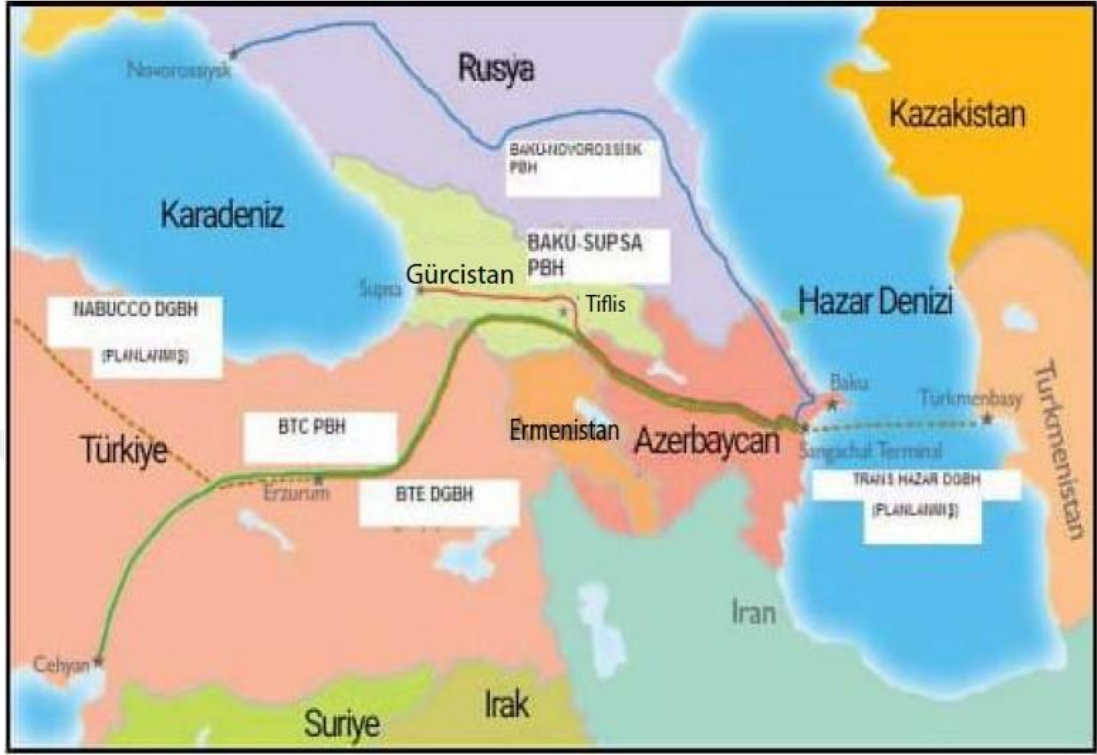
Kaynak: <https://tr.wikipedia.org>

Rusya, Çeçenistan sorunu sebebiyle faaliyeti sık sık kesintiye uğrayan bu boru hattını bypass etmek adına, 328 kilometrelik kısmı Dağistan bölgesinden geçen ve 140 milyon ABD doları maliyete sahip Bakü - Mahaçkala - Novorossiysk ham petrol boru hattının yapımını 2000 yılında tamamlayarak Bakü - Novorossiysk petrol boru hattının güzergâhını farklılaştırmıştır (Pamir, 2006). Bakü - Novorossiysk petrol boru hattının 2019 yılı Mayıs ayı içerisinde Azerbaycan petrol şirketi SOCAR tarafından yapılan bakım onarım çalışmaları nedeniyle faaliyetine ara verilmiştir (<https://www.enerjigunlugu.net>).

2.1.6. Bakü - Supsa Petrol Boru Hattı (Azerbaycan - Gürcistan)

Bakü - Supsa ham petrol boru hattı 837 kilometre uzunluğa sahip olup Bakü şehri yakınındaki Sangaçal terminalinden çıkıp Gürcistan topraklarındaki Supsa terminalinde sonlanmaktadır (Ergin, 2002). Bu boru hattı, Azerbaycan petrolünün Karadeniz kıyısına sevkiyatını ve buradan tankerler vasıtasıyla Türk Boğazları (İstanbul ve Çanakkale)'ndan geçirilmek suretiyle de Avrupa piyasalarına aktarımına

imkân sağlamaktadır. AB ülkeleri daha ziyade bu boru hattının tercih edilmesine sıcak bakmaktadırlar (Yüce, 2006).

Harita 8. Bakü - Supsa Petrol Boru Hattı

Kaynak: Babalı, 2006.

Toplam 556 milyon ABD doları tutarında bir maliyet ile tamamlanmış olan bu hat, 17 Nisan 1999'da Supsa terminalinde gerçekleştirilen bir açılış töreniyle hizmete girmiştir. 30 yıllık kullanım müddetine sahip boru hattının işletimi, SOCAR ve diğer ortaklar namına AIOC (Azerbaycan Uluslararası İşletim Şirketi) tarafından yapılmaktadır. Kullanım müddeti bitiminde ise, boru hattının tüm işletim hakları Gürcistan'a devredilecektir (Skagen, 2000).

Gürcistan'da meydana gelen çatışmalar sebebiyle ham petrol sevkiyatı 12 Ağustos 2008'de kesintiye uğramış, ancak Kasım 2008'de sevkiyat yeniden başlatılmıştır. Bakü - Supsa ham petrol boru hattı, Sovyetler Birliği dönemine ait petrol boru hattına yönelik yapılan birkaç kısım eklenmesi sonucu oluşturulmuştur (Kalyuzhnova, 2008). Boru hattının yıllık kapasitesi 7 milyon varildir. Bakü - Supsa boru hattının kullanılmaya başlanmasıyla, eski SSCB ülkelerinin Rusya'nın

kontrolünden uzaklaşmalarına yönelik önemli bir hamle yapmaları mümkün olmuştur (Kachkachishvili, 2015).

2.1.7. Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı (Azerbaycan - Gürcistan - Türkiye)

Bakü - Tiflis - Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattı, Hazar Denizi havzasından çıkarılan Azerbaycan petrolünü Gürcistan ve Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara aktarmak amacıyla yapılmıştır (Aydın, 1999). Azerbaycan'ın Bakü şehri yakınında bulunan Sangaçal terminalinden çıkıp, Gürcistan'ın Tiflis şehri üzerinden geçip, Türkiye'deki Ceyhan ilçesinde kurulu bulunan Haydar Aliyev terminalinde sonlanmaktadır. Potansiyeli yıllık bazda 50 milyon tondur (Aras, 2005). Boru hattının toplam uzunluğu 1,768 kilometre olup Azerbaycan'daki uzunluğu 443 kilometre, Gürcistan'daki uzunluğu 249 kilometre ve Türkiye'deki uzunluğu ise 1,076 kilometredir. Haydar Aliyev terminalinin depolama kapasitesi bir milyon 113 bin kilolitre dir (Canpolat, 2016).

17 Kasım 2005'de Türkiye'ye aktarılan Azerbaycan ham petrolü 28 Mayıs 2006'da Haydar Aliyev terminaline ulaşmış 04 Haziran 2006'da ise uluslararası piyasalara sevkiyatına başlanmıştır. BTC petrol boru hattı resmen 13 Temmuz 2006'da törenle açılmıştır (Güler, 2007). Kazakistan, 16 Haziran 2006'da BTC petrol boru hattı projesine resmen dâhil olmuştur. Kazakistan petrolü, Hazar Denizi'nden tankerler vasıtasıyla Bakü şehrine aktarılarak, BTC boru hattından Azerbaycan petrolü ile birlikte 2008 yılının Kasım ayı itibariyle dış piyasalara ihraç edilmeye başlanmıştır (Kartoğlu, 2010).

Harita 9. Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı

Kaynak: Ilgın, 2008

Harita 10. Bakü -Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı Türkiye Bölümü

Kaynak: Ilgın, 2008.

Toplam maliyeti 4 milyar dolar olan bu projenin Türkiye bölümünün maliyeti ise yaklaşık olarak 1,4 milyar doları seviyesindedir. Projede iştiraki bulunan firmalar, inşaat ve işletme operasyonlarını sürdürmek için Bakü - Tiflis - Ceyhan Şirketi'ni (BTC Company) kurmuşlardır (Kızıltepe, Şenyuva ve Ersü, 2000). BTC petrol boru hattının günlük petrol pompalama hacmi 1,2 milyon barel⁶dir. 2017'de sona eren anlaşma 2050 yılına kadar uzatılarak BTC Şirketi'nin hissedarları ve oranları; BP (Birleşik Krallık) % 30.37, SOCAR (Azerbaycan) % 25, Chevron (ABD) % 9.57, Inpex (Japonya) %9.31, Statoil (Norveç) % 7.27, ExxonMobil (ABD) % 6.79, TPAO (Türkiye) % 5.73, Itochu (Japonya) % 3.65 ve ONGC Videsh (Hindistan) % 2.31 olarak belirlenmiştir (SOCAR, 2017).

40 yıllık (10+10 yıl uzatım opsiyonlu) işletme müddetini içeren anlaşma 2002'de BOTAS Uluslararası Şirketi (BOTAS International Limited - BIL) ile BTC Şirketi arasında yapılmıştır. BOTAS, 2006 yılının Temmuz ayında, petrol boru hattının Türkiye'deki işletiminin sorumluluğunu yüklenmiştir. BTC ham petrol boru hattı vasıtasıyla Hazar Havzası'ndan çıkarılan petrol, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndaki mevcut yoğun tanker trafiğini artırmaksızın emniyetli biçimde dünya piyasalarıyla buluşturulmaktadır (Pamir, 2018).

BTC ham petrol boru hattından 2018 yılında 33 milyon 827 bin ton petrol Ceyhan'a taşınmıştır. "Yüzyılın Enerji Projesi" olarak isimlendirilen BTC petrol boru hattının son noktası olan Haydar Aliyev terminalinden bugüne kadar 3 bin 920 tankerle dünya piyasalarına sevkiyat yapılmıştır (2018 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, 2019: 48).

Diğer taraftan Hazar Bölgesi'nde yapılması düşünülen Kazakistan - Azerbaycan (Trans - Hazar), Kazakistan - Türkmenistan - İran, Türkmenistan - Afganistan - Pakistan petrol boru hattı projeleri, bölge devletlerinin enerji güvenliğine yönelik farklı politik ve stratejik nedenlerinden dolayı henüz gerçekleştirilememiştir.

---

⁶ 1 barel 0,1364 tondur.

Hazar Havzası petrol boru hatlarının uzunluk, potansiyel ve mevcut durum bilgileri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Hazar Havzası Petrol Boru Hatları

S. No	İsim	Uzunluk	Kapasite (Yıllık)	Durum
1	Atyrau - Samara Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Rusya)	691 km	17 milyon ton	Aktif durumdadır.
2	Tengiz - Novorossisk Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Rusya)	1,510 km	38 milyon ton	Aktif durumdadır.
3	Karaçanak - Atyrau Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Kazakistan)	635 km	14 milyon ton	Aktif durumdadır.
4	Atyrau - Alashankou Petrol Boru Hattı (Kazakistan - Çin)	2,229 km	20 milyon ton	Aktif durumdadır.
5	Bakü - Novorossisk Petrol Boru Hattı (Azerbaycan - Rusya)	1,330 km	5 milyon ton)	Aktif durumdadır. (Bakım nedeniyle faaliyetine ara verilmiştir)
6	Bakü - Supsa Petrol Boru Hattı (Azerbaycan - Gürcistan)	837 km	7 milyon varil	Aktif durumdadır.
7	Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı (Azerbaycan - Gürcistan - Türkiye)	1,768 km	50 milyon ton	Aktif durumdadır.

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

2.1.8. Türk Boğazları Bypass Petrol Boru Hatları

Türk Boğazları (İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı) bypass ham petrol boru hatları, BTC ham petrol boru hattına bir alternatif teşkil etmekten ziyade Tengiz - Novorossisk, Bakü - Novorossisk ve Bakü - Supsa ham petrol boru hatlarının tamamlayıcısı durumundadırlar. Bu hatların yardımıyla, Türk Boğazları’nda artan uluslararası petrol deniz taşımacılığı trafiğinin azalacağı öngörülmüştür (Gökçe, 2008). Türkiye, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile dünyanın günlük petrol arzının yaklaşık % 3’ünün taşınmasına aracılık etmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). Türk Boğazları’ndan 2019 yılında toplam 84 bin

871 gemi geçiş yapmış olup bunun 18 bin 805'i petrol tankeridir (Ünal, 2020). 2018 yılında Türk boğazlarından günde 3 milyon varil petrol, yılda 20 milyon ton petrol ürünü ve çeşitli kimyasal ürünler taşınmıştır (Öğütçü, 2018). Bu durum küresel enerji güvenliği açısından, Türk Boğazlarına ayrı bir önem yüklemektedir. Ortaya çıkan bu yoğun tanker trafiği, çeşitli riskleri de beraberinde getirmektedir. Petrol yüklü tankerlerin kaza yapması durumunda, insani ve çevresel sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz hal alacaktır. Ayrıca olası kazalar durumunda, enerjinin dünya pazarlarına akışında kesintiler de olabilecektir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2019).

2.1.8.1. Bulgaristan - Makedonya - Arnavutluk Petrol Boru Hattı

Rusya ve Hazar Denizi havzası petrolünü, Türk Boğazları'nı bypass ederek Akdeniz'e aktarmayı amaçlayan ve Bulgaristan'ın Burgaz limanından çıkıp, Makedonya üzerinden Arnavutluk'un Vlore limanına uzanan Burgaz - Vlore ham petrol boru hattının uzunluğu 912 kilometre olup kapasitesi ise günlük 750 bin varildir (BİLGESAM, 2014).

Harita 11. Burgaz - Vlore Petrol Boru Hattı

Kaynak: Güler, 2007.

2011'de faaliyete geçen boru hattının yapımı ve işletim sorumluluğu Arnavutluk Makedonya Bulgaristan Petrol Anonim Şirketi (Albanian Macedonian Bulgarian Oil Corporation - AMBO)'ne aittir.

2.1.8.2. Odessa - Brody Petrol Boru Hattı (Ukrayna - Ukrayna)

Odessa - Brody ham petrol boru hattı, Hazar Havzası'ndan çıkarılan petrolü Batı Avrupa piyasalarına aktarmak üzere tasarlanmış ve 2011 yılında petrolün taşınmasına başlanmıştır (Şakı, 2018). Ukrayna'nın Karadeniz kıyısındaki Odessa limanından başlayan ve Polonya sınırındaki Brody şehrinde sonlanan boru hattının, Polonya merkezindeki Plock şehrine ve oradan da Baltık Denizi kıyısındaki Gdansk limanına doğru yönlendirilmesi planlanmıştır (Skagen, 2000). Brody - Plock hattının inşa faaliyetleri için Azerbaycan - AB - Ukrayna arasında görüşmeler sürdürülmektedir (Şakı, 2018). Boru hattının işletimi, Ukrayna devlet petrol boru hattı firması Ukrtransnafta tarafından gerçekleştirilmektedir (Pamir, 2006). Hattın uzunluğu 674 km olup yıllık 14 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahiptir (Öztürk ve Sarıkaya, 2006).

Harita 12. Odessa - Brody Petrol Boru Hattı

Kaynak: Babalı, 2006

Türk Boğazları'nı bypass etmek için mevcut hatların yanı sıra Bulgaristan - Yunanistan (Burgaz - Dedeağaç) ve Romanya - İtalya (Köstence - Trieste) boru hatlarının yapılması da düşünülmüş ancak projelerdeki ülkeler arasındaki politik ve ekonomik nedenlerle bu hatlar iptal edilmiştir. Öte yandan Karadeniz - Akdeniz güzergâhındaki ham petrol sevkiyat yoğunluğunu düşürmeyi amaçlayan stratejik öneme sahip Samsun - Ceyhan (Trans - Anadolu) Petrol Boru Hattı projesinin ise hayata geçirilmesi Türkiye'nin 2035 yılı hedefleri arasında yer almaktadır (T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2013).

Hazar Denizi Bypass Petrol Boru hatlarının uzunluk, potansiyel ve mevcut durum bilgileri Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Türk Boğazları Bypass Petrol Boru Hatları

S. No	İsim	Uzunluk	Kapasite	Durum
1	Bulgaristan - Makedonya - Arnavutluk Petrol Boru Hattı	912 km	750 bin varil (Günlük)	Aktif durumdadır.
2	Odessa - Brody Petrol Boru Hattı (Ukrayna - Ukrayna)	674 km	14 milyon ton (Yıllık)	Aktif durumdadır.

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

2.2. DOĞAL GAZ BORU HATLARI

Doğal gaz boru hattı yapılması, gaz basıncının belli seviyelerde sabitlenmesini sağlamak için gerekli olan pompalama istasyonlarının yapımı ve yalıtımı nedeniyle yüksek düzeyde maliyet içermektedir (Demir, 2007).

Petrol boru hatlarında olduğu gibi SSCB'nin dağılmasına kadar doğal gaz transferi de SSCB'nin boru hatları ile yapılmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Türk Cumhuriyetleri özellikle Batı destekli projelere ağırlık vermek suretiyle Rusya'nın boru hatlarına olan bağımlılıktan kurtulmak için Hazar Bölgesi'nin enerji güvenliğine yönelik farklı politikalar izlemektedirler. Hazar Bölgesi'nde mevcut on iki doğal gaz boru hattı bulunmaktadır. Bu boru hatlarının dördü Türkmenistan, üçü Rusya, üçü Azerbaycan, biri Türkiye ve biri de İran çıkışlıdır.

2.2.1. Orta Asya Merkez Doğal Gaz Boru Hattı (Türkmenistan - Rusya)

Rusya'nın yanı sıra önemli hidrokarbon rezervleri bulunan Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi Orta Asya ülkeleri arasında bulunan ve 1967 yılında inşa edilen bu hattın uzunluğu yaklaşık 3 bin kilometre olup taşıma kapasitesi 80 milyar metreküptür. SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya doğal gazını Rusya'ya ulaştıran bu boru hattı ekonomik ve jeopolitik önemini olduğu gibi muhafaza etmektedir. Türkmenistan ve Rusya'nın doğal gaz sektöründeki iş birliği hususu, 10 Nisan 2003'de taraflarca imzalanan 25 yıllık bir anlaşma ile belirlenmiştir. İmzalanan bu anlaşmaya göre Rusya 2028'e kadar miktar ve fiyat hususunda yapılacak değişikliklerle yıllık bazda 30 milyar metreküp Türkmenistan doğal gazını ithal edecektir (<http://politikaakademisi.org>).

Harita 13. Türkmenistan - Rusya Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Güler, 2007.

2.2.2. Türkmenistan - İran Doğal Gaz Boru Hattı

Türkmenistan'dan çıkarak İran topraklarına doğru uzanan Korpezhe - Kurt Kui doğal gaz boru hattı, Orta Asya'da Rusya topraklarını bypass eden ilk doğal gaz boru hattıdır. İran tarafından bu hat vasıtasıyla ithal edilen doğal gaz, ülkenin kuzey bölgelerinde kullanılmaktadır (Aras, 2005). 1997'de yapımı tamamlanan ve faaliyete geçirilen hat 200 kilometre uzunluğa sahiptir (Kalyuzhnov, Lee ve Nanay, 2002). Bu doğal gaz boru hattı ile yılda 12 milyar metreküp doğalgaz İran'a ulaştırılmıştır. Ocak 2017'de İran'ın 1,8 milyar dolarlık doğalgaz borcundan dolayı Türkmenistan sevkiyatı durdurmuştur (Çalışkan, 2017).

Harita 14. Türkmenistan - İran Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Dünya Bülteni, 2010.

2.2.3. Türkmenistan - Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Orta Asya - Çin doğal gaz boru hattı olarak da adlandırılan Türkmenistan - Çin doğal gaz boru hattı, Türkmenistan topraklarından çıkıp Özbekistan ve Kazakistan toprakları üzerinden Çin'in batısında bulunan Şincan Uygur özerk bölgesine uzanmaktadır. Bu hat, Türkmenistan doğal gazının doğuya

yönelik sevkiyatını mümkün kılarak, İran ile Rusya üzerinden yapılan hâlihazırdaki doğal gaz aktarımına çeşitlilik sağlamaktadır (Akgül, 2007).

Harita 15. Türkmenistan - Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Babalı, 2006.

Türkmenistan ve Çin, Türkmenistan topraklarından Çin topraklarına doğru yönelecek doğal gaz boru hattı yapımı ve uzun dönemli doğal gaz sağlanması hususlarında 03 Nisan 2006'da anlaşmaya varmışlardır. Hat Özbekistan ve Kazakistan'dan da geçmektedir (Denk, 2010).

Türkmenistan - Çin doğal gaz boru hattı yaklaşık olarak 7 bin kilometre uzunluğa sahip olup hattın 1,300 kilometresi Kazakistan, 185 kilometresi Türkmenistan, 529 kilometresi Özbekistan, 5 bin kilometrelik kısmı ise Çin sınırları içinde yer almaktadır (Dünya Gazetesi, 2009). Hattın doğal gaz taşıma kapasitesi yıllık 55 milyar metreküptür. Bunun 35 milyar metreküpü Türkmenistan tarafından sağlanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019a).

2.2.4. Trans - Afganistan Doğal Gaz Boru Hattı (Türkmenistan - Afganistan - Pakistan - Hindistan)

Trans - Afganistan doğal gaz boru hattı, Türkmenistan doğal gazının Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a sevk edilmesi amacıyla planlanmış ve 1995'de Türkmenistan ve Pakistan arasında varılan anlaşmayla proje başlatılmıştır. Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan arasında 2002'de proje için yeni bir anlaşmaya varılmış Hindistan da 2008 yılı itibariyle bu projeye dâhil olmuştur (Gökçe, 2008).

Harita 16. Trans - Afganistan Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Güler, 2007.

Pakistan - Hindistan ülke sınırındaki Fazilka köyüne kadar 1,800 kilometre uzunluğa sahip olacak bu boru hattı sayesinde Pakistan ve Hindistan günlük 40 milyon metreküp, Afganistan ise günlük 14 milyon metreküp doğal gaz elde edecektir. (<https://www.muhasebenews.com>). Yıllık 33 milyar metreküp doğal gaz transfer kapasitesine sahip olan hattın Türkmenistan bölümü 2019'da tamamlanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019b). Hattın Afganistan bölümünün yapımına 2018'de, Pakistan bölümünün yapımına ise 2019'da başlanmış olup 2021 yılında hattın Afganistan bölümünün tamamlanması planlanmıştır (ORASAM, 2020).

2.2.5. Türkiye - Yunanistan - İtalya Doğal Gaz Boru Hattı

AB Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşınması Programı (Interstate Oil and Gas Transportation to Europe - INOGATE) kapsamında inşa edilen Türkiye - Yunanistan - İtalya doğal gaz boru hattı iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü oluşturan, Türkiye - Yunanistan doğal gaz boru hattı, Türkiye'deki Karacabey kasabasından başlayıp Yunanistan'ın Komotini şehrinde sonlanmaktadır (Babalı, 2006).

Harita 17. Türkiye - Yunanistan - İtalya Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Gasımov, 2007.

Türkiye - Yunanistan doğal gaz boru hattının yapımı Eylül 2007'de tamamlanmıştır. Yıllık 7 milyar metreküp doğal gaz aktarım kapasitesine sahip olan 296 kilometre uzunluğundaki hattın 210 kilometresi Türkiye'de (17 km Marmara Denizi altında) ve 86 kilometresi ise Yunanistan'da bulunmaktadır. Hattın ikinci bölümünü oluşturacak olan Yunanistan - İtalya bölümü Yunanistan'ın Komotini şehrinden çıkıp, İyon Denizi'nin altından, İtalya'daki Otranto şehrine yönelik olarak planlanmıştır (Akgül, 2007). Hattın Türkiye ile Yunanistan arasındaki bölümü 2007'den beri faaliyet gösterirken, Yunanistan - İtalya arasındaki 807 km'lik

kısımının geleceği ise bölgedeki diğer boru hattı projelerinin netleşmesini beklemektedir (Almammadov, 2019).

2.2.6. Rusya - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)

“Batı Hattı” olarak da adlandırılan 845 kilometre uzunluğundaki Rusya - Türkiye doğal gaz boru hattı, Bulgaristan - Türkiye sınırındaki Malkoçlar’dan başlayarak, Hamitabat - Ambarlı - İstanbul - İzmit - Bursa - Eskişehir güzergâhını takip ederek Ankara’ya ulaşmaktadır. 26 Ekim 1986’da yapımına başlanan hat, 23 Haziran 1987’de ilk durağı olan Hamitabat’a ulaşmış ve burada bulunan Trakya Kombine Çevrim Santrali’nde elektrik enerjisi üretiminde kullanılmaya başlanmıştır. 1988 yılının Ağustos ayında Ankara’ya ulaşan hat vasıtasıyla sevkiyatı yapılan doğal gaz İstanbul Gübre Sanayii A.Ş.’de, Ambarlı Termik Santrali’nde, Ankara’da konutlarda ve sanayide kullanılmaya başlanmıştır. Bulgaristan sınırında kurulu olan Malkoçlar Ölçüm İstasyonu’nun doğal gaz sevkiyat kapasitesi yıllık bazda 8 milyar metreküpten 14 milyar metreküpe yükseltilmiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019).

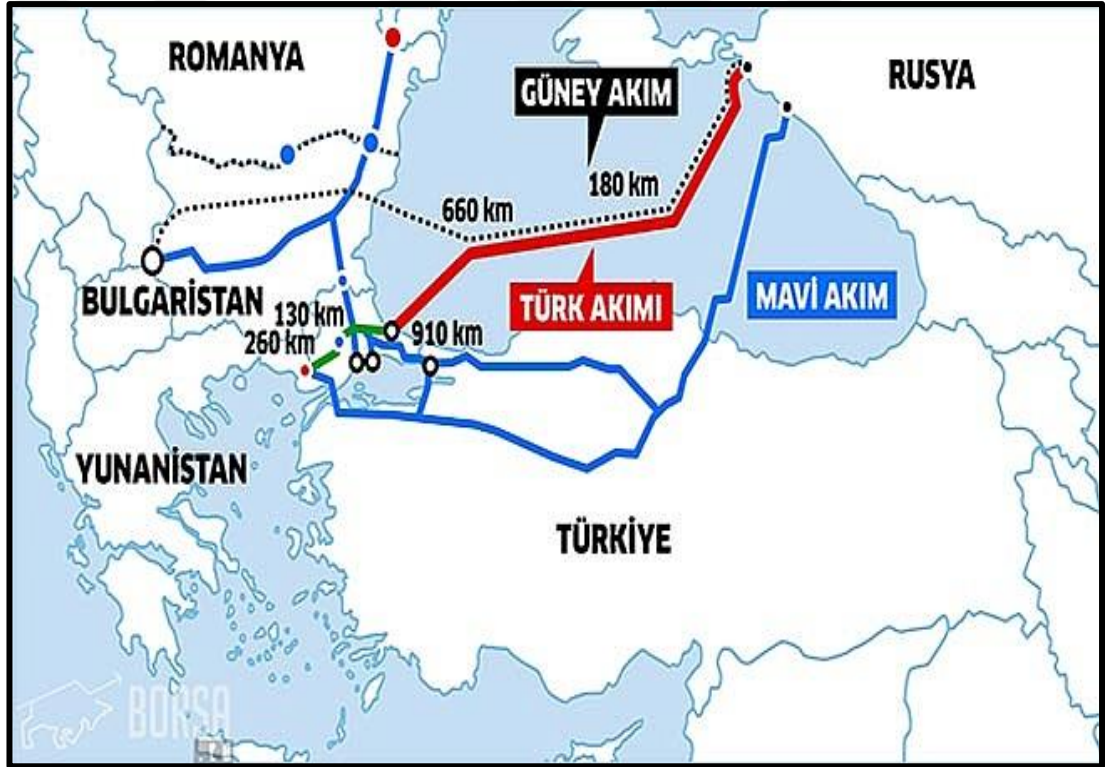

Harita 18. Rusya - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019.

2.2.7. Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı (Rusya - Türkiye)

Türkiye ve Rusya arasında 1988 yılında hayata geçirilen boru hattının (Batı Hattı) verimsizliği ve istikrarsızlığı Türkiye’de önemli enerji problemlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu bağlamda Rusya ile Türkiye arasında diğer ülkeleri bypass eden direkt bir boru hattının yapılması fikri oluşmuştur. Türkiye ile Rusya arasında Mavi Akım doğal gaz boru hattının yapımı hususunda 1997’de anlaşmaya varılmış BOTAS ve Gazprom firmaları arasında 25 yıl süreli doğal gaz alım - satımı içeren bir sözleşme yapılmıştır. Hattın yapımını Rusya’nın Gazprom ve İtalya’nın Eni şirketlerinin % 50 ortaklı Mavi Akım Boru Hattı Şirketi üstlenmiş ve hat 17 Kasım 2005’de resmen hizmete açılmıştır (Gökçe, 2008).

Harita 19. Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: <https://www.enerjigunlugu.net>

Hattın Rusya bölümünün sahibi ve işleticisi Gazprom, Türkiye bölümünün sahibi ve işleticisi ise BOTAS'tır (Kalyuzhnova, 2008). Mavi Akım boru hattının toplam uzunluğu 1,213 kilometre olup 373 kilometresi Rusya'dan, 396 kilometresi Karadeniz tabanından ve 444 kilometresi ise Türkiye'den geçmektedir. Boru hattı, Rusya'da Stavropol bölgesinden başlayıp Karadeniz'in altından geçerek Türkiye'de

Samsun yakınlarındaki Durusu terminaline oradan da Ankara'ya ulaşmaktadır (Gökçe, 2008). Mavi Akım boru hattının sahip olduğu doğal gaz aktarım potansiyeli yıllık bazda 16 milyar metreküp düzeyindedir (Denk, 2010). 2015 yılında bu hat aracılığı ile 15,6 milyar metreküp doğal gaz Türkiye'ye aktarılmıştır (Yeni Şafak Gazetesi, 2018).

2.2.8. Güney Gaz Koridoru

Güney Gaz Koridoru (GGK), Bakü'nün güneyinden ortalama 60 km açıktaki bulunan Şah Deniz sahasından çıkarılan doğal gazı Avrupa'ya ileten güzergâhı ifade etmektedir. Güney Gaz Koridoru esas olarak üç doğal gaz boru hattı projesinin birleşmesiyle oluşan dev bir boru hattı güzergâhıdır. İlk hat Azerbaycan doğal gazını Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşıyan Bakü - Tiflis - Erzurum (BTE) hattı, ikinci hat doğal gazın Türkiye'den geçişini sağlayan ve GGK'nin en büyük kısmını oluşturan Trans - Anadolu (TANAP) hattı ve üçüncü hat ise Türkiye'den çıkan doğal gazın Avrupa'ya taşınmasını gerçekleştiren Trans - Adriyatik (TAP) hattıdır. Yatırım maliyetleri, finansmanı ve kapsamı açısından en büyük proje TANAP'dır (SOCAR Türkiye A.Ş., 2014).

Harita 20. Güney Gaz Koridoru

Kaynak: Milliyet Gazetesi, 2018.

AB'nin doğal gaz ihtiyacının karşılanması için ağırlıklı olarak Rusya'ya olan bağımlılığı devam etmektedir. Bu kapsamda Rusya'nın Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliği politikalarında doğal gaz rezervi ve transfer güzergâhlarını AB'ye yönelik baskı aracı olarak kullanması, alternatif boru hattı güzergâhları arayışını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede önem kazanan GGK Azerbaycan doğal gazını Türkiye üzerinden AB ülkelerine ulaştırmak adına Rusya doğal gazına karşı bir alternatif oluşturmuştur (Karagöl ve Kaya, 2014: 8).

2.2.8.1. Bakü - Tiflis - Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

Bakü - Tiflis - Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattı "Güney Kafkasya Boru Hattı" olarak da adlandırılmaktadır. Hat, Azerbaycan'daki Sangaçal terminalinden çıkarılan doğal gazı Gürcistan üzerinden Türkiye'ye aktarmaktadır. Türkiye'ye yönelik doğal gaz sevkiyatı ilk kez 30 Eylül 2006'de yapılmıştır. BTE doğal gaz boru hattı, 12 Ağustos 2008'de Rusya ve Gürcistan arasında yaşanan savaş nedeniyle kapatılmış 14 Ağustos 2008'de tekrar faaliyete geçirilmiştir (Kandiyoti, 2008).

Harita 21. Bakü -Tiflis - Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009.

Hattın yapım ve işletilmesinin sorumluluğunu Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi (South Caucasus Pipeline Company - SCPC) yüklenmiştir. Hattın teknik işletimi BP, ticari işletimi ise Statoil tarafından gerçekleştirilmektedir. BTE doğal gaz boru hattının toplam uzunluğu 915 kilometre olup 442 kilometresi Azerbaycan, 248 kilometresi Gürcistan ve 225 kilometresi ise Türkiye’de bulunmaktadır. (Mairet, 2006). BTE doğal gaz boru hattına ortak olan şirketler ve payları; BP (Birleşik Krallık) % 28.8, TPAO (Türkiye) % 19, SOCAR (Azerbaycan) % 16.7, Petronas (Malezya) % 15.5, NICO (İran) % 10 ve Lukoil (Rusya) % 10 olarak belirlenmiştir (Abişov, 2018: 27).

BTE doğal gaz boru hattından TANAP hattına ilk doğal gaz akışı Haziran 2018’de sağlanmıştır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019). BTE doğal gaz boru hattından 2018 yılında 10 milyar metreküplük Azerbaycan/Şah Deniz doğal gazı taşınmıştır. Hattın doğal gaz taşıma kapasitesinin yıllık 20 milyar metreküpe çıkarılması için çalışmalar devam etmektedir (Türkiye Petrolleri 2018 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, 2019: 48).

2.2.8.2. Trans - Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)

Türkiye’nin artan doğal gaz ihtiyacının karşılanabilmesi için Türkiye ile Azerbaycan arasında 25 Ekim 2011’de yapılan müzakereler neticesinde 2018’den itibaren yıllık bazda 6 milyar m³ Azerbaycan doğal gazının Türkiye’ye aktarımı hususunda bir anlaşma yapılmıştır. Azerbaycan’dan çıkarılan doğal gazın Türkiye’ye ve Türkiye üzerinden de Avrupa’ya yönelik sevkiyatını gerçekleştirecek olan 45 milyar ABD doları tutarında yatırım maliyetine sahip projenin nihai yatırım kararı 2013 yılının Aralık ayında Bakü’de alınmıştır. TANAP hattının uzunluğu 1,850 km olup kapasitesi yıllık 32 milyar m³’tür. Proje SOCAR’ın % 58, BOTAŞ’ın % 30 ve BP’nin % 12 hisse ile ortak olduğu TANAP Doğal Gaz İletimi A.Ş. tarafından yürütülmektedir. TANAP üzerinden ilk aşamada, Azerbaycan’daki Şah Deniz doğal gaz sahasında üretilen yıllık 16 milyar metre küplük doğal gazın 6 milyar metre küpünün Türkiye’de kullanılması ve kalan 10 milyar metreküplük gazın da Avrupa’ya taşınması planlanmıştır (Türkiye Petrolleri 2018 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, 2019: 48).

TANAP'ın Türkiye'deki kısmının temeli 7 Mart 2015'de Kars'ta törenle atılmıştır. 12 Haziran 2018'de ise, Eskişehir ilinin Seyitgazi ilçesinde tamamlanan kısmının açılışı yapılarak, Türkiye'ye yönelik ilk doğal gaz aktarımı gerçekleşmiştir (www.enerji.gov.tr).

TANAP projesi 29 Kasım 2019 tarihinde TC. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından Edirne'de TAP üzerinden Avrupa'ya bağlanmıştır (Hürriyet Gazetesi, 2019).

Harita 22. Trans - Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)

Kaynak: Star Gazetesi, 2018

Uzun vadede TANAP'ın sadece Azerbaycan doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasının yanı sıra Türkmenistan, Katar, İran ve Irak gibi ülkelerin de gazlarının taşınmasına imkân sağlayacağı öngörülmektedir (Öz ve Aslan, 2019: 660 - 663).

2.2.8.3. Trans - Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP)

Güney Gaz Koridoru'nun bir diğer bölümü olan TAP Hattı, TANAP'ın Yunanistan'a kadar getirdiği Azerbaycan doğal gazını Yunanistan ve Arnavutluk

güzergâhını takiben Adriyatik Denizi'nin altından geçirek İtalya'ya ulaştırmak için planlanan bir doğal gaz boru hattı projesidir (SOCAR Turkey Enerji A.Ş, 2014). TAP projesi, AB enerji güvenliği politikasında son derece önem arz etmektedir. AB, Hazar Bölgesi'nden çıkarılacak petrol ve doğal gazın kendi bölgesine taşınmasına imkân veren boru hatlarını desteklemektedir (Erdoğan, 2011: 47). Uzunluğu 870 km olan TAP'ın ilk etapta yılda 10 milyar metreküp doğal gaz taşınması beklenirken ilerleyen yıllarda taşıma kapasitesinin 20 milyar metreküpe çıkması öngörülmektedir. TAP'a ortak olan şirketler ve payları ise BP % 20, Statoil % 20, Fluxys % 20, Total % 10 ve Apxo % 5 olarak görünmektedir (SOCAR Türkiye Enerji A.Ş, 2014). TAP hattı, T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katıldığı törenle 29 Kasım 2019 tarihinde Edirne'de TANAP ile Avrupa'ya bağlanmıştır (Hürriyet Gazetesi, 2019).

Harita 23. Trans - Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP)

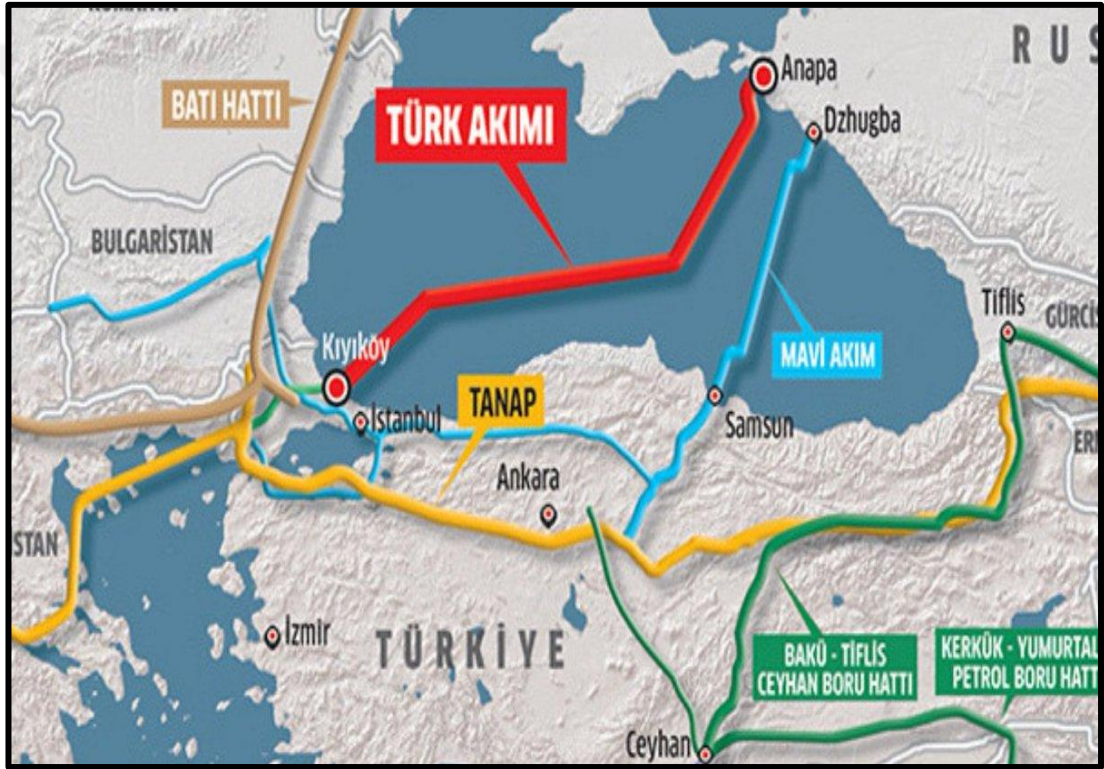
Kaynak: Trans Adriatic Pipeline, 2019.

2.2.9. Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı (Rusya - Türkiye)

Türk Akım doğal gaz boru hattı projesi; Rusya'dan çıkarak Karadeniz tabanından Türkiye'nin Karadeniz kıyısında kurulu alım terminaline ve devamında

Türkiye üzerinden komşu ülkelerle olan sınırlarına kadar uzanan her biri 953'er km uzunluğunda iki hattın meydana gelen yeni bir doğal gaz boru hattı sistemidir. Türk Akım doğal gaz boru hattı projesi, Rusya'dan Türkiye'ye doğal gaz sevkiyatına ek olarak Rusya'dan çıkarılan doğal gazın Türkiye toprakları yoluyla Avrupa'ya aktarımını sağlayacaktır. Deniz tabanından geçen kısmında yer alan iki hattın yapımı ve işletimi Rusya tarafından üstlenilmiştir. Karadan döşenen iki hattın yalnızca Türkiye'ye doğal gaz sevkiyatı yapılacak olan hattın yapımı BOTAŞ tarafından, Avrupa'ya doğal gaz aktarımı yapılacak diğer hattın yapımı ise iki ülkenin % 50 ortaklık payı ile üstlenilmiştir (www.ntv.com.tr, 2020).

Harita 24. Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: <https://www.diplomatikstrateji.com>

Türk Akım doğal gaz boru hattı 08 Ocak 2020'de T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, Sırbistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ve Bulgaristan Cumhuriyeti Başbakanı Boyko Borisov'un katılımıyla açılmıştır. Her bir hattı 15,75 milyar metreküp olmak üzere toplam 31,5 milyar metreküp doğal gaz kapasitesi bulunan Türk Akım doğal gaz boru hattının 15,75 milyar metreküp kapasiteli ilk hattından

Türkiye'ye gaz akışı sağlanırken, aynı kapasiteli ikinci hat üzerinden ise Avrupa'ya gaz sevkiyatı yapılmaya başlanmıştır (www.ntv.com.tr, 2020).

2.2.10. İran - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

Yıllık bazda 10 milyar metreküplük İran doğal gazının boru hattı vasıtasıyla Türkiye'ye yönelik aktarımı için 08 Ağustos 1996'da Türkiye ve İran arasında Tahran'da bir doğal gaz alım - satım anlaşması yapılmıştır. Bu bağlamda yapımı gerçekleştirilen, yaklaşık olarak 1,491 kilometre uzunluğundaki Doğu Anadolu doğal gaz boru hattı, Türkiye'de Doğubayazıt yakınlarından başlayıp Erzurum, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara'ya doğru uzanmakta, bir branşman da Kayseri ve Konya şehirleri üzerinden Seydişehir'e ulaşmaktadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019).

Harita 25. İran - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: slideplayer.biz.tr

Hazar Bölgesi'ndeki mevcut doğal gaz boru hatlarının yanı sıra bölgenin enerji güvenliği açısından oldukça önemli olan ancak Rusya ve İran'ın engellemeleri nedeniyle henüz gerçekleşmeyen Türkmenistan - Azerbaycan (Trans - Hazar) doğal gaz boru hattı projesi gündemde yer almaya devam etmektedir. Ayrıca Nabucco,

Beyaz Akım ve Güney Akım doğal gaz boru hattı projeleri, geçirilmesi planlanan ülkeler ile kaynak ülkeler arasındaki muhtelif konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle iptal edilmiştir. Hazar Havzası doğal gaz boru hatlarının uzunluk, potansiyel ve mevcut durumları Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Hazar Havzası Doğal Gaz Boru Hatları

S. No	İsim	Uzunluk	Kapasite (Yıllık)	Durum
1	Türkmenistan - Rusya Doğal Gaz Boru Hattı	3,000 km	80 milyar m ³	Aktif durumdadır.
2	Türkmenistan - İran Doğal Gaz Boru Hattı	200 km	12 milyar m ³	Doğal gaz sevkiyatı 01 Ocak 2017’de durdurulmuştur.
3	Türkmenistan - Çin Doğal Gaz Boru Hattı	7000 km	55 milyar m ³	Aktif durumdadır.
4	Trans - Afganistan Doğal Gaz Boru Hattı	1,800 km	33 milyar m ³	2021’de tamamlanması planlanmıştır.
5	Türkiye - Yunanistan - İtalya Doğal Gaz Boru Hattı	1,103 km	7 milyar m ³	Türkiye - Yunanistan kısmı aktif durumdadır
6	Rusya - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)	845 km	14 milyar m ³	Aktif durumdadır.
7	Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı	1,213 km	16 milyar m ³	Aktif durumdadır.
8	Bakü - Tiflis - Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)	915 km	10 milyar m ³	Aktif durumdadır.
9	Trans - Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)	1,850 km	32 milyar m ³	Aktif durumdadır. Haziran 2018’de Türkiye’ye doğal gaz akışı başlamıştır.
10	Trans - Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP)	870 km	20 milyar m ³	Aktif durumdadır. Kasım 2019’da Avrupa’ya doğal gaz akışı başlamıştır.
11	Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı	1,906 km	31,5 milyar m ³	Ocak 2020’de aktif hale gelmiştir.
12	İran - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı	1,491 km	10 milyar m ³	Aktif durumdadır.

Kaynak: Tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

2.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Dünya üzerinde petrol ve doğal gaz rezervlerinin olduğu bölgeler ve ülkeler kadar petrol ve doğal gaz transferlerinin gerçekleştiği boru hatları, bu hatlara yönelik projeler ve hatların geçtikleri ülkeler de enerji arz güvenliği bakımından birincil önem arz etmektedir. SSCB zamanında iki kutuplu dünya düzeninde, dünya enerji piyasaları arasında fazla yer almayan Hazar Havzası'nda SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere üç yeni bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan bu ülkeler özellikle enerji ihtiyacı olan ülkelerin dikkatini çekmiş, Hazar Havzası enerji anlamında güç mücadelesi yaşanan bir bölgeye dönüşmüştür. Hazar Havzası, Basra Körfezi ve Rusya'dan sonra dünyanın en geniş üçüncü petrol ve doğal gaz alanına sahiptir. Bu özelliğinden dolayı dünya ülkelerinin enerji ihtiyaçlarının karşılanmasına ve Orta Doğu enerji kaynaklarına olan bağımlılığın azalmasına önemli bir alternatif oluşturmaktadır.

Hazar Havzası'ndan çıkarılan petrol ve doğal gazın enerji talep eden ülkelere transfer edilmesinde boru hatları ve bu hatlara yönelik oluşturulan projeler önem arz etmektedir. Boru hatlarının önemli olmasının temel nedeni, hatların güzergâhında bulunan ülkelerin enerji kaynaklarından hem istifade edebilecek hem de başka ülkelere ihracatını gerçekleştirebilecek olmalarıdır. Bu durum stratejik ve ekonomik açıdan hatların güzergâhında bulunan ülkeleri önemli bir konuma taşımaktadır. Bu bağlamda Hazar Bölgesi'nde kıyıdaş devletler ve küresel güçler arasında önemli bir enerji güvenliği mücadelesi yaşanmaktadır. Coğrafi konumları nedeniyle denizle bağlantıları olmayan ve birer kara devleti olan Hazar Bölgesi'ndeki Türk Cumhuriyetleri'nin sahip oldukları zengin petrol ve doğal gaz rezervlerini ihtiyacı olan ülkelere transfer etmek için karşılıklarına iki seçenek çıkmaktadır. Birinci seçenek olarak petrol ve doğal gazın SSCB'den kalan hatlarla taşınarak küresel piyasalara ulaştırılması, ikinci seçenek olarak ise diğer ülkelerle yaptıkları iş birliği çerçevesinde yeni yapılan ve yapılması planlanan boru hatlarıyla ulaştırılmasıdır. Hazar Bölgesi'nde SSCB'den kalan Rusya bağlantılı petrol ve doğal gaz boru hatlarının yanı sıra yeni yapılan ve yapılması planlanan boru hatları da bulunmaktadır. Hazar Havzası'nda hâlihazırda aktif durumda olan yedi adet farklı petrol boru hattı bulunmaktadır. Bu petrol boru hatlarının dördünde Kazakistan,

üçünde ise Azerbaycan kaynak ülke durumundadır. Mevcut durumda Kazakistan petrolü, Hazar Denizi üzerinden tankerlerle Bakü'ye taşınmakta, BTC petrol boru hattıyla da Azerbaycan petrolü ile birlikte Türkiye'ye ulaştırılmaktadır. Kazakistan - Azerbaycan (Trans - Hazar) petrol boru hattı inşa edildiği takdirde Kazakistan petrolü bu hat ile BTC petrol boru hattına bağlanacak ve Rusya bypass edilerek dünya piyasalarına sevk edilebilecektir. Türkiye'nin de desteklediği Trans - Hazar projesinin gerçekleşmesi halinde hem Kazakistan'ın kendi ham petrolünün fiyat politikası üzerinde etkinliği artacak hem de Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan'ın ekonomik ve politik açıdan sahip oldukları bağların daha da güçlenmesine imkân sağlanacaktır. Ayrıca bölgede şu an için yapım çalışmaları devam eden ve enerji güvenliğinin belirlenmesinde önemli bir yer tutacağı öngörülen Kazakistan - Türkmenistan - İran ve Türkmenistan - Afganistan - Pakistan petrol boru hattı projeleri de bulunmakta olup bu iki hattın bitiş tarihi netlik kazanmamıştır.

Hazar'ın hukuki statüsünü belirleyen 2018 Zirvesi'nde Hazar Denizi'nde boru hatlarının inşasına ilişkin olarak alınan karar ile önceden boru hattı inşası için tüm tarafların onayını gerektiren husus kaldırılmış yalnızca boru hattını talep eden ve güzergâhından geçecek olan devletlerin onayının yeterli olacağı belirtilmiştir. Böylece Trans - Hazar petrol ve doğal gaz boru hattı projelerinin yapılmasının önü açılmıştır. Kıyıdaş devletlerce özellikle bu konuda olumlu ilerlemelerin kaydedileceği ve BTC petrol boru hattı gibi projelerin hayata geçirilebileceği değerlendirilmektedir.

Hazar Bölgesi petrolü tankerlerle Türk Boğazları aracılığıyla da uluslararası piyasalara ulaştırılmaktadır. Dünya'nın günlük petrol arzının % 3'ünün taşınmasına aracılık eden Türk Boğazları'nın yükünün azaltılması amacıyla Hazar petrollerinin taşınmasında İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı bypass eden petrol boru hatları da bulunmaktadır. Bu hatlar, Karadeniz geçişli ham petrol boru hatlarının tamamlayıcısı olarak değerlendirilmektedir.

Hazar Havzası'nda mevcut on iki adet doğal gaz boru hattı bulunmaktadır. Bu doğal gaz boru hatlarının dördü Türkmenistan, üçü Rusya, üçü Azerbaycan, biri Türkiye ve biri ise İran çıkışlıdır. Hazar Bölgesi'ndeki mevcut doğal gaz boru hatlarının yanı sıra yapılması planlanan ancak henüz gerçekleşemeyen Türkmenistan

- Azerbaycan (Trans - Hazar) doğal gaz boru hattı projesi bulunmaktadır. Petrol boru hattı projelerinde olduğu gibi doğal gaz transferinde de Türkmenistan - Azerbaycan (Trans - Hazar) doğal gaz boru hattı projesi önemli yer tutmaktadır. Hazar'ın hukuki statüsünü belirleyen 12 Ağustos 2018 Zirvesi'nde Hazar Denizi'nde boru hatlarının inşasını düzenleyen 14'nc madde kapsamında bu projenin de gerçekleşmesinin nnn açıldığı değerlendirilmektedir.

Hazar Havzası'ndaki aktif durumda olan 7 petrol ve 12 doğal gaz boru hattı Türkiye, kıyıdaş ülkeler ve küresel güçler için Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğine yönelik politikaların yürütülmesinde stratejik önem taşımaktadır. Boru hatlarının mevcut durumları itibarı ile Rusya'nın ve bölge ülkelerinin enerji kaynaklarının hem Türkiye'ye hem de diğer ülkelere transferinde önemli bir noktada oldukları görülmektedir. Öte yandan TAP ve TANAP projeleri, Azerbaycan enerji kaynaklarının Avrupa ülkelerine ulaştırılmasında Türkiye'yi kilit ülke konumuna taşımaktadır. Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynakları ve boru hatlarının geçiş güzergâhları dikkate alındığında; Türkiye'nin AB ve Hazar'a kıyıdaş ülkeler ile arasında enerji bağımlılık ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye'ye BGK'nın belirttiği yalıtkan ülke durumundan çıkartacak fırsatlar sunmaktadır. Bölgede enerji güvenliğinin, üretiminin ve arzının şekillenmesine direkt olarak etki eden enerji politikalarında, boru hattı projelerinin gzerghlarının belirlenmesi ve yapımı temel dinamikleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda özellikle kıyıdaş ülkeler, küresel güçler ve Türkiye'nin Hazar'ın hukuki statüsündeki boru hatları inşasına ilişkin yeni esaslar çerçevesinde alternatif boru hatlarının hayata geçirilmesine yönelik stratejiler izleyecekleri değerlendirilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KIYIDAŞ ÜLKELER VE KÜRESEL GÜÇLER İÇİN HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ, BÖLGEYE YÖNELİK ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİ VE POLİTİKALARI

3.1. KIYIDAŞ ÜLKELER İÇİN HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ, İZLENEN ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİ VE POLİTİKALARI

Hazar Bölgesi SSCB'nin dağılmasından sonra zengin enerji kaynakları rezervleri nedeniyle tüm dünyanın ilgi alanına girmiş, Orta Doğu petrol ve doğal gazına mecbur olan ülkeler için ciddi bir alternatif oluşturmuştur. Hazar Bölgesi'nde bulunan zengin petrol ve doğal gaz rezervleri yeni bağımsızlığını kazanmış Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik olarak büyümeleri ve gelişmeleri için yaşamsal bir önem arz etmektedir. Rusya ve İran bölgedeki enerji kaynakları ve özellikle boru hatları üzerinde hâkimiyet sağlamaya çalışmaktadırlar (Yüce, 2016).

Harita 26. Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Üretim Alanları

Kaynak: EIA, 2013.

Bu bölümde; Hazar Bölgesi'nin kıyıdaş ülkeler için taşıdığı öneme ve kıyıdaş ülkelerin bölgeye yönelik enerji güvenliği strateji ve politikalarına yer verilmiştir.

3.1.1. Rusya Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar

Rusya, sahip olduğu enerji kaynaklarının yanı sıra Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelerin enerji kaynaklarının da Avrupa ülkelerine transferini sağlamaktadır. Rusya, petrol ve doğal gaz ihracatının çoğunluğunu Avrupa ülkelerine gerçekleştirmektedir. Rusya'nın ham petrol ihracatının yaklaşık % 60'ı doğal gaz ihracatının ise % 75'den fazlası Avrupa ülkelerine, ham petrol ihracatının % 26'sı ise Asya ve Okyanusya ülkelerine gerçekleştirilmektedir. Rusya ekonomik olarak gelirlerinin üçte birinden fazlasını doğal gaz ve petrolden elde etmektedir. Rusya'daki petrol üretiminin % 80'den fazlası yerli beş şirket tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünya'daki doğal gaz rezervlerinin yaklaşık dörtte birine sahip olan Rusya, dünyadaki en büyük doğal gaz rezervine sahiptir. Avrupa'daki bazı ülkeler, özellikle Baltık ülkeleri ve Güneydoğu Avrupa'nın çoğu, ihtiyacı olan doğal gazın neredeyse tamamını Rusya'dan satın almaktadır. Devlet tarafından işletilen Gazprom, ülkedeki doğal gaz sektörüne hâkim durumdadır (EIA, Rusya, 2017).

Rusya, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmak ve enerji üretim, arz ve güvenliğini şekillendirmek için stratejiler geliştirmektedir. SSCB döneminde yapılmış olan boru hatlarının Rusya üzerinden geçmesi bölge ülkelerini ve Avrupa'yı Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir (Aydın, 2012: 214).

Hazar Bölgesi'ndeki boru hatlarının Rusya'dan geçerek Karadeniz üzerinden küresel piyasalara ulaştırılmasının devam etmesi durumunda Rusya bölgedeki nüfuzunu devam ettirecektir (Çalışkan, 2020: 3). Rusya enerji konusundaki kurduğu hâkimiyetini sürdürmek istemekte ve ABD başta olmak üzere Hazar Bölgesi'nde söz sahibi olmaya çalışan diğer devletleri engellemeye gayret etmektedir (Yavuz, 2010: 512). Rusya'nın Hazar Bölgesi'nde; Rusya destekli enerji projelerinin gerçekleştirilmesi, enerji boru hattı projelerinde İran'ın yanında yer alarak yeni ekonomik iş birliklerinin yapılması, olası siyasi ya da ekonomik bir karışıklıkta Rusya'nın başvurulacak tek ülke olmasının sağlanması ve kuzey - güney uluslararası

taşıma koridorunun etkinliğinin artırılması gibi beklentileri bulunmaktadır (Alizada, 2018). Bu çerçevede Rusya çevresel endişelerini ileri sürerek Hazar Denizi'ne boru hattı döşenmesini, özellikle de Türkiye'nin veya AB'nin Hazar ve etrafındaki petrol ve doğal gaz rezervlerine farklı yollardan ulaşmasını istememektedir.

Rusya'nın Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliğine yönelik başlıca hedefleri ve izlediği politikaları;

- Dünya enerji piyasalarında söz sahibi olmak ve enerji piyasalarını kontrol altında tutmak amacıyla enerji talebi olan devletlerle anlaşmalar yaparak, bölgede diğer devletlerin botu hattı projelerini ve enerji anlaşmalarını asgari düzeyde tutmak,
- Başta Almanya ve İtalya olmak üzere AB ülkeleriyle ikili anlaşmalar yaparak AB'nin bütünsel hareket etmesinin önüne geçmek ve AB'nin ihtiyaç duyduğu doğal gazı tek başına karşılamak,
- Enerji kaynaklarının kullanımını devlet eliyle gerçekleştirmek, diğer ülkelerin enerji rezervlerinin yönetimine ortak olmak,
- Kendi enerji politikalarına ters düşen ülkelerin iç işlerine karışarak istikrarı bozmak, böylelikle bu ülkelerin de kendi tarafında yer almasını sağlamak şeklinde ifade edilebilir (Gülşen, 2009: 48).

Rusya, Hazar Bölgesi'nde enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyetini sürdürmeye ve AB'nin bu bölgede etkinliğini artırmasının önüne geçmeye çalışmaktadır. AB'nin Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğini şekillendirecek politikalar izleyerek bölgede aktif bir rol üstlenmesi AB ile Rusya arasındaki enerji ilişkisini Rusya'nın aleyhine dönüştürebilecektir. Rusya'nın Hazar'daki en önemli hedefi; geçmişte olduğu gibi Hazar Bölgesi'ndeki ana enerji hatlarının kendi çıkarları doğrultusunda muhafazasını sağlamaktır (Akgül, 2007:135). Bu kapsamda Rusya, Hazar Bölgesi'nde enerji kaynaklarına ve güzergâhlarına yönelik baskısını artırmak suretiyle aktif bir enerji politikası izlemektedir. Enerji kaynaklarına büyük önem veren Rusya, hem bu kaynaklardan ekonomik olarak önemli miktarda gelir elde etmekte, hem de kaynakları stratejik bir enstrüman olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda Rusya'dan geçmeyen alternatif boru hattı projelerini devre dışı bırakmak için mücadele etmektedir (Akpınar ve Başıbüyük, 2011: 133).

Rusya, boru hatlarının geçtiği devletlerin enerji işletim şirketlerinin hisselerini satın alarak, bu devletler üzerindeki nüfuzunu sürdürmeyi de hedeflemektedir. Bu kapsamda; Bulgaristan, Macaristan, Belarus ve Avusturya'daki enerji işletim şirketlerinin hisselerini satın alarak Orta Avrupa'ya transfer edilen doğal gazın dağıtımında önemli bir güç elde etmiştir. Rusya uyguladığı bu strateji ile Avrupa'ya yaptığı enerji ihracatında transit durumda olan Güneydoğu Avrupa bölgesindeki enerji işletim şirketlerini kontrol altına almıştır. Böylelikle çıkarlarına uygun olmayan enerji nakil hatlarının yapılmasını engelleyerek kendi projelerinin hayata geçirilmesini sağlayabilecektir (Sevim, 2015:192-193).

Rusya'nın Hazar Bölgesi'ni kapsayan siyasi amaçları;

- Ülkesinin güvenliğini ve jeopolitik çıkarlarını garanti altına alacak sorunsuz bir tampon bölge oluşturmak,
- Rusya'nın içlerine yayılabilecek veya sınır uyuşmazlıklarına yol açabilecek etnik gerginlikleri yok etmek için bölgede istikrarı sağlamak,
- Kazakistan ile Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarından azami ölçüde yarar sağlamak,
- Yabancı güçlerin bölgeye girişine engel olmak ve söz konusu bölgelerdeki ABD nüfuzunu azaltmak şeklinde sıralanabilir (Çetinkaya, 2019: 156-157).

Rusya, ABD'nin bölgedeki varlığını güçlendirmesine yönelik politikalarından endişelenmekte ve bölgede enerji kaynakları üzerindeki nüfuzunu devam ettirmek için Türk Cumhuriyetleri ile iş birliğine giderek ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından oldukça zengin olan Hazar Havzası'nda Rusya'nın en büyük amacı, bu enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında ve ihracatında kontrolün kendisinde olmasını sağlamaktır (Turan, 2010: 53-55). Rusya, Orta Asya ve Kafkasya üzerindeki nüfuzunu kaybetmemek, enerji konusunda tekel konumunu muhafaza edebilmek için çeşitli stratejiler geliştirmeye devam etmektedir. Bu noktada Batı'nın geliştirdiği ve desteklediği doğu - batı enerji koridoru projeleri nedeniyle enerji boru hatları güzergâhları üzerindeki nüfuzunu kaybetme endişesi içerisinde. Rusya'nın bu kapsamda Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğine yönelik olarak yeni projeler üretmeye devam edeceği öngörülmektedir (Özbay, 2013: 13).

Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü'nün belirlendiği Ağustos 2018'de yapılan anlaşmada alınan kararlar çerçevesinde bölgede yabancı ülkelerin askeri güç bulunduramayacak olması güvenlik kapsamında Rusya'yı oldukça memnun ederken, Hazar Denizi'nde boru hatlarının inşasına yönelik alınan kararlar kapsamında özellikle Trans - Hazar geçişli projelerin yapılmasının önündeki engellerin kaldırılmış olması ise özellikle Türk Cumhuriyetleri ile Rusya dışındaki küresel güçleri ve Türkiye'yi memnun etmiştir. Her iki hususun da Rusya'nın Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğine yönelik politikalarının belirlenmesinde önemli bir yer tutacağı değerlendirilmektedir.

3.1.2. İran Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar

İran'ın coğrafi konumu Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında bölge ülkelerine kıyasla kendisine avantaj sağlamaktadır (İsmayılov ve Budak, 2014). İran, önemli deniz limanlarının varlığıyla bölgenin enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırma olanağına da sahiptir (Aykal, 2017). İran'ın en önemli silahının coğrafi konumu olması bölgeye yönelik farklı düşünceleri olan güçlü ülkelerin faaliyet alanlarını kısıtlamaktadır (Yeğın, 2016).

İran; Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Irak'a boru hattı üzerinden doğal gaz ihraç etmekte ve Türkmenistan'dan doğal gaz ithal etmektedir. İran, 2017 yılında yaklaşık 450 milyar fit küp doğal gaz ihraç etmiş olup bunun 170 milyar fit küpünü boru hatları üzerinden gerçekleştirmiştir. 2017 yılında, toplam doğal gaz ihracatının yaklaşık % 73'ü Türkiye'ye yapılmıştır (EIA, İran, 2019).

Hazar Bölgesi'nde yeni kurulan devletlerin bölge dışına sadece karayolu bağlantılarının olması, enerji transferinde güzergâh olarak olarak Rusya'yı ya da İran'ı tercih etmelerine neden olmaktadır (Gökçe, 2016). Öte yandan ABD - İran arasındaki politik gerginlikler Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliği politikalarını etkilemekte ve ABD sürekli olarak bölgede İran'ı dışlayan enerji stratejileri uygulamaktadır (Dilek, 2011; Nugman, 2008).

ABD - İran ilişkileri 40 yılı aşkın bir süredir karşılıklı düşmanlık ve güvensizlik üzerinden ilerlemektedir. ABD, İran'ın nükleer enerji faaliyetlerinin bölge güvenliğine zarar verdiğini ve terörizme destek sağladığını ileri sürerek İran'a

yaptırımlar uygulamaktadır. ABD tarafından İran'a yönelik uygulanan ekonomik ambargo 2015 yılında yapılan anlaşma ile kaldırılmış karşılığında İran'ın nükleer faaliyetleri sınırlandırılmıştır (Jane, 2017). Ancak, ABD'nin 2018 yılında nükleer anlaşmadan çekildiğini belirterek İran'a yönelik eski yaptırımlarını tekrar yürürlüğe koymasıyla İran'ın petrol ihracatı azalmış ve enflasyonda artış meydana gelmiştir (BBC News, 2020). Yaşanan bu gelişmeler İran'ın Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliğine yönelik stratejilerini uygulama konusunda zorluklarla karşılaşacağı şeklinde değerlendirilmiştir. İran'ın Hazar Bölge'si için belli başlı beklentileri;

- Orta Asya devletleriyle ekonomik ilişkilerini canlandırarak ekonomisini düzeltmek,
- Kıyıdaş devletler arasında saldırmazlık ve güven ortamını sağlayarak ABD ile yaşayacağı nükleer kriz kapsamındaki siyasi konumunu iyileştirmek,
- Kazakistan ve Rusya ile güçlerini birleştirerek ŞİÖ'nde daha etkin rol oynamak,
- Kuzey - güney koridorunu aktif hale getirip ekonomisine avantajlar sağlayarak Azerbaycan ile ilişkilerini iyileştirmek şeklinde sıralanabilir (Alizada, 2018).

İran'ın da Hazar Bölgesi için belli başlı hedef ve istekleri bulunmaktadır. İran, Batılı güçlerin bölgeye giriş yapmasını engellemek ve Türkmenistan ile Kazakistan doğal gaz ve petrolünün taşınmasında kullanılacak boru hatlarının hepsinin kendi coğrafyası üzerinden geçmesini istemektedir (Kazımlı, 2012). İran Hazar Bölgesi'ndeki ülkelerle iş birliği ve iyi ilişkilerini geliştirme çabasında olup doğal gazını Çin ve Hindistan'a pazarlamak için bu ülkelere yönelik boru hattı projelerini desteklemektedir (Özkan, 2010).

İran'ın Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliğine yönelik politik amaçları;

- Batılı ülkelerin ve ABD'nin baskılarına boyun eğmemek,
- Hazar Bölgesi dışındaki devletlerin baskısını engellemek,
- Siyasi, ekonomik ve güvenlik konularında bölge ülkeleriyle iş birliği yapmak,
- Uluslararası piyasalara dâhil olabilmek, dışlanmamak,

- Anlaşmazlıkları barışçıl yollar ile uluslararası alanda çözümlenmek olarak sıralanmaktadır (Öğdür, 2015).

İran'ın, Hazar Bölgesi'ndeki en büyük sorunlarından birisi, Batılı ülkelerin çıkarları doğrultusunda bölgeye yerleşmeleri ve haksız menfaat elde etmeleridir. Bölgeye yönelik diğer bir sorunu ise Batılı ülkelerin uyguladığı ambargodan ve Rusya'nın Hazar Havzası'nda daha baskın olmasından dolayı bölgeden yeterince faydalanamadığı düşüncesidir (Asgary, 2015).

İran'ın doğal gaz üzerinden enerji güvenliğinde ulaşmaya çalıştığı hedefleri ise;

- Yabancı enerji firmalarıyla iş birliği yaparak yatırımları ülkeye çekmek,
- Enerji altyapısını ihracata yönelik olarak tamamen geliştirmek,
- Pakistan üzerinden Hindistan ve Çin'e doğal gaz satabilmek,
- Avrupa pazarına Türkiye üzerinden doğal gaz satmak,
- Sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ticaretini geliştirmeye çalışmak şeklinde sıralanabilir (Bilgin, 2014).

Hazar'ın Hukuki Statüsü'ndeki değişiklikleri içeren Ağustos 2018'de yapılan anlaşmada; bölgede yabancı ülkelerin askeri güçlerinin bulunmaması konusu güvenlik kapsamında Rusya'yı olduğu kadar İran'ı da memnun etmiştir. Özellikle boru hatlarının kendi ülkesi üzerinden geçmesini isteyen İran, Trans - Hazar geçişli projelerin yapılmasına ise olumsuz bakmaktadır. Bölgede enerji güvenliğini şekillendirecek politikalar kapsamında çıkarları doğrultusunda bu projelere yönelik olumsuz tavrını sürdürmeye devam edecektir.

3.1.3. Azerbaycan Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar

Azerbaycan, 1846 yılında dünyanın ilk petrol sahasının açıldığı ve 1951 yılında dünyanın ilk deniz aşırı petrol sahası ve platformunun bulunduğu bölgedir. Dünyanın en eski petrol üreten ülkelerinden biri olan Azerbaycan, özellikle Avrupa pazarları için önemli bir petrol ve doğal gaz tedarikçisidir (EIA, Azerbaycan, 2019).

Verimli petrol ve doğal gaz kaynakları ile büyük ekonomik potansiyele sahip olan Azerbaycan SSCB'den bağımsızlığını kazanmasının ardından Kafkasya'nın Kuveyt'i olarak anılmaya başlanmıştır (Gasimov, 2007). Azerbaycan, Orta Asya enerji kaynaklarının batıya aktarılmasında Asya ile Avrupa arasındaki geçiş bölgesini oluşturan kilit bir ülke konumundadır (Aras, 2001).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra Ermenistan ile arasında yaşadığı sorunlar ekonomisini olumsuz biçimde etkilemiş, yabancı yatırımcılar Azerbaycan'ı güvenli bir ülke olarak görmemişlerdir. Haydar Aliyev'in 1993'te Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Batılı ülkelerle yapılan anlaşmalar kapsamında ülkeye yapılan önemli dış yatırımlar neticesinde, enerji üretimi ve ihracatında modern teknolojilerin kullanılmasıyla ekonomide olumlu gelişmelerin yaşanmasına imkân sağlanmıştır (Mirzaliyeva, 2016). Azerbaycan'ın enerji politikasındaki temel ilkeler ve dinamikler 20 Eylül 1994'te imzalanan "Asrın Antlaşması" ile belirlenmiştir. Hazar Denizi'ndeki Azeri - Çırac - Güneşli (ACG) yataklarından petrol çıkartılması ve bu petrolün dağıtımına dair imzalanmış olan bu antlaşmaya 8 ülkeden (Azerbaycan, ABD, Büyük Britanya, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya, Suudi Arabistan) 13 şirket (Amoco, BP, McDermott, Yunocal, SOCAR, Lukoil, Statoil, Exxon, TPAO, Penzooil, Itochu, Remko, Delta) katılmıştır (Mirzaliyeva, 2016).

Harita 27. Azerbaycan'ın Önemli Petrol Üretim Sahaları

Kaynak: Gasimov, 2007.

Azerbaycan'ın petrol ana üretim alanı, Azeri - Çırak - Güneşli (ACG) kompleksidir (Harita 37). ACG sahalarını geliştirmek için kurulan AIOC (Azerbaycan Uluslararası İşletim Şirketi)'un en büyük hissedarı BP'dir. Paydaşlar, Azerbaycan hükümeti ile ACG üretim paylaşım anlaşmasını 2049'a kadar uzatmışlardır. BTC petrol boru hattı Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına taşınmasında önemli bir yer tutmaktadır. Diğer taraftan ülkenin toplam enerji tüketiminin üçte ikisini oluşturan doğal gaz tüketiminin yarısı ise enerji üretimi için kullanılmaktadır. Azerbaycan doğal gazının büyük kısmı dünyanın en büyük doğal gaz alanlarından birisi olan Şah Deniz alanı ile ACG kompleksinde açık denizde üretilmektedir. BP, Şah Deniz doğal gaz üretim alanını işletmektedir ve sahayı geliştiren iş ortaklığının % 28,8'i ile en büyük hissedarıdır. Diğer ortaklar arasında TPAO (% 19), SOCAR (% 16,7), Petronas (Malezya) (% 15,5), Lukoil (% 10) ve İranlı Naftiran Intertrade Şirketi - NICO (% 10) bulunmaktadır. Azerbaycan'ın güney gaz koridoru yoluyla yaptığı doğal gaz ihracatının çoğu Türkiye'ye yönelik olup daha küçük miktarlar ise Türkiye - Yunanistan üzerinden Avrupa'ya taşınmaktadır. Azerbaycan'ın önemi, enerji üretim imkânlarındaki gelişimi ve yeni

ihracat altyapısı nedeniyle her geçen gün artmaktadır (EIA, Azerbaycan, 2019). Azerbaycan gerek Hazar Bölgesi'nde gerekse Orta Asya'daki diğer Türk Cumhuriyetleri içerisinde Batıya en yakın ülke konumunda olup zengin enerji kaynaklarını Avrupa piyasalarına aktarma konusunda daha iyi imkânlarla sahiptir. Bu durum bölgedeki enerji güvenliği açısından Azerbaycan'ı güçlü hale getirmektedir (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya, 2016).

Azerbaycan'ın dış politikasında; Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliği ile Orta Asya ve Kafkasya'daki jeopolitik gelişmeler ön sıralarda yer almaktadır. Ekonomik olarak büyümek isteyen Azerbaycan, Batı tarafından desteklenen boru hatlarına öncelik vererek Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğinde söz sahibi olmak istemektedir. Rusya'nın bölgedeki enerji politikalarına karşı Azerbaycan alternatif yollarla petrol ve doğal gazını diğer ülkelere nakletmeye yönelik enerji güvenliği politikaları uygulamaya başlamıştır. Azerbaycan; BTC, BTE, TANAP ve TAP boru hatları ile Türkiye ile olan bağlarını güçlendirerek Rusya'ya bağımlı olmadan petrol ve doğal gazını uluslararası pazarlara aktarmayı gerçekleştirmiştir (Erdoğan, 2017: 17). Azerbaycan, Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesinden sonra Hazar Denizi'nde Türkmenistan'la arasında geçmişten gelen Kepez/Serdar bölgesindeki anlaşmazlığa Ocak 2021'de yaptığı ortak işletme anlaşması ile son vermiştir. Anlaşmaya göre Azerbaycan ve Türkmenistan'dan 140 km uzaklıkta bulunan ve "Dostluk" ismi verilen bölgedeki petrol ve doğal gaz rezervleri her iki ülke tarafından ortaklaşa işletilecek ve çıkarılacak petrol ve doğal gaz BTC, TANAP ve TAP boru hatları ile Avrupa'ya ulaştırılacaktır (Rehimow, 2021a). Azerbaycan aynı zamanda Hazar'daki uzlaşma ortamından istifadeyle Kazakistan'la da bölgedeki iletişim olanaklarını iyileştirecek olan bir anlaşma imzalayarak Kazakistan'ın Aktau limanında fiber optik kablo hattının inşasına başlamıştır (Çalışkan, 2020: 25).

Diğer taraftan 2020 yılı Eylül - Kasım aylarında Azerbaycan - Ermenistan arasında yaşanan ve 44 gün süren Dağlık Karabağ Savaşı'ndan galip çıkan Azerbaycan'ın Ermeni işgali altındaki topraklarının büyük bir bölümünü ele geçirmesi bölgedeki gücünü ve nüfuzunu artırmıştır. Bu durum boru hatlarının geçtiği güzergâhların istikrarlı ve güvenli olması gerekliliği çerçevesinde Azerbaycan'ın bölgedeki etkinliğini artıran bir gelişme olmuştur. Azerbaycan'ın

bölgede ekonomisini güçlendirmeye ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya yönelik enerji güvenliği politikaları ve stratejileri uygulayacağı öngörülmektedir.

3.1.4. Türkmenistan Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar

Türkmenistan, SSCB üyesi iken zengin enerji kaynaklarını yeterli ölçüde kullanamamış, SSCB'de yalnızca coğrafi birim, toprak ve topluluk parçası olarak varlığını sürdürmüştür (Mutalimov, 2003). Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra petrol ve doğal gaz rezervlerinden dolayı küresel enerji piyasalarında değer kazanmıştır. Önemli petrol ve doğal gaz rezervlerine rağmen Türkmenistan'ın altyapı yetersizliği ihracat kapasitesini sınırlandırmaktadır (EIA, Türkmenistan, 2016).

Türkmenistan, sahip olduğu doğal gaz rezervleri avantajını yetersiz nüfusu, güçsüz ordusu ve gelişmemiş enerji altyapısı gibi olumsuz nedenlerle dış politikada kendi çıkarına uygun olacak şekilde kullanamamıştır. Türkmenistan'ın 27 Aralık 1995 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından tanınan "Tarafsızlık Statüsü", dış politikasının temel dinamiğini teşkil etmiştir. Çatışma ve krizlere dâhil olmadan, petrol ve doğal gazın satılması için "Açık Kapı Siyaseti" ile yabancı yatırımcılara imkânlar sağlanarak ülkenin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Çalışkan, 2017).

Türkmenistan'ın çevresinde; ikili ilişkilerine önem verdiği İran, enerji kaynaklarının geçiş güzergâhında olan ve bir zamanlar hâkimiyeti altında yaşadığı Rusya, enerji ihtiyacı gittikçe artan Çin ve güvenlik problemleri yaşayan Afganistan yer almaktadır. Türkmenistan bu ülkelerle enerji alışverişi yaparken aynı zamanda da güvenlik sorunlarına çözüm bulma arayışındadır (Ünlü, 2016). Türkmenistan, doğal gaz rezervi bakımından dünyada önemli kabul edilecek bir miktara sahip olup çıkardığı enerjiyi kendisi yönetmek ve her geçen yıl artırarak ihraç etmek düşüncesindedir (İsmayılov ve Budak, 2014).

Türkmenistan ülkenin ekonomik refah düzeyini artırmak için Batılı ülkeler ile ilişkilerin iyileştirilmesi, Çin ile siyasi ve ekonomik yakınlaşma, özellikle dış dünya ile ilgili ilişkilerini daha ılımlı bir zemine oturtma gibi enerji güvenliğine yönelik politikalar uygulamaktadır. (Berber ve Birdişli, 2012). Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz sektörüne yabancı şirketler ancak devlet tarafından işletilen en büyük petrol üreticisi Türkmeneft ile veya doğal gaz şirketi Türkmengaz ile ortak

olduklarında katılabilmektedirler. Çin'in CNPC şirketi, Türkmenistan ile doğal gaz üretim anlaşması olan tek yabancı şirkettir (EIA, Türkmenistan, 2016).

Denizlere kıyısı olmayan Türkmenistan Rusya'nın sahip olduğu boru hatlarına bağımlı olduğu için istediği miktarlarda doğal gaz satışını gerçekleştirememekte, satabildiği miktarı ise düşük fiyatlardan satmak zorunda kalmaktadır. Rusya'nın uyguladığı sert politikalar nedeniyle Türkmenistan gazı bölgeye hapsedilmiş durumdadır (Dikbaş, 2015). Türkmenistan'nın enerji kaynaklarını Batıya aktarmak için alternatif boru hatları inşa edilememesi durumunda, Rusya'ya olan bağımlılığı devam edecektir (Dilek, 2011). Türkmenistan, doğal gazının Avrupa'ya taşınmasında Rusya faktörü nedeniyle büyük sorunlar yaşarken Çin, Türkmenistan doğal gazına her zaman için talep olmuştur. Türkmenistan doğal gazı için önemli bir pazar olan Çin, ihtiyacı olan Türkmenistan doğal gazının Batı piyasalarına aktarılmasını istememektedir (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya, 2016).

Türkmenistan Hazar'ın yeni hukuki statüsü kapsamında Ocak 2021'de Azerbaycan ile "Dostluk" anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma Türkmenistan doğal gazının Rusya olmadan Batı'ya transfer edilmesine ve Türkmenistan'ın ekonomik yönden gelişmesine imkân sağlayacaktır. Türkmenistan'ın enerji güvenliği politikalarında bir sonraki adım olarak Hazar'ın hukuki statüsündeki düzenlemeler kapsamında özellikle AB enerji ihtiyacının giderilmesi için çok önem arzeden Trans - Hazar projesinin hayata geçirilmesi çalışmalarının ivme kazanacağı öngörülmektedir.

3.1.5. Kazakistan Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar

Doğal gaz ve petrol rezervleri açısından dünya genelinde ilk 15 ülke arasında olması Kazakistan'ı bölgede dikkat çeken bir ülke konumuna yükseltmiştir (Gonca ve Özdaşlı, 2016). Kazakistan petrol ve doğal gaz rezervleri konusundaki bu avantajını yabancı yatırımcılara yönelterek ekonomisini geliştirmeyi amaçlamaktadır (Kara ve Yeşilot, 2011). Kazakistan, güçlenmek ve ekonomisini geliştirmek için petrol ve doğal gaz rezervlerini uluslararası piyasalara sunmak istemektedir (Çalışkan, 2020: 17). Kazakistan'ın petrol üretimi, öncelikle ülkenin kuzeybatısındaki Karaçanak alanında, Hazar Denizi'nde ise Kaşagan'da

yapılmaktadır (EIA, Kazakistan, 2019).Uluslararası petrol şirketleri Kazakistan'ın sahip olduğu enerji potansiyeli ile yakından ilgilenmekte Kazakistan'daki petrol sahalarına çok büyük yatırımlar yaparak bu petrolün dünya pazarlarına aktarılması için çeşitli projeler geliştirmektedirler (EIA, Kazakistan, 2019).

Harita 28. Karaçanak Petrol ve Doğal Gaz Alanları

Kaynak: Gasimov, 2007.

Harita 29. Kaşagan Petrol Üretim Sahası

Kaynak: Gasimov, 2007.

Enerji ihtiyacı gün geçtikçe artan Çin, Hindistan ve AB ile enerji kaynaklarının küresel piyasalara taşınmasında kendisine alternatif enerji güzergâhı istemeyen Rusya'nın varlığı Kazakistan'ı bölgede kilit ülke yapmaktadır (Gonca ve Özdaşlı, 2016). Öte yandan Kazakistan, bölgede zengin enerji kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra Özbekistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarının Çin ve Rusya'ya transferinde geçiş güzergâhı olarak da önemli bir role sahiptir (İsmayılov ve Budak, 2015: 7).

Coğrafi konumu nedeniyle diğer ülkelerle deniz ulaşımı olmayan bir ülke durumundaki Kazakistan'ın bu konumu enerji politikalarına yön vermektedir. Kazakistan'ın sahip olduğu petrol ve doğal gaz büyük oranda halen SSCB döneminden kalan petrol ve doğal gaz boru hatları ile transfer edilmektedir (İsmayılov ve Budak, 2015: 8). Kazakistan petrolünün Rusya'dan bağımsız olarak uluslararası piyasalara transferine imkân sağlayacak yeni boru hatlarının yapımı stratejik olarak çok fazla önem arz etmektedir (Hekimoğlu, 2012).

Harita 30. Tengiz Petrol ve Doğal Gaz Alanları

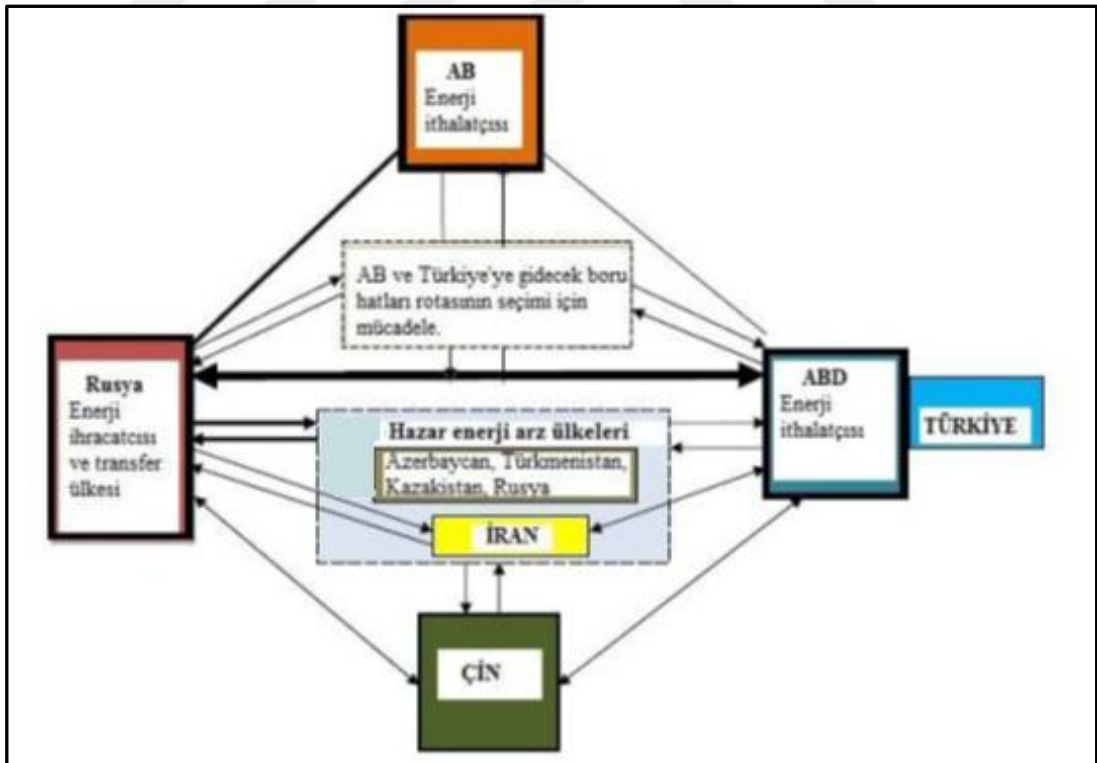
Kaynak: Gasımov, 2007.

Kazakistan'ın Hazar Bölgesi'ne yönelik enerji stratejisi Azerbaycan ve Türkmenistan'la benzer özellikler taşımaktadır. Petrol ve doğal gazını bölge dışına ihraç ederek ekonomik olarak güçlenmek ve bağımsızlığını pekiştirmek istemektedir. Özellikle Tengiz petrol sahasındaki petrolünün Karadeniz'e ulaştırılması ve oradan da Batı pazarına nakli, temel hedefidir (Çalışkan, 2020: 17). Kazakistan'ın enerji sektöründe kurmak istediği nüfuz Rusya'nın baskıcı politikalarına maruz kalmaktadır. Kazakistan enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmak için başta Çin olmak üzere AB ve ABD ile ilişkilerini ve iş birliğini geliştirme çabası içerisinde. Kazakistan özellikle Batılı ülkelerle iş birliği ve ilişkilerini geliştirerek, enerji alanında Kazakistan'a yatırım yapılmasını istemekte, böylelikle Rusya'nın kontrolü dışında farklı boru hattı projeleri ile petrol ve doğal gazını dünya pazarlarına ulaştırmak istemektedir (İsmayılov ve Budak, 2015: 8). Bu kapsamda 2000'li yıllardan sonra, Çin, ABD ve Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Hazar'ın yeni hukuki statüsü kapsamında özellikle boru hatlarının inşasına ve güzergâh belirlenmesine yönelik getirilen yeni haklar Kazakistan'ın bölgede uygulayacağı enerji politikalarına esas teşkil edecektir. Bu kapsamda özellikle Trans - Hazar petrol boru hattının inşası ve BTC petrol boru hattına bağlanması konusu en önemli

hedeflerinden birisi olacaktır. Bu bağlamda Kazakistan Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesinin akabinde Azerbaycan'la anlaşma imzalayarak Aktau limanındaki fiber optik kablo hattının inşasına başlamıştır (Çalışkan, 2020: 26). Kazakistan'ın Hazar Bölgesi'nde Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak ve ekonomisini güçlendirecek enerji politikaları uygulayacağı öngörülmektedir.

3.2. KÜRESEL GÜÇLER İÇİN HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ, İZLENEN ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİ VE POLİTİKALARI

Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliği, üretim ve arzına etki eden politikaların belirlenmesinde kıyıdaş ülkelerin yanı sıra küresel güçler de yer almaktadır. Ülkelerin enerji politikalarına devletlerin politik, ekonomik ve askeri güçleri, jeostratejik konumları, teknolojik durumları, ihracat rotaları, ülkelerin etki alanları, iş birlikleri, tarihsel ve sosyokültürel etkileşimleri ve çevre sorunlarına bakış açıları esas teşkil etmektedir (Babalı, 2016).

Şekil 2. Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Temel Aktörleri ve Üstlendikleri Roller

Kaynak: Benke, 2010.

SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar Bölgesi küresel güçlerin ilgi odağı olmuş ve bölgede iktidar boşluğundan faydalanan dünyanın güçlü ülkeleri, Hazar Bölgesi'nde yeni bir çıkar çatışmasına tutuşmuşlardır. Bölgedeki devletler kadar bölge dışındaki devletler de bu enerji mücadelesinde yer almaktadırlar (Yüce, 2008: 1). Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarını kontrol ederek bölgedeki enerji güvenliğini şekillendirmek isteyen küresel güçler; Rusya, Çin, AB ve ABD olarak sıralanabilir (Yüce, 2008: 1). Ayrıca bölgedeki mücadelede küresel aktörlerin uluslararası şirketleri de yer almaktadır. Bu şirketler; ExxonMobil (ABD), Chevron (ABD), Shell (Hollanda), BP Amoco (İngiltere), Lukoil (Rusya), SOCAR (Azerbaycan), Sinopec (Çin), Yukos (Rusya), Unocal (ABD), Total (Fransa), Pennzoil (ABD), Gazprom (Rusya), British Gas, (İngiltere) Statoil (Norveç), TPAO (Türkiye), Kazakoil (Kazakistan) olarak sıralanabilir (Yüce, 2008: 1).

Hazar Bölgesi'nin enerji güvenliği mücadelesinde; Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan üretici ülkeler olarak merkezde yer alırken ABD, AB ve Çin ise Hazar Bölgesi'nin petrol ve doğal gazından pay almaya ve uluslararası piyasalara transfer etmeye çalışmaktadırlar. Rusya diğerlerinden farklı olarak enerji açısından bölge üzerinde direkt hâkimiyet kurmayı amaçlamaktadır. ABD bölgede güçlü bir Rusya ve Çin hâkimiyetinin olmasını istememektedir (Uğrasız, 2002: 230). Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarından faydalanmak isteyen ABD, bölgede bulunan güçlü devletlerin bölgeye yönelik baskılarını azaltmak ve engellemek için Hazar'a yönelik önemli politikalar yürütmektedir (YeniAcun, 2013: 7). AB ülkeleri enerji ihtiyaçlarının giderilmesi kapsamında Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmak için ülke ve kaynak çeşitliliği ile yeni boru hatlarının yapılmasına yönelik politikalar izlemektedirler (Önal, 2010: 68). Hazar Havzası'nı önemli bir enerji kaynak bölgesi olarak gören Çin ise, bölgedeki enerji kaynakları üzerinde hâkimiyetini artırmak için Batılı güçler ile rekabete girmekte ve Rusya ile iş birliği yapmaktadır. Çin, enerji ihtiyacını karşılamak için Hazar Bölgesi enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyacını karşılamak amacıyla Çin bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkiler haricinde dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini de geliştirmeye gayret göstermektedir (Şenyurt, 2010: 79). Araştırmanın bu bölümünde küresel güçler için Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının önemine, ülkelerin Hazar Bölgesi'ne yönelik enerji güvenliği strateji ve politikalarına yer verilmiştir.

3.2.1.ABD Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar

Dünyanın en büyük ekonomisine ve sanayisine sahip olan ABD'nin her yıl ciddi oranda artan ve ülkenin geleceğini tehdit eden bir enerji tüketimi bulunmaktadır. ABD, dünyada tüketilen enerjinin 1/4'ünü tek başına tüketmektedir. Tükettiği bu miktarın ise sadece 1/3'ünü üretebilmektedir (Bayraç, 2009: 121-123). Enerji ihtiyacı her geçen gün artan ABD özellikle SSCB dağıldıktan sonra Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarından faydalanmak için ilgisini bu coğrafyaya yöneltmiştir (Aydın, 2015: 4). Hazar Bölgesi, ABD'nin bölgeyi çevreleme hattının uzantısı ve güç mücadelesindeki yaşam sahasını oluşturmaktadır. ABD, Hazar Bölgesi'ne nüfuz ederek hem Rusya'yı çevrelemek hem de bu coğrafyadaki zengin enerji kaynaklarını kontrol ederek küresel üstünlüğünü devam ettirmek istemektedir (Eslen, 2006: 9). ABD'nin zengin enerji kaynaklarına sahip bölgelere yönelik stratejisi, bu bölgelere nüfuz ederek demokrasi ve özgürlük vaatleriyle kendisine bağımlı hale getirmek gibi uygulamaları kapsamaktadır (Bayraç, 2009: 121-123). Bu çerçevede enerji kaynağı zengini ülke/bölgede askeri güç unsurları bulundurmak suretiyle enerji üretimini, arzını ve güvenliğini şekillendirmeye yönelik politikalar uygulamaktadır. Hazar Bölgesi'nde de benzer strateji uygulamaya çalışmaktadır (Aras, 2012: 78). Ancak 12 Ağustos 2018'de 5'nci Hazar Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi'nde imzalanan anlaşma ile bölge dışı ülkelerin Hazar Denizi bölgesinde askeri güç bulunmamasına karar verilmesi ABD'nin bu stratejisine önemli bir engel teşkil etmektedir.

ABD, Orta Doğu petrollerine olan bağımlılığını azaltmak amacıyla petrol ithalatı konusunda alternatif kaynak potansiyellerine yönelmiştir. Bu kapsamda Eylül 1994 tarihinde imzalanan "Asrın Anlaşması" ile ABD şirketlerinin Hazar petrollerinin işlenmesi ve pazarlanmasında büyük paylar elde etmeleri bölgede ABD'nin daha aktif bir rol oynamasına yol açmıştır. ABD, bölgenin enerji kaynaklarının dünya piyasasına ulaştırılmasında en uygun ihraç rotasına sahip olduğunu iddia eden İran'ı bölgedeki uzlaşmazlıklarda pay sahibi olarak görmekte ve bu nedenle İran'ın enerji transferinde bölgede söz sahibi olması durumuna karşı, jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye'yi Avrasya'ya açılan bir kapı olarak görmektedir. BTC boru hattına verdiği destek bunun göstergesidir. ABD bu tarz alternatif boru hattı projelerini destekleyen politika ve

stratejilerle bölgede enerji güvenliğini şekillendirmeye çalışmaktadır (Aydın, 2012: 213).

ABD, Hazar Bölgesi üzerinde yeni boru hatlarının kurulmasını desteklemekte ve bu boru hatlarının güvenliğinin sağlanması için ise özellikle Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan gibi ülkelere destek sağlayarak bölgedeki varlığını arttırmaya çalışmaktadır (Klare, 2017: 31). Bu doğrultuda ABD, Hazar petrol ve doğal gazının dünya pazarlarına ulaştırılmasında İran'ı dışlayan çoklu boru hatları politikası uygulamakta, Rusya üzerinden geçen boru hatlarını dışlamamakla beraber, Hazar geçişli doğu - batı güzergâhındaki boru hatlarını desteklemektedir (Yağdıran, 2011: 26). Bu bağlamda 1990'lı yıllardan itibaren yoğun olarak desteklediği Trans - Hazar projesi ile Kazakistan petrolünün ve Türkmenistan doğal gazının Türkiye üzerinden Batıya aktarılması hususu ABD'nin önemli hedefleri arasında bulunmaktadır.

ABD'nin petrole olan bağımlılığı, dış politikalarına yön veren önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu nedenle ABD, petrol bölgelerinde kontrolü sağlamaya çalışmaktadır. ABD'nin Hazar Bölgesi'ne yönelik politikası; enerji güvenliğinin sağlanması, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve Amerikan şirketleri için ticari fırsatları korumak temelinde gelişmektedir. ABD, bölgede kendinden başka bir gücün ortaya çıkmasını istememektedir. Bu amaçla, Rusya'nın nüfuzunun azaltılmasına ve bölgede İran'ın etkisinin engellenmesine yönelik politikalar geliştirmektedir. ABD, bölge ülkeleri ile ikili ilişkiler vasıtasıyla nüfuzunu arttırmaya çalışmaktadır (Yağdıran, 2011: 25).

ABD, yeni boru hattı projelerini destekleyerek hem AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak hem de Hazar Havzası'nda bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin Rusya'ya karşı ekonomik olarak güçlenmesini amaçlamaktadır. Böylelikle bölgede Rus hegemonyasının kırılarak enerji güvenliğinin kendi çıkarlarına uygun biçimde belirlenmesini hedeflemektedir (Şenyurt, 2010: 85). ABD; Orta Asya ve Kafkaslar petrol alanlarındaki tüm aktörleri ikna ederek bu bölgeyi elinde bulundurmaya amaçlamaktadır (Zhaissenbayev, 2004: 62).

Hazar Bölgesi ile Orta Asya enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyet kurmak ve bölgedeki enerji güvenliğini şekillendirmek isteyen ABD'nin 2020 yılında

yayınladığı 2019 - 2025 Orta Asya Stratejisi (Egemenliği ve Ekonomik Refahı Geliştirmek)'nde Orta Asya ve Hazar'da daha etkin bir rol oynamak istediği görülmektedir (Çalışkan, 2020:18). Söz konusu strateji kapsamında bölgede enerji güvenliğinin belirlenmesine yönelik olarak Afganistan'ın Türkmenistan - Hazar Denizi - Azerbaycan üzerinden Bakü - Tiflis - Kars demir yoluyla Türkiye ve Avrupa bağlanması planlanmıştır (Çalışkan, 2020:17).

3.2.2. Çin Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar

Dünya'nın en fazla nüfusuna (1 milyar 436 milyon) sahip olan Çin'in özellikle son yıllarda sanayide ve ekonomide önemli düzeyde büyüme kaydetmesi nedeniyle ülke içi enerji kaynakları yetersiz hale gelmeye başlamıştır. Çin'in enerji tüketim oranının 21'nci yüzyılın ikinci çeyreğinde yüzde 40'lık bir seviyeye ulaşacağı öngörülmektedir. (Klare, 2017: 33). Çin'in son yıllardaki ekonomik büyümesine paralel olarak enerjiye olan ihtiyacı her geçen yıl artmaktadır. Ülkenin en büyük problemlerden birisinin artan enerji ihtiyacının karşılanamaması düşüncesidir. 2019 yılında Çin'in petrol tüketimi günde 14,5 milyon varil olmuştur (EIA, Çin, 2020). Petrol tüketiminin ilerleyen yıllarda daha da artacağı ve 2040 yılında günlük 18 milyon varil ithalat hacmine ulaşacağı tahmin edilmektedir (Yeni Enerji, 2018).

Çin'in doğal gaz tüketimi 2019 yılında 306 milyar metre küp olarak gerçekleşmiştir (EIA, Çin, 2020). Çin'in doğalgaz talebinin yıllık yüzde 8,7'lik artışla 2022 yılında yaklaşık 340 milyar metreküpe ulaşacağı öngörülmektedir (Anadolu Ajansı, 2017). 2040 yılından önce Çin'in doğal gaz tüketiminin 600 milyar metre küpe ulaşması beklenmektedir. Bu durumun Çin'i 2040 yılında dünyada en fazla doğal gaz talep eden ülke konumuna getireceği öngörülmektedir (IEA, 2017).

Çin'in Orta Asya ve Hazar Bölgesi enerji güvenliğine yönelik politikasının temel nedenleri;

- Coğrafi açıdan Hazar Bölgesi'nin Çin'e olan yakınlığı,
- Artan enerji ihtiyacının giderilmesinde Basra Körfezine olan bağımlılığından kurtulmak istemesi,

- Çin'in bölge ülkeleri için hem yeni bir enerji transfer güzergâhı hem de bir enerji pazarı olması şeklinde sıralanabilir (Uğrasız, 2002; Koday, Koday ve Kaymaz, 2017).

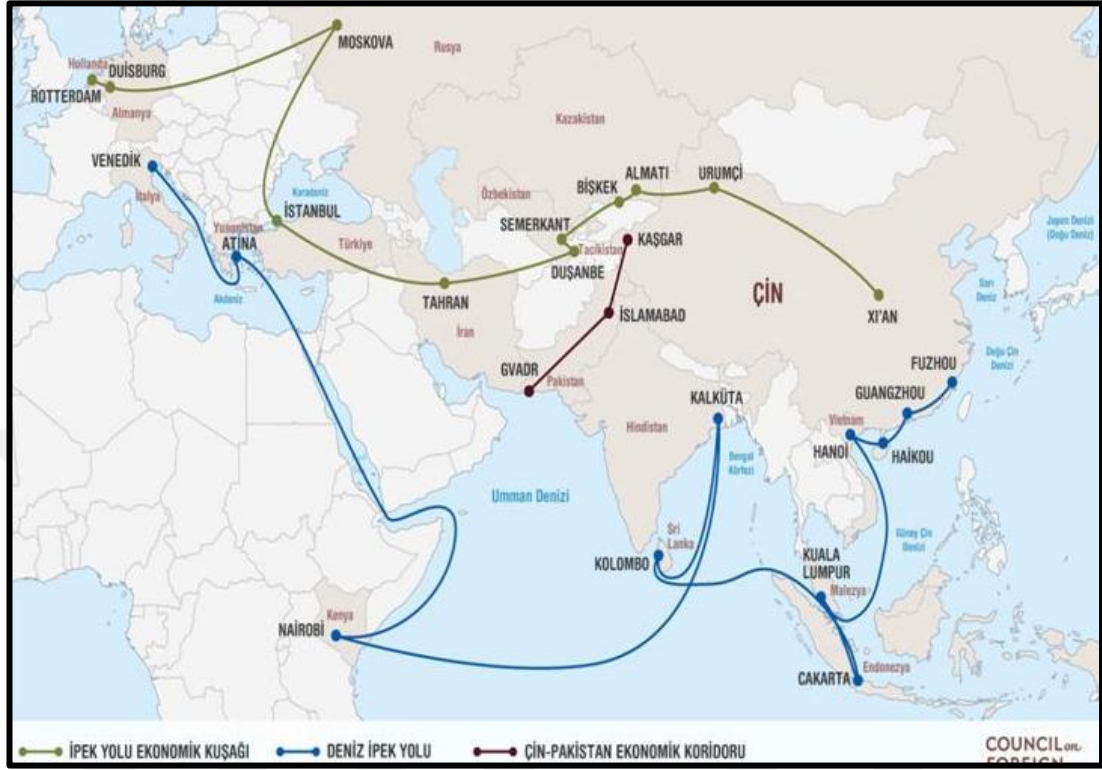
Çin, Hazar Bölgesi'ndeki petrol ve doğal gaz alanları üzerinde etkin olmak için enerji kaynağına sahip olan bölge ülkeleriyle özellikle diplomatik ilişkilerini daha fazla ilerletmeye ve geliştirmeye çalışmaktadır (Çifçi, 2019: 89). Çin, Hazar Bölgesi'ndeki ülkelerle ekonomik ilişkilerini büyük oranda Şanghay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ) aracılığıyla gerçekleştirmektedir (Swanström, 2005: 571). Artan enerji ihtiyacının temini için Hazar Havzası'nı önemli bir alternatif olarak gören Çin Hazar Bölgesi'ni "Fazlasıyla İhtiyaç Duyulan Enerji Kaynakları Bölgesi" olarak tanımlanmıştır (Uğrasız, 2002: 230 - 235).

Çin, ekonomik olarak enerji ihtiyacını temin etmek ve aynı zamanda küresel güç konumunu sürdürebilmek için Hazar Havzası enerji kaynaklarına kayıtsız kalmamaktadır. Bölge ülkeleriyle kurduğu ekonomik ilişkilerin yanı sıra iyi komşuluk ilişkileri, çeşitli sorunlara ortak yaklaşımlar ve açılımlar sağlayarak bölgede Batılı güçlerin önüne geçmeye çalışmakta ve bu doğrultuda Türk Cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermektedir. Özellikle zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan ve Çin'in çok iyi bir pazar olduğunu bilen Kazakistan ve Türkmenistan'ın coğrafi olarak yakın olması nedeniyle Çin bu ülkelere yönelik önemli atılımlar yapmıştır (Doyuran, 2005: 49-50).

Çin ihtiyaç duyduğu enerjiyi ucuz ve istikrarlı yollarla elde etmek istemektedir. Bunun için de başta Hazar Bölgesi olmak üzere enerjiyi temin edebileceği alternatif güzergâhlar üzerinde durmakta ve yatırımlar yapmaktadır. Bu doğrultuda Hazar Bölgesi'nde Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan'da doğal gaz ve petrol yatırımları gerçekleştirmiştir (Uğuz, 2007). Batı Kazakistan'daki Uzan petrol yataklarını işletme hakkını Çin 20 yıllığına kendi bünyesine almış ve Kazak şirketi olan Aktobemuyangaz'ın % 75'ine sahip olmuştur (Karaca, 2012: 105).

Hazarın hukuki statüsü ile ilgili konularda tarafsız bir tutum sergileyen Çin, ABD'nin Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğinin belirlenmesine yönelik politikalarından son derece rahatsızdır (Uğuz, 2007). Çin'in petrol ve doğal gaz

ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak Kazakistan - Çin petrol boru hattı ile Türkmenistan - Çin doğal gaz boru hattı aktif olarak faaliyet göstermektedir.

Harita 31. Tek Kuşak Tek Yol Projesi

Kaynak: Karagöl, 2017: 2.

Çin'in enerjiyi kapsayan ve pek çok alanda etkisinin hissedileceği en önemli projesi "Tek Kuşak Tek Yol" projesidir. Asya ve Avrupa arasındaki ticaretin gelişimini sağlamak için tarihte "İpek Yolu" adıyla da anılan günümüzde "Modern İpek Yolu" olarak nitelendirilen bu proje ilk kez 07 Eylül 2013'de Çin Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından Kazakistan'da dile getirilmiştir. Tek Kuşak Tek Yol Projesi bir trilyon dolarlık yatırımı ve dört milyardan fazla bir nüfusu içerisinde barındırmaktadır. Bu proje ile Asya'nın en doğusundan Avrupa'ya kadar ulaşmak hedeflenmiştir ve toplamda 65 ülkeyi içine alan bu proje dünya nüfusunun % 70'ini kapsamaktadır (Akçay, 2017).

Proje, Çin'in ortalarından başlayarak Rusya üzerinden İtalya'ya uzanan karayolu, demiryolu, petrol ve gaz boru hatları ve bunların dışında kalan diğer altyapı projelerinden oluşmaktadır. Tek Kuşak Tek Yol projesi kapsamında, tek bir güzergâh yerine, Asya ve Avrupa istikametinde koridorlar yapılması planlanmaktadır

(Özsümer, t.y.). Projenin dünya GSMH'sının % 55'ini üretecek enerji rezervlerinin % 75'ine sahip olduğu belirtilmektedir (Aybar, 2017). Çin, dış politikasında öncelikli sıraya yerleştirdiği bu projeye Hazar Havzası ve diğer enerji kaynaklarının yoğun olduğu bölgelerde ve uluslararası alanda etkisini önemli ölçüde arttırmıştır (Umbach, 2019). Doğudan Batıya hemen hemen tüm Avrasya'yı kapsayan bu proje aynı zamanda ABD'nin küresel üstünlüğü ele geçirebilme hedeflerine karşı planlanan bir strateji olarak da değerlendirilmektedir. Tek Kuşak Tek Yol projesinin Hazar Bölgesi'nde enerji üretimi, arzı ve güvenliğini önemli ölçüde etkileyeceği ve şekillendireceği öngörülmektedir.

3.2.3. AB Açısından Önemi, İzlenen Strateji ve Politikalar

2020 yılı verilerine göre 444 milyon 700 bin nüfusa sahip olan AB'nin her geçen gün enerji ihtiyacı artmaktadır. AB'nin 2030 yılında günlük petrol tüketiminin 15,6 milyon varile doğal gaz tüketiminin ise 786 milyar metreküpe çıkacağı öngörülmektedir (Şenyurt, 2010: 80). AB, dünya enerji ithalatında birinci, enerji tüketiminde ise ikinci sırada olup enerji ihtiyacının yarısından fazlasını dışarıdan karşılamaktadır. AB ülkelerinde 2017 yılında 955 milyon 139 bin 063 ton petrol ve petrol ürünleri ve (<https://appsso.eurostat.ec>) 477 milyon 822 bin 503 metreküp doğal gaz ithalatı yapılmıştır (<https://appsso.eurostat.ec>). AB'nin azalan rezerv miktarı enerjide giderek dışarıya daha da bağımlı olmasına neden olmaktadır. AB ülkeleri içerisinde Estonya, Romanya ve Danimarka'nın dışa bağımlılığı % 20 oranlarında iken, Portekiz, İtalya, Litvanya ve İspanya'nın dışa bağımlılığı ise % 80'ler civarındadır (EURAGAS, 2015).

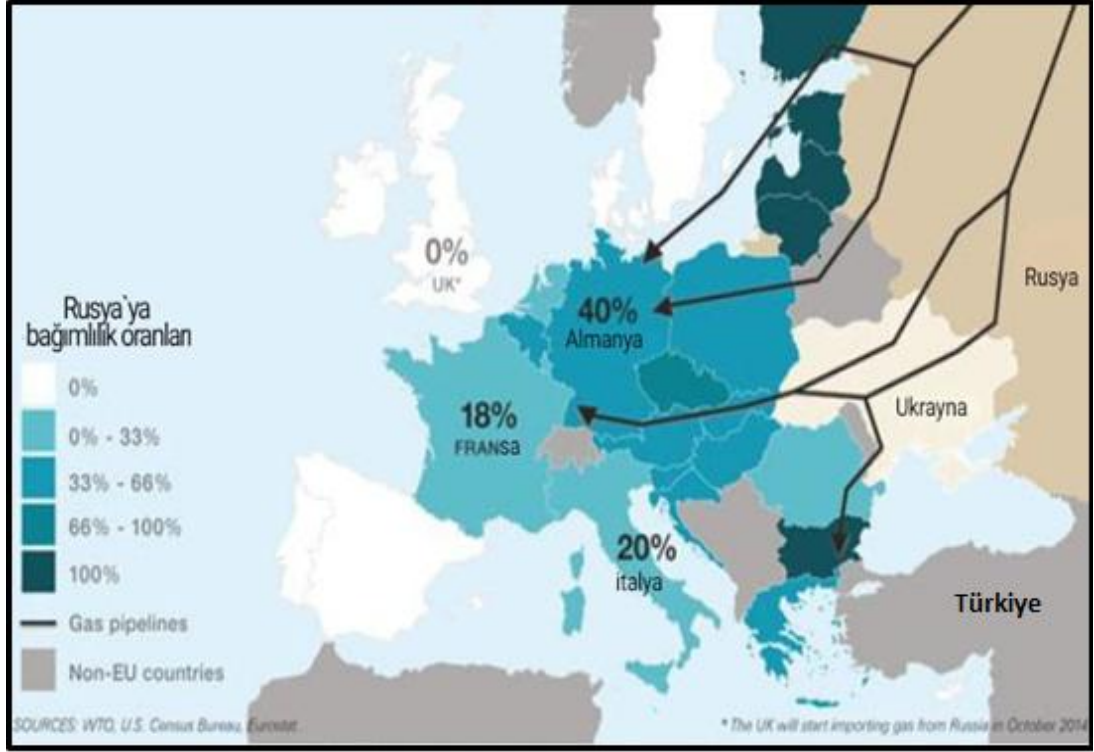
Tablo 5. AB'nin Petrol ve Doğal Gaz İthalat Miktarları

	Doğal Gaz (milyar m ³)	Petrol (milyon ton)
Hollanda	32,5	-
Norveç	114,3	-
Azerbaycan	9,2	-
Rusya	193,8	153,3
İran	7,6	-
Irak	-	48,7
Cezayir	34,2	-
Suudi Arabistan	-	41,3

Libya	1,4	-
Kuzey Afrika	-	58,3
Güney Afrika	-	63,1

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 2019.

AB ihtiyaç duyduğu enerjiyi üretmediği için ithalat yoluyla karşılamak zorundadır. Tablo 5’de AB’nin doğal gaz ve petrol ithal ettiği ülkeler ile ithalat miktarlarına yer verilmiştir. AB, 2019 verilerine göre doğal gaz ihtiyacının tamamına yakını Rusya, Cezayir ve Norveç’ten, petrol ihtiyacının ise yaklaşık yarısını Rusya ve Suudi Arabistan’dan tedarik etmektedir. AB ülkeleri ham petrolde % 30,3 doğal gazda ise % 38,7 oranında Rusya’ya bağımlıdır. Bu oranlar bazı ülkelerde ise % 100’e yakındır (EUROSTAT, 2019).

Harita 32. AB Ülkelerinin Doğal Gazda Rusya’ya Bağımlılık Oranları

Kaynak: Kottasova, 2014

AB’nin Rusya’ya olan enerji bağımlılığının ciddi boyutlara ulaşması ve Rusya’nın her fırsatta enerjiyi bir politika aracı olarak kullanması, AB’yi enerji tedarikçisi olan ülkeleri çeşitlendirme politikasına yöneltmiştir. Bu politikasında enerji açısından zengin olan Hazar Bölgesi ülkeleri önem arz etmektedir (Önk, 2010). AB ülkeleri artan enerji ihtiyaçlarını karşılayarak enerji güvenliğini sağlamak

için 1990'lardan itibaren Hazar Bölgesi'ne yönelmişlerdir. AB'nin Hazar Bölgesi ülkeleri ile olan ilişkisi siyasi bütünlük veya entegrasyon şeklinde değil, ekonomik iş birliğine yöneliktir (Güler, 2007: 70). Rus Gazprom şirketi AB'nin en büyük dış tedarikçisidir. Sadece altı AB üyesinin (Slovakya, Litvanya, Letonya, Finlandiya, Estonya ve Bulgaristan) doğal gaz ithal ettiği tek ülke Rusya'dır ve bu oran Rusya'nın toplam doğal gaz ihracının % 61,7'sini oluşturmaktadır (Dal ve Kurşun, 2017: 27). Harita 32'de AB ülkelerinin Rusya'ya olan doğal gaz ithalat bağımlılıkları görülmektedir.

AB'nin Kasım 2014'de yayımlanmış olduğu "2'nci Stratejik Enerji İncelemesi: AB Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı" ve "Prag Zirvesi Güney Koridoru Deklarasyonu" AB'nin Hazar Bölgesi'ne yönelik iki önemli belgesidir. Bu belgeler çerçevesinde enerji çeşitliliğini artırmak ve güvenli enerjiye sahip olmak adına Hazar Bölgesi'nde altyapı çalışmaları yapılmış, Türkmenistan ve Azerbaycan ile enerji güvenliğine yönelik olarak iş birliği yapılabileceği, İran'ın ise uygun politik şartlar sağlandığı zaman enerji arzı sağlanacak ülke olarak görülebileceği belirtilmiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde iş birliklerinin ve projelerin altyapıları hazırlanmıştır. Bu projeler arasında TAP, TANAP ve iptal edilen Nabucco projesi bulunmaktadır (Dal ve Kurşun, 2017: 27). AB ülkeleri, enerji güvenliği politikaları çerçevesinde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğal gazını Hazar üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olan projeleri desteklemektedirler (Çalışkan, 2020: 18).

Hazar Bölgesi'nde AB'nin desteklediği diğer projeler ise TRACECA (Transport Corridor Europe Caucasus Asia - Avrupa Kafkasya Orta Asya Ulaştırma Koridoru) ve INOGATE (Interstate Oil and Gas Transportation to Europe - Devletler Arası Petrol ve Gaz Taşınması Programı)'dir. TRACECA kapsamında 14 yatırım projesi ve 39 teknik destek AB tarafından sağlanmıştır. INOGATE'de ise Orta Asya ve Hazar'dan Batı piyasalarına hidrokarbon taşınması ve bölgedeki doğal gaz ve petrol ürünlerinin daha iyi hale getirilmesi hedeflenmiştir. Bu projeyi Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (AİKB) ve Avrupa Yatırım Bankası (AYB) desteklemektedir. (Uğuz, 2007).

Enerji güvenliği haricinde, SSCB sonrası dönemde bölgede yaşanabilecek bir istikrarsızlığın Avrupa'ya yayılması endişesi de AB'nin Hazar Bölgesi'ne olan

ilgisini artırmıştır. AB; yasa dışı göç, insan kaçakçılığı, uyuşturucu ve silah ticareti ile çevre sorunları gibi konularda Hazar Bölgesi'ndeki ülkelerle iş birliğini geliştirmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin oluşması ve demokratikleşmenin gerçekleşmesine yönelik çalışmalarla bölgede etkinliğini artırmaya çalışmaktadır (Çalışkan, 2020: 18).

AB'nin enerjiye olan ihtiyacının ve bu bağlamda enerjide dışa olan bağımlılığının ilerleyen yıllarda artarak süreceği öngörülmektedir. AB'nin stratejik planlarında Hazar Bölgesi, ülke ve enerji kaynak çeşitlendirmesini sağlayacak önemli bir alandır. Bu nedenle AB, bölgedeki ülkelerle iş birliğine giderek yeni boru hatlarının yapılmasına yönelik önemli girişimlerde bulunmaktadır (Pala, 2003). Enerji açısından Rusya'ya bağımlı olmak yerine Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dan petrol ve doğal gaz temin etmek, jeopolitik olarak AB için daha önemlidir (Çalışkan, 2020: 19). Bu bağlamda Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün yeni durumunun AB'nin Hazar Bölgesi'ne yönelik enerji güvenliği politikasını gerçekleştirmesine önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

3.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Hazar Bölgesi özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra jeopolitik açıdan değer kazanmaya başlamış ve devam eden süreçte bölgede cereyan eden enerji mücadelesi hem bölgesel hem de bölge dışı aktörleri harekete geçirmiştir. Hazar Havzası'ndaki enerji güvenliği mücadelesi; enerji üreticisi ve tüketici ülkelerle birlikte enerji transfer güzergâhlarına sahip olan transit ülkelerin bölgeye yönelik strateji ve politikalarıyla belirlenmektedir. Hazar Bölgesi'ndeki enerji mücadelesinin temeli enerji kaynaklarının üretimi, arzı ve güvenliği üzerinde hâkimiyet kurma esasına dayanmaktadır. Bölgedeki enerji mücadelesinde jeopolitik ve ekonomik çıkarlar belirleyici olmakta, küresel aktörler ile kıyıdaş ülkelerin bölgede izledikleri politikalar iş birliğine veya rekabete yol açmaktadır. Kıyıdaş ülkeler ve küresel güçler için bölgenin enerji kaynaklarının önemi ile izledikleri strateji ve politikalar ülke/küresel aktör bazında tek tek değerlendirilmiştir.

Rusya: Dünyanın en büyük ham petrol üreticisi ve ikinci en büyük doğal gaz üreticisi konumunda olup bütçe gelirlerinin üçte birinden fazlasını petrol ve doğal

gaz satışından elde eden Rusya, Hazar Bölgesi'nde nüfuzunu devam ettirmek ve enerji alanında AB ülkelerinin kendisine olan bağımlılığını kalıcı hale getirmeyi istemektedir. Rusya'nın amacı Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğinin başat ülke olarak kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleşmesini sağlamaktır. Hazar Bölgesi'nde diğer küresel güçlerin etkinliğini istemeyen Rusya bölgenin enerji kaynaklarının transferinde kontrolün kendi elinde olmasına yönelik politikalar izlemektedir. Bu bağlamda Hazar'ın hukuki statüsünde bölgede yabancı ülkelerin askeri güçlerinin bulunmaması konusunda alınan kararlar Rusya tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Rusya'nın uyguladığı strateji ve politikalarla bölgede konumunu güçlendirerek enerji güvenliğini belirlemeye devam edeceği değerlendirilmiştir.

İran: Enerji rezervleri ile coğrafi konumu Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğinin belirlenmesi yönünden İran'a avantaj sağlamakta, bölgede kilit rol üstlenmesine neden olmaktadır. İran bölge ülkeleri ile enerji ilişkilerini geliştirerek küresel enerji piyasalarına dahil olmak istemektedir. İran'ın konumu bölgede egemenlik kurmak isteyen küresel güçlerin hareket alanını kısıtlamaktadır. İran, ABD ve Batılı ülkelerin bölgede enerji güvenliğine yönelik politikalarından rahatsızlık duymaktadır. İran'ın nükleer programından dolayı ABD'nin İran'a uyguladığı ekonomik yaptırımlar ile AB'nin İran kaynaklı projelere destek vermemesi İran'ın bölgedeki enerji güvenliğine yönelik hedeflerine ulaşmasına engel olmaktadır. İran, bölgede izlediği enerji stratejilerinde AB'nin yanı sıra özellikle ABD'nin olumsuz politikaları nedeniyle güçlüklerle karşılaşmaktadır. İran'ın Hazar Bölgesi'ne yönelik enerji güvenliği stratejilerinin özellikle ABD'nin bölgeye yönelik enerji politikaları ve Hazar'ın hukuki statüsündeki yeni durum çerçevesinde belirleneceği değerlendirilmiştir.

Azerbaycan: Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasında coğrafi konumu itibariyle sahip olduğu enerji kaynaklarını Batı ülkelerine aktarabilecek en yakın ülke konumundadır. Azerbaycan, enerji kaynaklarının üretimi ve transferi için son yıllarda ciddi yatırımlar ve anlaşmalar yaparak, enerji altyapısını geliştirmektedir. Azerbaycan sahip olduğu enerji kaynaklarını başka ülkelere ihraç ederek ekonomik gücünü artırmak istemektedir. Hazar Bölgesi'nde uyguladığı alternatif boru hatları politikalarıyla Rusya'nın enerji güvenliği konusundaki gücünü azaltmak istemektedir. Bu bağlamda Türkiye ile geliştirdiği ve uygulamaya koyduğu BTC,

TANAP ve TAP gibi boru hattı projeleri ile Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğinin belirlenmesine yönelik önemli adımlar atmıştır. Hazar Denizi'nin hukuki statüsündeki yeni durum çerçevesinde boru hatlarının inşası için engellerin kaldırılmış olması Azerbaycan'a bölgede hareket serbestisi kazandırmıştır. Türkmenistan ve Kazakistan'la yapmış olduğu anlaşmalar da bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Türkmenistan: Türkmenistan sahip olduğu enerji kaynaklarının üretimini, arzını, transferini kendisi yönetmek ve ihraç etmek istemektedir. Ancak denizlere kıyısı olmayan Türkmenistan enerji transferi için ağırlıklı olarak Rusya'nın boru hatlarına mecbur durumdadır. Bu durumdan kurtulmak isteyen Türkmenistan alternatif ülke ve boru hatlarına yönelerek Çin ve İran'la ilişkilerini geliştirmektedir. Bu çerçevede ülkeler arasında inşa edilen boru hatları ile Türkmenistan doğal gazının ülke dışına ihraç edilmesi sağlanmıştır. Türkmenistan, Hazar'ın hukuki statüsündeki değişiklikler kapsamında Azerbaycan ile arasındaki enerji yatağı sorununu anlaşma yoluyla halletmiştir. Yeni statü çerçevesinde özellikle Hazar Bölgesi için çok önemli olan Trans - Hazar doğal gaz boru hattı projesine yönelik çalışmalarını artıracığı ve bölgede iş birliğine yönelik enerji politikaları izleyeceği değerlendirilmiştir.

Kazakistan: Kazakistan enerji konusunda Rusya'nın baskıcı politikalarından kurtulmak istemektedir. Uyguladığı enerji politikaları neticesinde enerji altyapısına yönelik olarak Kazakistan'a son yıllarda uluslararası petrol şirketleri önemli yatırımlar yapmıştır. Çin son yıllarda Kazakistan için önemli bir pazar haline gelmiştir. Türkmenistan doğal gazının Çin ve Rusya'ya transferinde transit ülke konumunda bulunması da Kazakistan'ı önemli kılmaktadır. Kazakistan, Hazar Bölgesi'ndeki zengin enerji kaynaklarını Rusya'nın haricinde alternatif boru hatları ile dış pazarlara ulaştırarak ekonomisini güçlendirmek ve bölgede etkinliğini artırmaya yönelik enerji güvenliği politikaları izlemektedir. Bu kapsamda Trans - Hazar petrol boru hattı projesinin gerçekleştirilmesinin en önemli hedeflerinden birisi olduğu değerlendirilmektedir.

ABD: ABD enerji ihtiyacının karşılanmasında hem alternatif bölge olması nedeniyle hem de bölgedeki güç mücadelesinden üstün çıkabilmek için Hazar Bölgesi'ne nüfuz ederek Rusya'yı çevrelemek ve bölgedeki enerji kaynaklarının

üretim ve arzını kontrol altında tutarak küresel üstünlük elde etmek istemektedir. ABD, Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğini şekillendirmek için özellikle Rusya'nın nüfuzunu azaltmak, İran'ın ise etkisini engellemek istemektedir. ABD, bölgede enerji güvenliğini şekillenmesine yönelik olarak İran'ı dışlayan ve boru hatlarının Rusya'dan geçmesine engel olmaya çalışan bir politika izlemektedir. ABD, Hazar Bölgesi'nde ve Orta Asya'da Rusya ve İran haricindeki ülkeler ile Türkiye'nin enerji alanındaki projelerini destekleyerek kendisine bölgede alan açmaya çalışmaktadır.

Çin: Çin, Rusya'nın enerji anlamında baskısından kurtulmak isteyen bölge ülkeleri için önemli bir pazar durumundadır. Hazar Bölgesi, Çin'in fazlasıyla ihtiyaç duyduğu enerji kaynakları bölgesidir. Çin, bu çerçevede Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğini oluşturmak için bölge ülkeleriyle olan ekonomik ilişkilerinin yanı sıra dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri de kurarak Batılı güçlerin bölgenin enerji kaynaklarından faydalanmasının önüne geçmek istemektedir. Bu doğrultuda bölgedeki ülkelere enerji yatırımları gerçekleştirmektedir. Çin, artan enerji ihtiyacını karşılamak ve aynı zamanda küresel güç konumunu sürdürebilmek için Hazar Havzası'nda aktif enerji güvenliği politikaları yürütmektedir. Çin'in Tek Kuşak Tek Yol projesi Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliği için çok büyük önem taşımaktadır. Proje faaliyete geçtiğinde Çin'in Hazar Bölgesi'nde ve Orta Asya'da enerji güvenliği kapsamında çok önemli kazanımlar elde edeceği değerlendirilmektedir.

AB: Dünya enerji ithalatında birinci, enerji tüketiminde ise ikinci sırada olan ve enerji ihtiyacının yarısından fazlasını kendi bölgesi dışından karşılayan AB, Hazar Bölgesi'ne yönelik politikalarla enerji arz güvenliğini belirlemeye çalışmaktadır. AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı devam ettiği sürece Rusya bölgedeki stratejik gücünü ve önemini muhafaza edecektir. AB, Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğinin belirlenmesine yönelik olarak; Rusya'ya olan enerji bağımlılığından kurtulmak ve bölgenin enerji kaynaklarından faydalanmak için bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere enerji altyapı yatırımları yapma, bu ülkelerin petrol ve doğal gazını Hazar Denizi üzerinden Avrupa'ya taşıyacak BTC, TAP, TANAP ve benzeri boru hattı projelerini destekleme politikalarını uygulamakta olup bu politikaları izlemeye devam edeceği değerlendirilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ, TÜRKİYE’NİN HAZAR BÖLGESİ’NE YÖNELİK ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİ VE POLİTİKALARI

4.1. TÜRKİYE’NİN HAZAR HAVZASI ÜLKELERİNE YÖNELİK STRATEJİK BAKIŞININ TEMEL ESASLARI

Türkiye’nin Hazar Havzası’na yönelik enerji güvenliği stratejilerini bölgedeki ülkelerle arasındaki tarihi, kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkilerinin yanı sıra benimsediği dış politikalar da şekillendirmektedir. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından iki kutuplu dünya düzeninde karşıt taraflarda yer alan Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler, SSCB’nin dağılmasından sonra yeni bir döneme girmiştir. Türkiye, SSCB’nin dağılmasından sonra tarihi - kültürel, dostluk - kardeşlik ilişkisi bulunan ve yeni bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan) ile ilişkilerini yeniden kurgulamak ve bu ülkelere yönelik yeni politikalar oluşturmak durumunda kalmıştır. Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya politikalarını bu ülkelere yönelik politikalarla sınırlandırmak mümkün değildir. Bölgedeki diğer ülkelere yönelik politikalarından da bahsetmek gerekmektedir. Öte yandan Türkiye’nin İran’a yönelik politikası, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine yönelik politikalarından etkilense de uygulanan stratejilerden dolayı ayrılmaktadır. Günümüzde yaşanan küreselleşme olgusundan dolayı ekonomik ve siyasi ilişkiler kompleks bir yapıda birbiri ile bağlantılı bir şekilde gelişme göstermektedir. Bu bağlamda ülkelerin dış politikalarının içinde buldukları bölge ve komşularıyla birlikte bütünsel ve stratejik olarak ele alınması gerekli görülmektedir. Araştırmanın bu bölümünde Türkiye’nin Hazar Havzası ülkelerine yönelik stratejik bakışının temelini oluşturan esaslara yer verilmiştir.

4.1.1. Türkiye - Rusya İlişkilerinde Denge Arayışı

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve Rusya içinde buldukları koşulların gereği olarak yakınlaşmaya başlamışlardır. İkinci Dünya savaşı kadar uzlaşma ve tolerans çerçevesinde sürdürülen ilişkiler savaştan sonra farklı bir yapıya dönüşmüş, SSCB’nin yayılmacı siyaseti ve tehditkârlığına karşı Türkiye 1952 yılında

NATO'ya üye olmuş ve her iki ülke 1991 yılına kadar karşıt taraflarda yer almışlardır (Demir, 2014: 188). SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetleri'ni resmen tanıyan ilk ülkelerden biri olan Türkiye, 1991-1993 yılları arasında bölgede örnek teşkil eden bir rol model ülke olma gayretleriyle Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu zayıflatmaya yönelik politika izlemiştir. Türkiye bu süreçte Hazar Bölgesi ve Orta Asya'da bağımsızlığını yeni kazanan ülkeleri plansız ve hazırlıksız etkileme çabası içerisine girmiştir. Bu süreç Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasına karşı Rusya'nın herhangi bir engelleme gayretine girişmediği bir dönem olarak algılanmıştır. Öte yandan bölgede İran etkisinin artış göstermesinden endişe duyan ABD ve diğer Batılı ülkeler Türkiye'yi bir model olarak ön plana çıkararak bölge üzerindeki etkisini artırmasına yönelik destek sağlamışlardır. Bölgede İran yanlısı yönetimlerin oluşturulmasına sıcak bakmayan Batılı ülkeler Türkiye'ye destek vermiş, Rusya da benzer nedenlerle Türkiye'nin bu politikasına çekimser kalmış, bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri de öncelikle bağımsızlıklarını pekiştirebilmek ve dış dünyaya uyum sağlamak amacıyla Türkiye'ye yakınlaşmaya çalışmışlardır. Ancak, Türkiye 1993 - 1995 yılları arasında uyguladığı dış politikalar ile bölge devletleriyle ilişkilerini arzu ettiği seviyeye yükseltememiş, bu dönem Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri için düş kırıklığının yaşandığı bir süreç olmuştur. Rusya ise bu dönemde bölgede tekrar nüfuzunu artırmayı başarmıştır. Türkiye, 1995'ten itibaren gerek kendi gücünü gerekse de bölgesel dinamikleri daha doğru değerlendiren, Rusya'yı izole etmeyen, daha gerçekçi, ölçülü ve karşılıklı faaliyet ortaklığına dayanan bir siyaset geliştirmeye başlamıştır (Erol, 2012: 6).

Türkiye - Rusya politik ilişkileri 2000'li yıllar süresince yoğun bir diplomasi trafiğinin gerçekleşmesine sahne olmuştur. Devlet Başkanları seviyesinde kurulan olumlu ilişkilerin etkisiyle ülkeler arasındaki ilişkilerde rekabet ve çatışma yerine faaliyet ortaklığı anlayışı çerçevesinde bir güven ortamı oluşmaya başlamıştır (Özbay, 2013). Bu kapsamda Vladimir Putin'in Rusya Devlet Başkanı sıfatıyla 2004'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti ve buna karşılık 2005 yılı Ocak ayında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı Rusya ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi bakımından oldukça önemli bir aşama oluşturmuştur. Rusya - Gürcistan arasında 2008 yılında yaşanan kısa süreli savaşta

ABD'nin Türk Boğazlarını kullanarak Karadeniz üzerinden Gürcistan'a destek amaçlı gemiler göndermek istemesi Rusya'nın tepkisine sebep olmuş, Türkiye'nin bu durumun Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı olacağını açıklaması üzerine ABD geri adım atmış ve sadece üç küçük gemi gönderebilmiştir (Kırdar, 2008: 65). Montrö Sözleşmesi koşullarına tam olarak riayet ederek tarafsızlığın koruması, Türkiye'ye Rusya nezdinde itibar kazandırmıştır (Özdal, 2016: 218-220).

Türkiye - Rusya arasındaki ilişkilerde 2013 yılına gelindiğinde özellikle Suriye krizi karşısında izledikleri farklı politikalar nedeniyle gerginlikler yaşanmıştır (Akkaya, 2019: 93). Rus savaş uçağının 24 Kasım 2015'de düşürülmesi neticesinde iki ülke arasında gerginlik yaşanmış ve bu bağlamda Rusya Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Rusya söz konusu yaptırımlar kapsamında Türkiye'den ithal ettiği bazı zirai ürünlere ithalat engeli koymuş, Türk vatandaşlarının Rusya'da istihdamına yönelik sınırlamalar getirmiş, tek taraflı olarak vizeleri askıya almıştır. Bu yaptırımlar sebebiyle Türkiye'nin dış ticaret hacmi azalmış, Rusya'daki yatırımları olumsuz etkilenmiş, Akkuyu nükleer enerji santrali projesi konusunda da belirsizlikler yaşanmıştır. Rusya'nın yaptırım kararları her iki ülkenin de ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş ve maddi zararlara yol açmıştır (Özkurt, 2019: 23). Türkiye'nin düşürülen savaş uçağı hususundaki üzüntülerini bildiren mektubu sonrasında iki ülke taraflarının pragmatik ve yapıcı siyaset izlemeleri sonucu bu gerilim süreci aşılmıştır (Erşen ve Parlar Dal, 2018: 52).

2016 yılı Ağustos ayı içerisinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya'ya resmi ziyarette bulunmasıyla iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi bakımından önemli mesafe kat edilerek ekonomik sınırlamaların kaldırılması sağlanmış, Türk - Rus ortak yatırım konseyi oluşturulmasına, Akkuyu nükleer enerji santrali inşaatına devam edilmesine, Türk Akımı doğal gaz boru hattının 2019 yılında hizmete açılacak biçimde yapımına başlanmasına karar verilmiştir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2017). Suriye krizinin çözümü için Türkiye, Rusya ve İran'ın katılımıyla Aralık 2016'da Moskova'da, Ocak 2017'de Astana'da bir araya gelinerek Suriye'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı gösterildiğini ifade eden bir ortak bildiri imzalanmış ve Suriye'de ateşkes devreye girmiştir. (İsmayil, 2017: 197).

Vladimir Putin'in 2018'de 4'ncü kez devlet başkanı seçilmesinden sonra ilk yurt dışı resmi ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmesi her iki ülke arasındaki ilişkilere ivme kazandıran bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Türkiye - Rusya ilişkilerinde liderler seviyesinde yapılan görüşmeler neticesinde özellikle dış politika alanında çok temkinli adımlar atılarak çatışma yerine iş birliğini artırma yoluna gidilmesi tercih edilmiştir. Böylelikle ekonomik ve ticari alanlara ilave olarak askeri ve dış politika alanında da ilişkiler belli bir denge seyrine girmiştir. 2019 yılı Nisan ayında Türk ve Rus liderleri arasında Suriye ve S - 400 füzeleri ile ilgili görüşmeler gerçekleştirilmiş, Temmuz 2019'da S - 400 füzelerinin teslimatı başlamıştır. Öte yandan her iki ülke Ekim 2019'da Soçi Mutabakatı ile aldıkları kararlar çerçevesinde Suriye'nin toprak bütünlüğünün ve Türkiye'nin milli güvenliğinin korunmasını teyit ederek, Astana Müzakereleri çerçevesinde çalışmalarını sürdüreceklerini de beyan etmişlerdir.

Türkiye - Rusya arasında Hazar Bölgesi'ndeki meydana gelen gelişmeler çerçevesinde; Azerbaycan ve Ermenistan arasında 2020 yılı Eylül - Kasım aylarında yaşanan ve 44 gün süren Dağlık Karabağ Savaşı'ndan sonra Ermenistan'ın yenilgiyi kabul ederek 10 Kasım 2020'de imzaladığı bildiri kapsamında ateşkesin gözlemlenmesi amacıyla kurulmasına karar verilen "Türk - Rus Ortak Gözlem Merkezi" 30 Ocak 2021'de Ağdam kentinde açılmış ve faaliyete geçmiştir (Rehimov, 2021b).

Türkiye - Rusya politik ilişkilerinin 2000'li yıllardan itibaren yaşanan bazı problemlere rağmen, genel olarak iç ve dış dinamiklere dayalı olumlu bir süreç takip etmiş olduğu değerlendirilmektedir (Demir, 2014: 188). Çünkü küresel güç olma mücadelesi içerisinde bulunan ABD ile Rusya başta jeostratejik konumu olmak üzere askeri, ekonomik, siyasi vb. nedenlerden dolayı uluslararası platformda Türkiye'nin kendi yanlarında yer almasını istemekte, Türkiye ise çıkarlarının örtüştüğü alanlarda her iki tarafla birlikte ortak hareket etmekte olup, çıkarlarına ters düşen durumlarda da her iki ülke ile ilişkilerini zedelemeyecek şekilde hareket ederek denge siyaseti izlemektedir (Acun, 2019).

Sonuç olarak; Türkiye, Rusya ile yakınlaşma ve iş birliğine yönelik politika izlerken bir denge kurmaya çalışmaktadır. Rusya ise Türkiye'nin uyguladığı bu

yakınlaşma politikasının Rusya'nın çıkarına olduğunun farkındadır ve bunu jeopolitik bir kazanç olarak değerlendirmektedir (Askeroglu, 2019).

4.1.2. Türkiye'nin Kafkasya Politikası

Kafkasya, coğrafi bakımdan Güney ve Kuzey olarak ikiye ayrılmıştır. Coğrafi olarak Kafkas sıradağlarının kuzeyinde bulunan Kuzey Kafkasya Avrupa kıtasında, güneyinde bulunan Güney Kafkasya ise Asya kıtasında yer almaktadır. Politik olarak ise Kafkasya'nın bütünü Avrupa kıtasının bir parçası durumundadır (Kanbolat, 2005: 88). Kuzey Kafkasya; Rusya'nın sınırları dâhilindeki Adige, Karaçay - Çerkes özerk bölgeleri ile Kabartay - Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya, Çeçenistan ve Dağıstan özerk cumhuriyetlerini kapsamaktadır. Güney Kafkasya ise Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinden oluşmaktadır (Mert, 2004: 38).

Harita 33. Kafkasya Haritası

Kaynak: <https://upload.wikimedia.org>

Kafkasya, coğrafi olarak Orta Asya ile Hazar Havzası'nın Anadolu, Karadeniz ve Avrupa'ya açılmasına imkân vermesinin yanında Türkiye, İran ve Rusya'nın istikrarına etki edebilecek dinamikleri içermesi nedeniyle jeopolitik öneme sahip olan bir bölge niteliğindedir. Rusya, SSCB'nin dağılmasından sonra Kuzey

Kafkasya'daki egemenliğini sürdürürken Güney Kafkasya'da ise Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Güney Kafkasya'da Batı'lı güçler ile Rusya arasında rekabetin ön plana çıktığı, İran ve Türkiye'nin bölgede etkin olduğu bir süreç başlamıştır, Bu durum Hazar Havzası'nda bulunan enerji kaynaklarının Rusya haricindeki güzergâhlardan uluslararası piyasalara sunulmasına imkân sağlamıştır (Sandıklı, İsmayılov ve Gafarlı, 2014: 53).

Türkiye'nin bölgeye yönelik politikaları Güney Kafkasya ve Kuzey Kafkasya olarak iki başlık altında ele alınmıştır.

4.1.2.1. Türkiye'nin Kuzey Kafkasya Politikası

Kuzey Kafkasya tarihte Orta Asya'dan gelen Türk kavimlerinin geçiş güzergâhı konumunda olup günümüzde de Türkiye'nin Hazar Denizi, Rusya ve Orta Asya ile bağlantısını sağlayan bir köprü görevini üstlenmektedir (Duman, 2018: 17). Kuzey Kafkasya Rusya'nın sınırları içerisinde bulunmakta olup beş özerk cumhuriyet (Kabartay - Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya, Çeçenistan, Dağıstan) ile iki özerk bölgeden (Adige, Karaçay - Çerkes) oluşmaktadır (Oktay ve Cerrah, 2018: 28). Hazar Denizi'ne kıyısı olan tek bölge olması nedeniyle Dağıstan ayrı bir öneme sahiptir (Sandıklı, İsmayılov ve Gafarlı, 2014: 10).

SSCB'nin dağılmasından sonra Kafkasya'da oluşan duruma Türkiye hazırlıksız yakalanmış, gerekli politikalar oluşturulup uygulanamamıştır. Bölgeye yönelik hissi yaklaşımlar ile Rusya'nın tepkisi arasında gidip gelmeler olmuş, özellikle bölgedeki etnik ayrılıkçı akımlar iki ülke arasında gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur (Kılıçoğlu ve Kekevi, 2004: 676-677). Türkiye, Rusya'nın içinde bulunduğu yönetim boşluğundan faydalanarak bölgede etkinliğini arttırmaya yönelik bir politika yürütmek istemiştir. 1994 yılında Rusya - Çeçenistan arasındaki savaşta Türkiye'nin Çeçenistan yanlısı bir politika izlemesi Türkiye'nin yeni bir perspektif çerçevesinde geliştirdiği politikasına olumsuz etki yapmıştır. Rusya faktörü nedeniyle 1990'ların sonlarından itibaren Türkiye'nin bölgedeki politikası; dernek ve vakıfların gerçekleştirdiği kültürel faaliyetlerde yer almak ve ekonomik alanlarda yatırımlar yapmak suretiyle bölge halklarına ulaşmaya çalışmak şeklinde olmuştur (Duman, 2018: 98). Türkiye, bölgede Rusya'nın egemenlik haklarına aykırı olmayan ve ortak

çıkarlar doğrultusunda bölgedeki istikrarın uluslararası örgütler aracılığıyla sağlanmasına yönelik resmi söylemlerde bulunmuştur. Türkiye'nin bölgeye yönelik resmi politikası olarak varsayılabilecek bu söylemlerin aksine, Rusya'ya karşı bölge halklarının yanında yer alması ise Türkiye'nin izlediği gayriresmî politika olmuştur (Çelikpala, 2005). Bu dönem, bir nevi Türkiye'nin Rusya ile Kuzey Kafkasya diasporası⁷ arasında sıkışıp kaldığı bir dönem olmuştur (Cosgun, 2014: 75). Türkiye ile Kuzey Kafkasya özerk bölge/cumhuriyetleri arasında çok önemli sosyokültürel bağlar olmasına rağmen, politik ve ekonomik ilişkiler pek gelişmemiştir. Bu durum ise Kuzey Kafkasya özerk bölge/cumhuriyetlerinin dış politika ve dış iktisadi ilişkilerde Rusya'ya bağlı olmalarından kaynaklanmaktadır (Akhiyadov, 2020: 42). Halihazırda Türkiye'nin Kuzey Kafkasya politikası, "Rusya'nın toprak bütünlüğüne saygılı ve iç işlerine karışmama prensibi" etrafında şekillenmektedir (Cosgun, 2014: 128). Kuzey Kafkasya politikası, Türkiye'nin Rusya politikasının bir parçasıdır. Zira Kuzey Kafkasya ülkeleri Rusya içerisinde yer almakta ve sosyo-ekonomik bakımdan sıkı bir kontrol altında bulundurulmaktadır. Bu nedenle de Türkiye'nin Kuzey Kafkasya politikası aynı zamanda Rusya ile ilişkiler manasına da gelmektedir (Tekir, 2011: 66). Günümüzde Türkiye, Kuzey Kafkasya'daki özerk bölge/cumhuriyetler ile olan ilişkilerini geçmişten gelen tarihi ve kültürel bağları nedeniyle bu cumhuriyetlere kayıtsız kalmayarak, STK'lar ve Kuzey Kafkasya diasporasının faaliyetlerini Rusya'nın toprak bütünlüğünü bozmayacak ve iç işlerine karışmayacak şekilde destekleyerek yürütmektedir.

4.1.2.2. Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası

SSCB dağıldıktan sonraki süreçte Gürcistan ve Ermenistan Güney Kafkasya'da Türkiye'nin dış siyaset öncelikleri arasında yer bulmamıştır. Türkiye, bu süreçte Azerbaycan ve Orta Asya'daki Türk devletleri ile yakınlaşmayı tercih etmiş, siyasi ve finansal kaynaklarını bu bölgede etki alanı oluşturmak amacıyla kullanmıştır (Görgülü ve Krikorian, 2012: 2). Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından Türkiye ile Azerbaycan arasındaki karşılıklı ilişkiler ve iş birliği olumlu bir seyir izlerken, Dağlık Karabağ'da Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan

---

⁷ Rus hâkimiyetinden kaçan veya sürgün edilen Kuzey Kafkasya halklarının diğer ülkelerde bulunan kollarını ifade etmektedir.

çatışmalarda Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri açıdan beklenenin çok altında bir destek verebilmiş olması, Azerbaycan'da hayal kırıklığı yaşanmasına sebep olmuştur. Türkiye ile Azerbaycan arasında ilişkiler olumlu bir zemine oturtulmaya çalışılırken Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey 1993'te darbe ile görevinden uzaklaştırılmıştır (Cafersoy, 2001:56). Haydar Aliyev döneminden itibaren Türkiye - Azerbaycan ilişkileri daha sağlam temellere oturmuş ve olumlu bir seyir izlemeye başlamıştır. Haydar Aliyev'in 2003 yılında vefatının ardından Cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev döneminde de Türkiye - Azerbaycan ilişkileri tarihi dostluk ve kardeşlik anlayışı içerisinde gelişmeye devam etmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'la yürüttüğü ilişkiler, Güney Kafkasya'ya yönelik siyasetinin omurgasını teşkil etmekte olup Türkiye ve Azerbaycan arasında "Bir Millet İki Devlet" anlayışı esas alınmaktadır (Görgülü ve Krikorian, 2012: 2).

Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ilişkileri stratejik ve çok boyutlu seviyededir (Oktay ve Cerrah, 2018: 235). Türkiye'nin Kafkaslardaki stratejik ortağı olan Azerbaycan ile arasındaki ilişkiler giderek gelişmektedir. 2020 Temmuz ayında yaşanan Azerbaycan - Ermenistan arasındaki sınır çatışmalarında ve daha sonraki süreçte Dağlık Karabağ bölgesinde Eylül - Kasım 2020'de yaşanan ve Azerbaycan ordusunun zaferi ile sonuçlanan 44 günlük savaşta Türkiye Azerbaycan'ı desteklemiş ve her türlü şartlar altında bu desteğini sürdüreceğini deklare etmiştir. Öte yandan Türkiye ile Azerbaycan arasında 10 Aralık 2020'de imzalanan protokol ile her iki ülke vatandaşlarının 01 Nisan 2021'den itibaren pasaporta gerek kalmaksızın sadece kimlik kartlarıyla karşılıklı olarak seyahat etmelerine karar verilmiştir (TRT, 2021).

Gürcistan, Türkiye'nin Azerbaycan, Orta Asya ve Rusya ile en sağlam ve dolaysız karayolu bağlantısı olan ülke durumundadır. Bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçte Ermenistan ve Azerbaycan merkezli gelişmeler neticesinde Türkiye'nin Kafkaslar siyasetinde önemli bir konuma gelmiştir. Bu sürecin dönüm noktası ise BTC petrol boru hattı projesi olmuştur. Azerbaycan ve Orta Asya doğal gaz ve petrolünün güvenli biçimde dünya piyasalarına aktarılması projeleri başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinin ve Türkiye'nin Gürcistan'a bakış açısını farklılaştırmıştır. (Kamer, 2019: 111- 114). Türkiye - Gürcistan ilişkileri, stratejik seviyededir. Türkiye 2007'den itibaren Gürcistan'a en fazla doğrudan yatırım gerçekleştiren ülkeler içinde de ilk sıralarda yer almaktadır. İki ülke arasında 31

Mayıs 2011 tarihinde imzalanan bir protokol ile her iki ülkenin vatandaşları yalnızca kimlik belgeleri ile diğer ülkeye seyahat edebilmektedirler. Türkiye - Gürcistan ilişkilerinin geliştirilmesi için iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi (YDSK) mekanizması tesis edilmiştir. (Oktay ve Cerrah, 2018: 236). Giderek artış gösteren ekonomik ilişkiler ve vize serbestisiyle Gürcistan Türkiye'nin iyi ilişkiler kurduğu sınır komşularından biri olmuştur (Görgülü ve Krikorian, 2012: 2).

Türkiye - Ermenistan ilişkileri çerçevesinde; Ermenistan'ın 1920 Gümrü ve 1921 Kars Anlaşmalarını kabul etmeyerek Türkiye'den toprak talebinde bulunması, Türk diplomatlarına karşı ASALA terör örgütünün suikastler düzenlemesi, Türkiye'ye yönelik PKK terör örgütünü desteklemesi ve en önemlisi sözde soykırım iddialarıyla Türkiye üzerinde baskı yaratmaya çalışması iki ülke ilişkilerini şekillendiren en önemli gelişmelerdir. Ayrıca, Dağlık Karabağ meselesi de Türkiye - Ermenistan ilişkilerine etki eden en önemli faktörlerden birisidir. Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra bu ülke ile diplomatik ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, Avrupa ile bütünleşmesi için gayret sarf etmiş, ancak 1993'de Ermenistan'ın Azerbaycan ülke topraklarını işgalini takiben Ermenistan ile olan sınır kapısını kapatmıştır (Sandıklı, İsmayılov ve Gafarlı, 2014: 53). Türkiye - Ermenistan arasında çeşitli konularda ciddi görüş ayrılıkları mevcutken, Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik koşulsuz desteği, iki devlet arasında ayrıca bir anlaşmazlık kaynağı durumuna gelmiştir. (Görgülü ve Krikorian, 2012: 2). Türkiye, Eylül - Kasım 2020'de yaşanan ve Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının büyük bir bölümünü (5 kent merkezi, 4 kasaba ve 286 köy) geri aldığı Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a koşulsuz destek vermiştir. Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik politikaları ve ilişkileri Azerbaycan ile birlikte hareket edilerek belirlenmektedir.

Türkiye, Güney Kafkasya'daki anlaşmazlıkların bölge ülkelerinin toprak bütünlüğü bağlamında ve barışçıl metotlarla çözümünü teşvik etmektedir. Bilhassa 2000'li yıllar boyunca Rusya'yla olan diyalogunu artıran Türkiye, Güney Kafkasya devletlerinin Avrupa - Atlantik kurumları ile bütünleşmesine destek vermiş, Gürcistan ve Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu ve eğitimine katkı yapmıştır. (Sandıklı, İsmayılov ve Gafarlı, 2014: 3). Türkiye kendi ulusal güvenliği

için Güney Kafkasya'nın güvenliğini ve istikrarını önemsemektedir. Bölgedeki sorunların ülkelerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı çerçevesi içinde, BM ile AGİT ilkeleri çerçevesinde çözüme kavuşturulmasını istemektedir. (Oktay ve Cerrah, 2018: 234).

4.1.3. Türkiye'nin Orta Asya Politikası

Orta Asya coğrafi olarak Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Afganistan, Moğolistan, Doğu Türkistan, Kuzey Pakistan, Kuzey Hindistan ve Kuzey İran'dan oluşan "İç Asya" olarak da ifade edilen bölgedir (Findley, 2005: 23). Orta Asya terimi politik olarak ise Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın içinde yer aldığı bölgeyi ifade etmektedir (Roy, 2000: 1-7).

Harita 34. Orta Asya Haritası

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/176273772894750457/>

SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilan eden beş devlet Türkiye tarafından 16 Aralık 1991'de resmen tanınmıştır (Yılmaz, 2010: 420). Devam eden süreçte Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle bağlarını

güçlendirme girişimleri, başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler tarafından da genel olarak son derece olumlu karşılanmış ve destek görmüştür. Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri için bir model oluşturabileceği ve dolayısıyla bu ülkeleri Batıya yaklaştıran bir köprü fonksiyonu üstlenebileceği öngörülmüştür. SSCB'nin dağılmış olmasına rağmen ABD ve Batılı ülkeler Orta Asya bölgesinin genelinde İran ve Rusya etkisini bir risk unsuru olarak algılamaya devam etmişler, Türkiye vasıtasıyla söz konusu etkinin kırılabileceğini umut etmişlerdir (Yılmaz, 2010: 421 - 422). Türkiye'nin Orta Asya bölgesine yönelik izlemeye çalıştığı politikaların belirlenmiş bir program içerisinde uygulanmamış olması, 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'yi bölge devletleri nezdinde güç duruma düşürmüştür. Özellikle İran ve Rusya, Türkiye'yi söz konusu dönem süresince Turancı bir siyaset gütmekle suçlamış, Türk dış politikasında ise "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası" ve "21'nci yüzyılın Türk Yüzyılı" olacağına yönelik kullanılan ifadeler, söz konusu ithamları destekleyen bir algıya neden olmuştur (Tellal, 2005: 50). Türkiye, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini değerlendirmeden bölge ülkeleriyle hiçbir alanda iş birliği süreçlerini geliştiremeyeceğini fark etmiştir (Aydın, 2004: 389). Türkiye'nin, Orta Asya Türk Devletleriyle ilişkilerinin beklenen seviyede olmamasının birtakım sebepleri bulunmaktadır. Türkiye, Orta Asya Türk Devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarına hazırlıksız yakalanmış, söz konusu devletlere ekonomi, ticaret, eğitim vb. birçok alanda destek vaatlerinde bulunmuş ancak içinde bulunduğu ekonomik durum ve iç siyasetindeki sorunlar nedeniyle kapasitesini aşan söz konusu vaatleri gerçekleştirilememiştir (Uslu, 2000: 230). Bağımsızlığını yeni kazanmış Orta Asya Türk Devletleri ekonomik ve siyasi anlamda Türkiye'den bekledikleri destekleri görememeleri neticesinde, Türkiye ile olan ilişkilerini duygusal bağ temelinde tutmuşlar ve daha farklı bir dış politika izlemeye başlamışlardır (Yılmaz, 2010; Andican 2012; Aydın 2015). Türkiye'de ise 2002 yılında gerçekleştirilen seçimlerle birlikte bir dönüm noktası yaşanmıştır (Sönmezoğlu 2016: 723).

2002 yılı sonrasında Türkiye'nin Orta Asya politikasındaki değişimi, dönemin hükümet programında aşağıdaki şekilde yer almıştır:

"...iyi komşuluk ilişkileri içinde Rusya Federasyonu ile kültürel yakınlığımız çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinde tarafların çıkarlarını zedelemeyen, iş birliğine dayalı ilişkiler sürdürülecektir... Kafkasya'da soğuk savaş dönemi

şartlanmaları bir yana bırakılarak iş birliği imkânları aranacak, zengin yer altı ve yerüstü kaynaklarına sahip olan bu bölgenin, Orta Doğu ve Balkanlar'la ekonomik açıdan bütünleşmesine katkıda bulunmaya çalışacaktır.” (Toprak, 2017:118).

Türkiye'nin bu dönemde izlediği yeni dış politika, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının ilk dönemlerinden farklı olmuştur. ABD'nin Afganistan'a yönelik müdahalesiyle bölgeye dâhil olması, Rusya'nın ve Çin'in bu bölgede takip ettiği dış politika, Türkiye'nin hareket kabiliyetinin kısıtlanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye daha önceki iddialı politikalarından vazgeçerek, Orta Asya Türk Devletlerinin Türkiye'den uzaklaşmasına engel olmayı amaçlamıştır. (Sönmezoğlu 2016: 723-725). Orta Asya, bu dönemde kendi dinamikleri dikkate alınarak analiz edilmiş ve Türkiye'nin Orta Asya stratejisi akılcı bir zemine oturtulmuştur (Çaman, 2013: 217-218). Türkiye bu kapsamda bölge ülkelerine üst düzey resmi ziyaretlerle süreci başlatmış, Türk Zirvesi toplantıları gerçekleştirilmiştir. Türk Keneşi (Türk Konseyi), Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY), Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Türk Eximbank vb. kurum ve teşkilatlar vasıtasıyla bu süreci pekiştirmeye çalışmaktadır (Türk Keneşi, 2020).

SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya ülkelerine yönelik istikrarlı ve sürdürülebilir bir politika uygulayamayan Türkiye, 2000'li yılların ardından bölge ülkelerinin iç işlerine karışmayan, iş birliğini geliştirmeye yönelik, daha gerçekçi, sürdürülebilir ve aynı zamanda Rusya ile ilişkilerini zedelemeyecek strateji ve politikalar yürütmektedir.

4.1.4. Türkiye'nin İran Politikası

Türkiye ile İran arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren asla sıcak bir çatışma meydana gelmemiş, iki ülke arasındaki ilişkiler istikrarlı bir şekilde yürütülmeye çalışılmış, zaman zaman iki ülke ilişkilerinde gerginlikler yaşanmıştır. Türkiye - İran arasında bölgesel bir rekabet mevcut olup, her iki ülkenin egemenlik kurmak istediği alanların çakışmasından dolayı aralarında devamlı bir nüfuz çekişmesi yaşanmaktadır (Aktaş, 2018: 178).

SSCB'nin dağılmasından sonra iki ülke arasındaki rekabet Kafkasya ve Orta Asya'da etki alanı oluşturma ve birbirlerini dengeleme noktasında ilerlemiştir. Söz konusu rekabetin Azerbaycan - Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ meselesinden kaynaklandığı değerlendirilebilir. Dağlık Karabağ meselesinde Türkiye'nin Azerbaycan'a destek vermesi İran'ı rahatsız etmektedir. İran, Azerbaycan'ın bölgede güçlenmesi halinde, özellikle ülkenin kuzeyindeki Türk kökenli nüfusun özgürlükçü taleplerde bulunabilme olasılığının farkındadır (Hale, 2003: 335). İran, bu çerçevede Karabağ meselesinde Ermenistan'a destek vererek hem bu olasılığın önüne geçmeye hem de Türkiye'yi dengelemeye çalışmaktadır (Sayın ve Kılıncarslan, 2019: 245). 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Türkiye - İran ilişkilerinin stratejik ve politik boyutu farklılaşmış ve bu çerçevede Türkiye ve İran özellikle sınırlarına yakın bölgelerde terörle mücadele konusunda iş birliği yapmışlardır. Türkiye - İran ilişkileri ticaret ve ekonomi alanında 2010 yılına kadar artarak devam etmiştir (Gök, 2019: 123).

NATO hava savunma radar sistemlerinin Malatya'nın Kürecik ilçesine konuşlandırılmasının İran tarafından bir güvenlik tehdidi olarak algılanması nedeniyle 2010 yılı sonundan itibaren iki ülke ilişkilerinde olumsuz bir süreç başlamıştır (İnat, 2011: 13-16). 15 Mart 2011'de Suriye'ye sığınan "Arap Baharı" adı verilen halk isyanları nedeniyle 2011 yılı İran'la yaşanan en problemlili yıl olmuştur (Aktaş, 2018: 165-166). Türkiye, Suriye'deki yönetime karşı bir tavır takınırken, İran bölgesel siyasetini bu ülkedeki statükonun korunması üzerine planlamıştır (Afacan, 2018:4). Suriye iç savaşının uzaması ve çeşitli etkenlerin devreye girmesi, Türkiye ile İran'ın olumsuz siyasi süreçlerin etkisi altına girmesine sebep olurken, öteki taraftan da iki ülkeye yeni iş birliği fırsatları sunmuştur (Sayın ve Kılıncarslan, 2019: 238).

2014 yılında İran'da Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, Türkiye'yi ziyareti esnasında iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yönünde önemli bir adım atılarak ülkeler arasında Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi (YDİK) tesis edilmiştir (Türkiye - İran Siyasi İlişkileri, 2020). YDİK mekanizması, iki ülke arasında Suriye merkezli bölgesel rekabetin en yoğun olduğu bir süreçte Türkiye - İran diyaloguna önemli bir katkı sağlamıştır. Son yıllarda her iki ülkenin Suriye krizi konusunda anlaşmazlıkları ortadan kaldıramasalar da birlikte çalışma

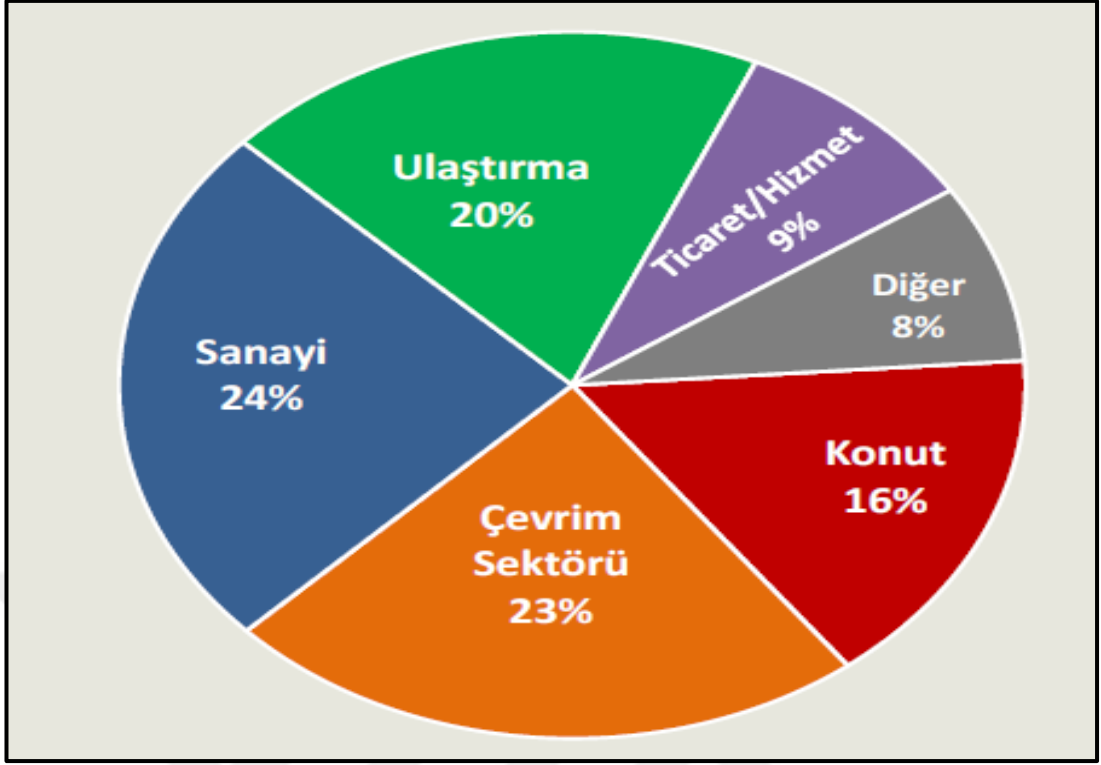

arayışları ve sorunu çözmeye yönelik girişimleri her iki ülkenin iş birliği açısından önemli gelişmeler olarak değerlendirilmektedir (Kardaş, 2017: 9).

Diğer taraftan, ABD ile İran arasındaki İran'ın nükleer programından dolayı meydana gelen anlaşmazlıklarda Türkiye arabuluculuk rolü üstlenirken, komşusu ve enerji tedarikçisi olan İran ile ilişkilerinin bozulmaması için gayret sarfetmektedir (Çetinsaya, 2006: 20). Bu bağlamda Türkiye'nin İran'a yönelik izleyeceği strateji ve politikalarının belirlenmesinde ABD - İran ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin bu konuda çıkarları doğrultusunda alacağı kararların iki ülke ilişkilerinin seyrine etki edeceği öngörülmektedir.

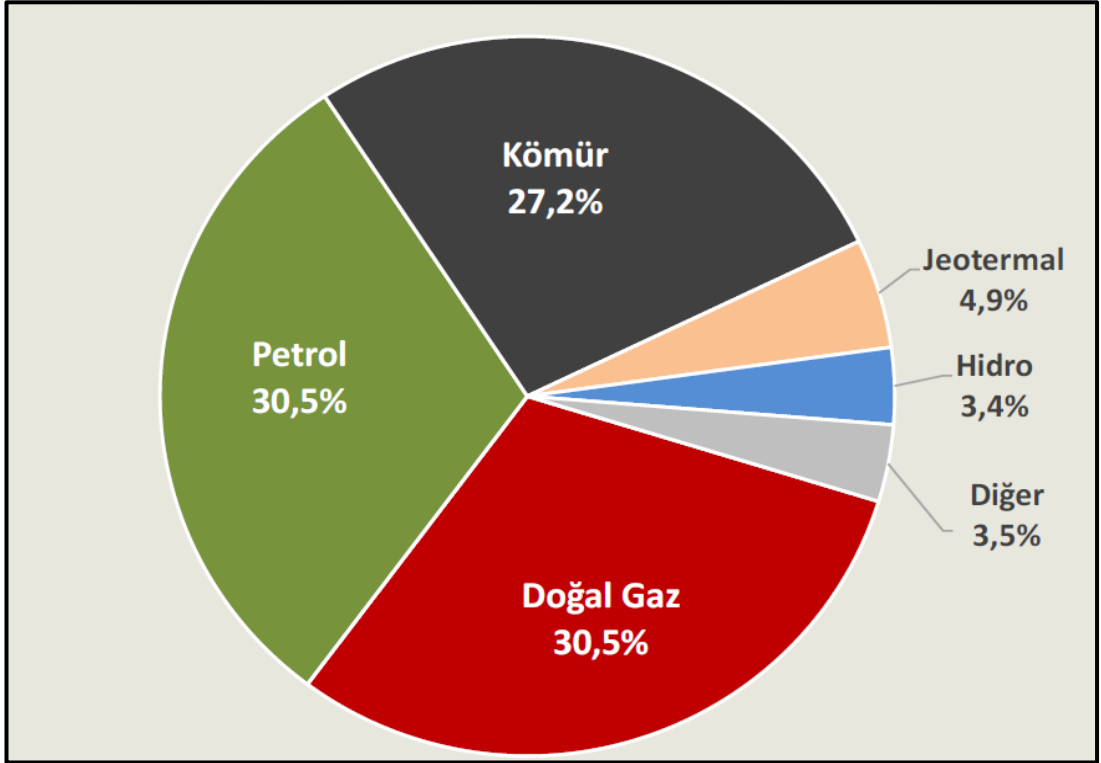
4.2. HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

Gelişen ekonomisi ile enerji ihtiyacı yıldan yıla artış göstermekte olan Türkiye, sınırlı düzeydeki enerji üretimi nedeniyle de dünyada önemli miktarda enerji tüketen ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye, ihtiyacı olan enerjinin %77'sini ithalat yoluyla karşılamaktadır (Euronews, 2019). Orta Doğu ve Kafkasya zengin hidrokarbon kaynaklara sahipken, iki enerji bölgesine komşu olan Türkiye ise yeterli miktarlarda petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip değildir (Yılmaz, 2012: 35). Türkiye'nin 2017 yılı enerji tüketimine göre; en fazla tüketim % 24 oranında sanayide, ikinci en fazla tüketim % 23'lük oranla çevrim (enerji dönüşümü) sektöründe üçüncü en fazla tüketim ise % 20'lik oranla ulaşım sektöründe gerçekleşmiştir. Enerji tüketiminin geriye kalanın %16'sının konutlarda, % 9'unun ise ticaret ve hizmet sektöründe gerçekleştiği görülmektedir (Grafik 1).

Grafik 1. Türkiye Enerji Tüketiminin Sektörel Dağılımı (2017)

Kaynak: Türkiye Petrolleri (2019). 2018 Yılı Doğal Gaz ve Petrol Sektör Raporu.

Grafik 2. Türkiye'nin Enerji Arzının Enerji Kaynaklarına Göre Dağılımı (2017)

Kaynak: Türkiye Petrolleri (2019). 2018 Yılı Doğal Gaz ve Petrol Sektör Raporu.

Türkiye'nin birincil enerji arzı içerisinde doğal gaz ve petrol % 30,5 ile ilk sırada yer alırken, bunu % 27,2 ile kömür takip etmektedir (Grafik 2). Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılık oranı, doğal gaz tüketimindeki artışa bağlı olarak özellikle 1990'lardan itibaren önemli miktarda yükseliş göstermiştir. Türkiye'nin birincil enerji arzını (doğal gaz) üretimle karşılama oranı % 24,3'tür. Türkiye tükettiği doğal gazın % 99,2'sini ithal etmektedir (Türkiye Petrolleri, 2019: 35). Ayrıca, Türkiye elektrik enerjisi üretiminin önemli bir bölümünü doğal gaz santrallerinden elde etmektedir. 2018 yılının ilk yarısında toplam elektrik üretiminin % 37'si doğal gazdan karşılanmıştır (Sakal, 2019: 100).

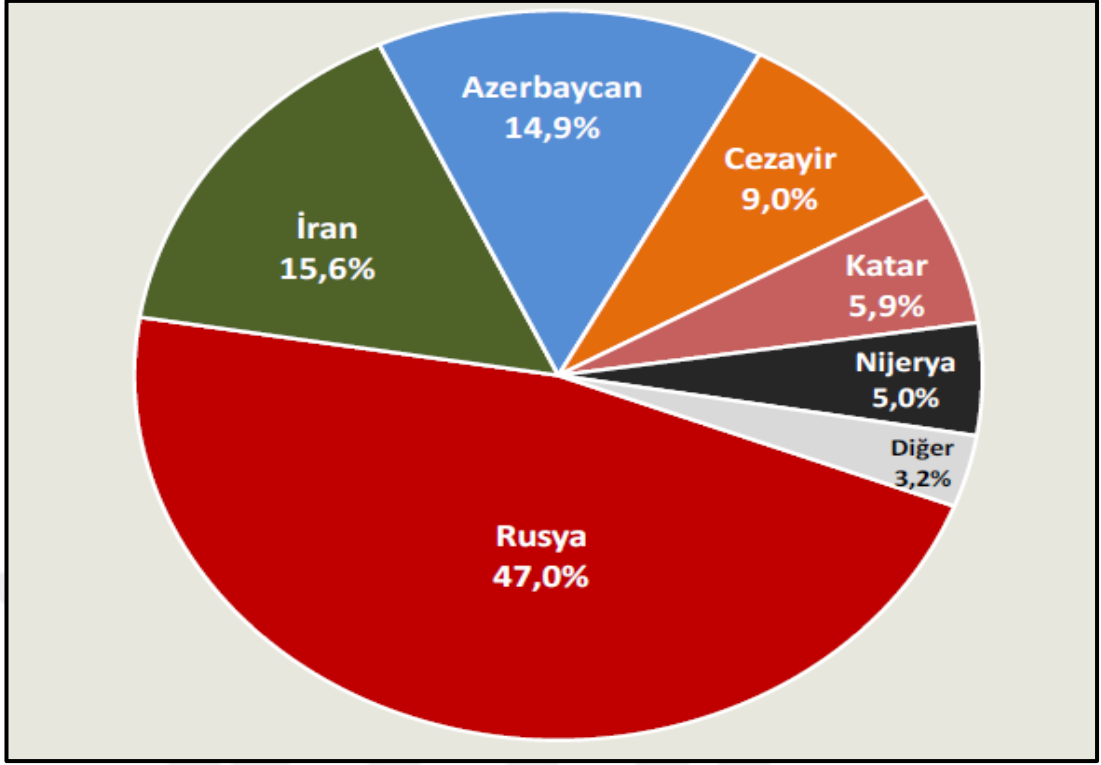
Türkiye, günümüzde doğal gaz ithalatçısı ülke durumunda olduğu için artan doğal gaz talebini karşılamada yaşanabilecek olası arz sorunlarına karşı, tedbir amaçlı olarak doğal gaz depolama faaliyetleri yürütmektedir. Bu kapsamda Silivri, Kuzey Marmara ve Değirmenköy'de bulunan tesislerin depolama kapasitesinin yaklaşık iki katına çıkarılması için çalışmalar halen sürdürülmektedir. Ayrıca Tuz Gölü doğal gaz yer altı depolama projesinin de bir kısmı tamamlanmış ve doğal gaz depolanmaya başlanmıştır (Sakal, 2019: 94).

Türkiye'nin 2018 yılı sonu itibariyle; lisansa kayıtlı fiili yer altı doğal gaz depolama kapasitesi 3,391 milyar metreküp, lisansa kayıtlı fiili LNG depolama kapasitesi ise 0,943 milyon metreküp olarak gerçekleşmiştir (EPDK, 2019). Türkiye'nin yıllık doğal gaz ihtiyacı 45 milyar metreküptür. Doğal gaz üretimi ise 2019 yılında 473,8 milyon metreküp olmuştur. Üretim, ihtiyacın %1'ini karşılamaktadır (Kaya, 2020).

Türkiye'nin 2018 yılı toplam doğal gaz ithalat miktarı 50 milyon 360 bin 58 Sm³⁸ olup bunun % 84,65'ini BOTAŞ gerçekleştirmiştir. Toplam doğal gaz ithalat miktarının 39 milyon 32 bin 13 Sm³'lük kısmı boru gazından karşılanırken, 11 milyon 328 bin 45 Sm³'lük kısmı ise LPG gazından karşılanmıştır (EPDK, 2019). Türkiye % 47'lik oranla en fazla Rusya'dan doğal gaz ithal etmektedir. Bunu % 15,6'lık oranla İran ve % 14,9'luk oranla Azerbaycan takip etmektedir (Grafik 3).

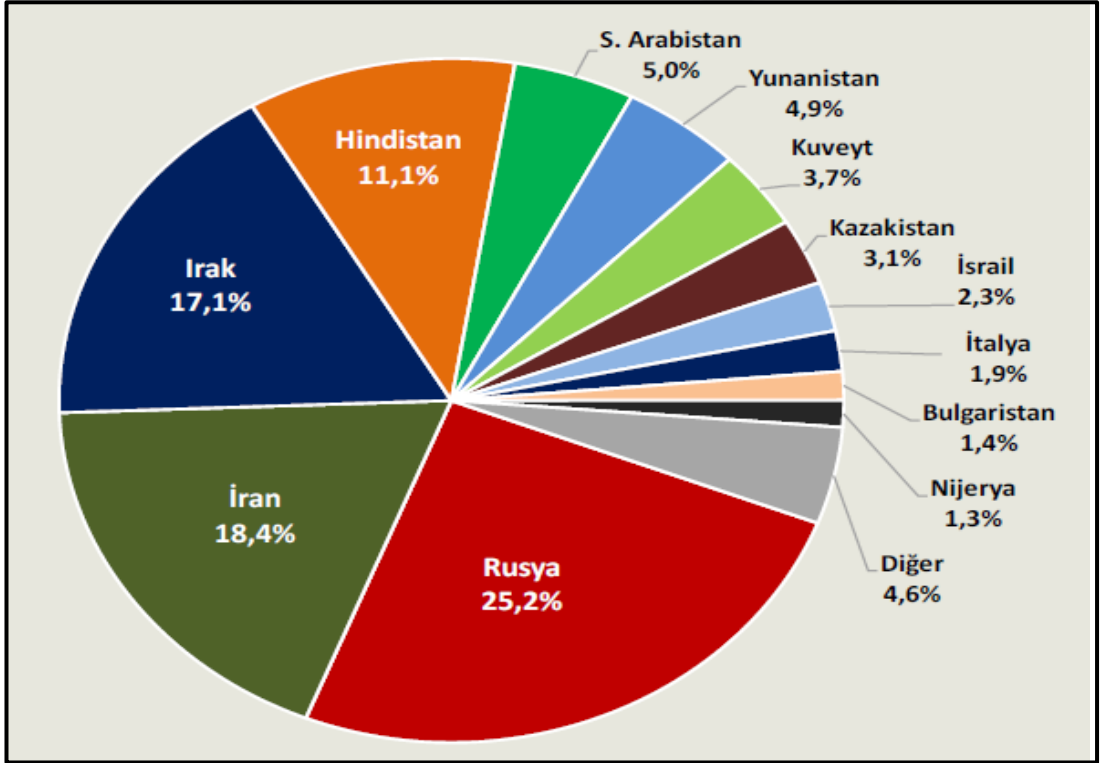
---

⁸ Standart metreküp

Grafik 3. Türkiye'nin Doğal Gaz İthal Ettiği Ülkeler (2018)

Kaynak: Türkiye Petrolleri (2019). 2018 Yılı Doğal Gaz ve Petrol Sektör Raporu.

Grafik 4. Türkiye'nin Petrol İthal Ettiği Ülkeler (2018)

Kaynak: Türkiye Petrolleri (2019). 2018 Yılı Doğal Gaz ve Petrol Sektör Raporu.

Türkiye'nin 2019 yılındaki petrol üretimi 2,9 milyon ton olup ortalama günlük üretimi ise 2018 yılında günlük 54,386 varil olmuştur. Üretim tüketimi karşılama oranı %8'dir (Petform, 2020). Türkiye tükettiği petrolün % 93,4'ünü ithal etmektedir (TP, 2019: 34). Türkiye'nin 2018 yılındaki petrol ithalatına bakıldığında, toplam petrol ithalat miktarı 38 milyar 711 milyon 454 bin 518 ton, ham petrol ithalat miktarı ise 20 milyar 970 milyon 669 bin 254 tondur (EPDK, 2019).

Grafik 4'de görüldüğü üzere Türkiye'nin petrol ithalatı % 25,2'lik oranla Rusya, % 18,4 oranla İran ve % 17,1 oranla Irak'tan gerçekleştirilmektedir. Enerji verilerinden de görüldüğü üzere Türkiye hem petrol hem de doğal gaz açısından Rusya ve İran'a bağımlı bir ülke durumundadır.

Türkiye, zengin enerji yataklarının bulunduğu Hazar Bölgesi'ne yakınlığı ve coğrafi konumu itibariyle potansiyel bir enerji transit ülkesidir (Taşkın ve Yılmaz, 2018: 268; Sosnov, 2019: 48). Türkiye'nin sahip olduğu enerji kaynaklarının üretim ve tüketim kapasitelerine ilişkin veriler kapsamında; Hazar Bölgesi hem coğrafi yakınlığı hem de sahip olduğu enerji kaynakları rezervleri nedeniyle Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanması bakımından oldukça önem arz etmektedir.

4.3. TÜRKİYE'NİN HAZAR BÖLGESİ'NDE KIYIDAŞ ÜLKELER VE KÜRESEL GÜÇLERLE ARASINDAKİ ENERJİ STRATEJİ VE POLİTİKALARI

Hazar Bölgesi'nde enerji üretimi, arzı ve güvenliği kıyıdaş ülkeler, küresel güçler ile Türkiye arasındaki rekabet ve iş birliğine yol açan strateji ve politikalarla şekillenmektedir. Kıyıdaş ülkeler ve küresel güçler Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliğini şekillendirmek amacıyla stratejik hamleler yaparak politikalar geliştirmekte ve uygulamaktadırlar. Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliğinin belirlenmesinde Türkiye de izlediği/izleyeceği strateji ve politikalarıyla etkin rol oynamak istemektedir.

Enerji sektöründe yapılan farklı analizlere göre 2030 yılında dünyanın enerji ihtiyacının ortalama % 60 oranında artacağı, ortaya çıkan enerji ihtiyacının giderilmesi için yaklaşık olarak 16 trilyon dolar yatırımın gerekli olduğu, Türkiye'nin de artan nüfusuna paralel olarak enerji talebinin artış göstereceği

Kaynak: BOTAŞ, 2019, www.botas.gov.tr

4.3.1. Türkiye - Rusya Enerji Politikası

Türkiye ve Rusya enerji konusunda birbirini tamamlayan ülkeler olup her iki ülke arasındaki enerji ilişkileri yıldan yıla farklılık göstererek ilerlemektedir. Rusya, Türkiye'nin en önemli dış ticaret ortaklarından birisidir. Ekim 2019 verilerine göre Türkiye'nin en fazla ithalat gerçekleştirdiği ülke Rusya olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). Rusya'nın yüksek miktarlarda doğal gaz rezervine sahip olması ve Türkiye'nin ise bunun aksine doğal gaz rezervinin yok denilecek kadar az olması enerji anlamında ikili ilişkileri zorunlu hale getirmektedir. Güzergâh ve kaynak ülke çeşitliliği olasılıklarına rağmen Türkiye hala doğal gaz ihtiyacının karşılanmasında yüksek oranda Rusya'ya bağlıdır. Tablo 6'ya bakıldığında; Rusya'dan ithal edilen doğal gaz miktarının toplam payının 2018'e geldikçe azalan bir seyir izlediği görülmektedir. Türkiye'de doğalgazın ağırlıklı olarak ısınma ve elektrik enerjisi için kullanıldığı göz önüne alındığında artan nüfus hacmi nedeniyle daha fazla doğalgaz ithalatı gerçekleştirileceği öngörülmektedir. Tablo 7'ye bakıldığında ise 2011 - 2018 yılları arasında Rusya'dan yapılan petrol ithalat miktarında sürekli olarak artış görülmektedir.

Tablo 6. Türkiye - Rusya Doğal Gaz İthalat Miktarları (2008 - 2018)

Yıl	Miktar (Milyon Sm ³)	Pay (%)
2008	23,159	62,01
2009	19,473	54,31
2010	17,576	46,21
2011	25,406	57,91
2012	26,491	57,69
2013	26,212	57,9
2014	26,975	54,76
2015	26,783	55,31
2016	24,540	52,94
2017	28,690	51,93

2018	23,642	46,95
------	--------	-------

Kaynak: Enerji Piyasası Denetleme Kurumu (EPDK). (2019). Doğal Gaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu.

Tablo 7. Türkiye - Rusya Petrol İthalat Miktarları (2011 - 2018)

Yıl	Miktar (Ton)
2011	2,131.000
2012	2,113.000
2013	1,462.000
2014	1,820.346
2015	7,026.314
2016	7,764.158
2017	8,047.485
2018	9,758.156

Kaynak: EPDK resmi sitesinden veriler toplanıp araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Rusya, Kafkasya ve Hazar Bölgesi'nde uyguladığı enerji politikaları ile bölgedeki etkinliğini devam ettirmek istemektedir. Rusya'nın bu bölgede SSCB dönemi gibi egemenlik anlayışıyla davranması, Hazar Bölgesi'nde ve Kafkasya'da Batılı devletlerin etkisini azaltmak ve Kafkasya'da Türk bütünüleşmesini engellemek için Ermenistan'la yakınlaşmış olması, Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmektedir. Bu nedenle Kafkasya ve Hazar Bölgesi, Türkiye ve Rusya'nın çıkarlarının en fazla çakıştığı bölge olarak görülmektedir. Rusya Türkiye'yi enerji kaynaklarını güvenli bir biçimde dış piyasalara aktaracak bir ülke olarak görmektedir. Türkiye ise enerjide AB odaklı bir politika gerçekleştirmeye daha meyillidir. Diğer taraftan Türkiye FSRU (Floating Storage Regasification Unit - Yüzer Depolama ve Tekrar Gazlaştırma Ünitesi) ve LNG (Liquified Natural Gas - Sıvılaştırılmış Doğal Gaz) gibi enerji depolama çalışmalarını kendi ülkesinde sürdürmeye devam etmekte olup Tuz Gölü yer altı doğal gaz depolama tesisi geliştirme projesini 2024'e kadar China CAMC Engineering - IC İÇTAŞ inşaat konsorsiyumu ile tamamlayacaklarını beyan

ederek enerji ilişkilerinde tek alternatifin Rusya olmadığını açıkça göstermiştir (Akgül, 2007:137).

Son yıllara kadar Türkiye - Rusya arasındaki enerji iş birliği süreci kesintisiz biçimde devam etmiş ve iki ülke arasında 10 Ekim 2016'da Türk Akım doğal gaz projesi anlaşması imzalanmıştır (Hodaloğulları ve Aydın, 2016: 748). Anlaşmaya göre Türkiye; Türk Akımı projesini oluşturan bölümlerden sadece Türk Akımı-I bölümünde % 100 kullanım hakkı elde etmiş olup, Türk Akımı-II bölümünde ise % 50 paya sahip olmasına rağmen doğal gaz fiyatının belirlenmesi ve hattın kontrolünde söz sahibi değildir. Türk Akımı-II bölümünde Rusya, Türkiye'den izin almaksızın AB'ye dilediği şekilde gaz ihraç etme ayrıcalığına sahiptir. Hattın 2019 yılı tamamlanmadan gerçekleşmesi öngörülmüş (Kakışım, 2017: 520) ve 08 Ocak 2020 tarihi itibarıyla doğal gaz transferine başlanmıştır (<https://www.trtturk.com.tr/>).

İki ülke arasındaki enerji ilişkilerinde önemli bir yer tutan konu ise "Akkuyu Nükleer Enerji Santrali" anlaşmasıdır. Rusya devlet başkanı Vladimir Putin ve T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla Nisan 2018'de Akkuyu nükleer enerji santralinin temelleri Mersin'de atılmıştır. Santralde ilk ünitenin 2023'te, bir sonraki ünitenin ise birer yıl ara ile 2026'da tam kapasiteye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu proje ile Türkiye'nin elektrik ihtiyacının % 7 - 8'nin karşılanacağı öngörülmektedir (Furuncu, Kavaz, Özdemir ve Saydam, 2018: 20). Türk Akım doğal gaz boru hattı ve Akkuyu nükleer enerji santrali projeleri ile iki ülke arasındaki enerji alanındaki ilişkilerin daha da gelişeceği değerlendirilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Öte yandan Hazar Bölgesi'ndeki gelişmeler çerçevesinde ABD'nin İran'a ekonomik ambargo kapsamında uyguladığı yaptırımlar devam ettiği sürece Türkiye'nin artan enerji ihtiyacının karşılanması için Rusya'yı daha fazla tercih edeceği öngörülmektedir. (Varlı, 2018).

Türkiye ve Rusya arasında petrol ve doğal gazın hangi ülke üzerinden taşınacağı konusu yalnızca ekonomik bakımdan değil, askeri ve siyasi bakımdan da oldukça önem arz etmektedir (Baysoy, 2009: 65).

Hazar Denizi'nin statüsündeki değişiklikler ile Azerbaycan - Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ savaşından sonra ortaya çıkan yeni durum çerçevesinde enerji güvenliğinin belirlenmesine yönelik olarak özellikle Hazar geçişli boru hatlarının güzergâhı konusunda bölgesel düzeyde bir rekabetin yaşanması kaçınılmaz olarak görölmektedir.

4.3.2. Türkiye - İran Enerji Politikası

SSCB'nin dağılmasından sonra özellikle Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğinin şekillendirilmesine yönelik olarak Türkiye ve İran arasında bölgesel rekabet ve nüfuz mücadelesi yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte Türkiye, ABD ve AB'nin desteklediği boru hattı projeleri kapsamında Türk Cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler kurma politikası izlemiş, İran ise Türkiye ve ABD'ye karşı Rusya ile yakınlaşma politikası uygulamıştır. Devam eden süreçte ise Türkiye bölge odaklı bir dış politikayı benimsemiş, petrol ve doğal gaz ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yer tutan İran ile bölgesel temaslarda bulunmaya başlamıştır (Al Jazeera, 2019)

Türkiye - İran enerji ilişkilerinde ilk adım 1996 yılında İran doğal gazının Türkiye'ye transferini sağlayacak "Doğal Gaz Alım Satım Antlaşması" imzalanması ile atılmıştır. Doğubayazıt'tan başlayan ve Konya üzerinden Seydişehir'e giden bu hat ile 2001 tarihinden itibaren İran'dan doğal gaz alım süreci başlamıştır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2019).

Tablo 8. Türkiye - İran Doğal Gaz İthalat Miktarları (2008 - 2018)

Yıl	Miktar (Milyon Sm ³)	Pay (%)
2008	4,113	11,01
2009	5,252	14,65
2010	7,765	20,41
2011	8,190	18,67
2012	8,215	17,89
2013	8,730	19,28
2014	8,932	18,13
2015	7,826	16,16
2016	7,705	16,62
2017	9,251	16,74

2018	7,863	15,61
------	-------	-------

Kaynak: Enerji Piyasası Denetleme Kurumu (EPDK). (2019). Doğal Gaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu.

Türkiye'nin İran'dan 2008 yılından itibaren ithal ettiği doğal gaz miktarları Tablo 8'de gösterilmektedir. İran'dan satın alınan doğal gaz Türkiye'nin toplam doğal gaz ithalatının ortalama %15'ini oluşturmaktadır.

Tablo 9. Türkiye - İran Petrol İthalat Miktarları (2011 - 2018)

Yıl	Miktar (Ton)
2011	9,287.000
2012	7,561.000
2013	5,256.000
2014	5,194.659
2015	5,587.624
2016	6,939.096
2017	11,492.823
2018	7,109.530

Kaynak: EPDK resmi sitesinden veriler toplanarak tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9'a bakıldığında 2011 - 2018 yılları arasında Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği petrol miktarları görülmektedir. En fazla alım 2017 yılında, en az alım ise 2013 yılında gerçekleştirilmiştir. Türkiye, petrol ithalatının % 18,4'ünü İran'dan tedarik etmektedir. Türkiye ve İran arasındaki enerji politikaları ulusal menfaatler çerçevesinde rekabet ve iş birliğine dayalı enerji politikaları esası üzerinden yürütülmektedir.

Avrasya bölgesindeki Türkiye - İran ilişkilerinde ABD başroldeki ülkedir. ABD'nin rolü ve Türkiye'ye olan yansımaları Türkiye - İran ilişkilerini doğrudan etkilemektedir (Tükel, 2009). İran'ın sahip olduğu nükleer enerji potansiyelini barışçıl olmayan amaçlarla kullanabilme düşüncesi Türkiye'nin enerji politikası ve siyasi çıkarlarına ters düşmektedir. Aynı zamanda ABD ve Batılı devletler tarafından İran'a uygulanan ekonomik ambargo ile İran'ın bu konudaki istikrarsız tutumu Türkiye'nin çıkarlarına aykırı bir durum arz etmektedir (Çetinsaya, 2006: 20).

Türkiye, İran'ın nükleer çalışmalarından dolayı olası yaptırımlara maruz kalmaması için Brezilya ile birlikte İran'a yardımda bulunmuş ve İran'ın P5+1 (İngiltere, Çin, Rusya, Fransa, ABD ve Almanya) ülkeleri ile olan görüşmelerinde arabuluculuk rolünü üstlenmiştir (Aktaş, 2017: 25). İran ile P5+1 ülkeleri arasında 2015'de "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" adı verilen nükleer anlaşma imzalanmıştır. Bu kapsamda İran yurt dışındaki 100 milyar dolarlık dondurulmuş varlıklarına erişim hakkı elde etmiş ve dünya pazarlarına petrol satma imkânına kavuşmuştur. ABD, Mayıs 2018'de İran'ın anlaşmaya aykırı olarak uranyum zenginleştirilmesi faaliyetlerine devam ettiği gerekçesiyle anlaşmadan çekilmiş ve İran'a ekonomik ambargo uygulamaya başlamıştır. Türkiye - İran ilişkilerinin ABD'nin Mayıs 2018'de nükleer anlaşmadan çekilmesi neticesinde yeniden şekilleneceği öngörülmektedir (Tamer, 2018: 10). Öte yandan Kasım 2020'de yeni ABD başkanı seçilen Joe Biden tarafından İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasına kadar yaptırımların kaldırılmayacağı açıklanmıştır (Çopur ve Aytekin, 2021).

Türkiye'nin aratan enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yer tutan İran ile arasında Hazar Bölgesi'ndeki gelişen dinamiklere bağlı olarak karşılıklı ulusal ve bölgesel menfaatlerin gerçekleştirilmesi çerçevesinde rekabet ve iş birliğine dayalı bir enerji güvenliği politikasının izleneceği öngörülmektedir (Aktaş, 2018:165).

4.3.3. Türkiye - Azerbaycan Enerji Politikası

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki enerji alanındaki iş birliği Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla başlamıştır. TPAO, Ayaz Müttelibov döneminde Azerbaycan petrolünde ciddi oranda pay sahip olmuş, Haydar Aliyev döneminde ise "Asrın Antlaşması" imzalanarak önemli bir adım atılmıştır (Aslanlı, 2018: 20).

Türkiye ile Azerbaycan arasında oluşan "Bir Millet İki Devlet" anlayışı enerji güvenliği konusunda da ortak hareket etmelerini sağlamaktadır. AB'nin petrol ve doğal gazı olan ihtiyacı ve enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulma düşüncesi, Azerbaycan enerji kaynaklarına olan talebi artırmıştır. Türkiye, bu enerjinin Avrupa'ya taşınmasında önemli bir rol üstlenerek hem kendi ülkesinin ihtiyacını karşılamakta hem de enerjiyi Avrupa ülkelerine ihraç ederek buradan

önemli bir gelir elde etmeye çalışmaktadır. Bu hususta Türkiye ile Azerbaycan arasında geçmişten gelen iyi ilişkilerin bulunmasının yanı sıra, Azerbaycan üzerindeki Rusya baskısının kırılması düşüncesi de etkili olmaktadır (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya, 2016). SSCB'nin dağılmasından sonra özellikle Kafkaslar ve Hazar'daki gelişmeler çerçevesinde geliştirilen ilk boru hattı projesi olan BTC petrol boru hattı Rusya ve İran'ın olumsuz tavrına rağmen 2006'da açılmıştır. Özellikle Hazar Bölgesi ülkelerinin ilk defa bu hat ile Anadolu'ya petrol taşınması, bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin uluslararası alandaki en büyük başarısı olarak kabul edilmiştir (Babayeva, 2013: 50).

Tablo 10. Türkiye - Azerbaycan Petrol İthalat Miktarları (2011 - 2018)

Yıl	Miktar (Ton)
2011	81,000
2012	161,000
2013	121,000
2014	5,085
2015	22,287
2016	32,664
2017	170,888
2018	30,264

Kaynak: EPDK resmi sitesinden veriler toplanarak tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 10'da görüldüğü üzere Türkiye'nin Azerbaycan'dan petrol ithalat miktarlarında yıldan yıla dalgalanmalar meydana gelmiştir. Bunda Azerbaycan enerji kaynaklarının son zamanlarda uluslararası enerji aktörlerinin etki alanına girmesinin ve Türkiye'nin Azerbaycan ile doğal gaz projelerine daha fazla yoğunlaşmasının etkin olduğu değerlendirilmiştir.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki enerji transfer projelerinin en önemlisi Güney Gaz Koridoru (GGK)'dur. TANAP boru hattı ile Azerbaycan'ın Şahdeniz II doğal gaz sahasında üretilen doğal gaz Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmaktadır. TANAP projesi ortaklarının Azerbaycan ve Türkiye olması, Avrupa'ya enerji naklinde sadece bu iki ülkenin stratejik ortak olduğu sonucunu doğrulamaktadır. Azerbaycan'ın ekonomik yönden gelişmesine katkı sağlayacak olan ve taraflarca

kullanım süresi 49 yıl olarak belirlenen TANAP projesi ile bölgedeki enerji politikalarında Rusya'ya olan bağımlılık konusunda farklı bir strateji uygulanmıştır. Bu bağlamda Türkiye Avrasya'daki önemli bir enerji boru hattı üzerinde söz sahibi olmuştur (Öz ve Aslan, 2019: 660 - 663). Türkiye ile Azerbaycan arasında BTE doğal gaz boru hattı projesinin de önemli bir yeri bulunmaktadır. BTC petrol boru hattına paralel çekilen BTE doğal gaz boru hattı ile Şahdeniz sahasında üretilen doğal gazın Türkiye'den Avrupa'ya transferi sağlanmaktadır (Abişov, 2018: 27).

Tablo 11. Türkiye - Azerbaycan Doğal Gaz İthalat Miktarları (2008 - 2018)

Yıllar	Miktar (Milyon Sm ³)	Pay (%)
2008	4,580	12,26
2009	4,960	13,83
2010	4,521	11,89
2011	3,806	8,67
2012	3,354	7,3
2013	4,245	9,38
2014	6,074	12,33
2015	6,169	12,74
2016	6,480	13,98
2017	6,544	11,85
2018	7,527	14,95

Kaynak: Enerji Piyasası Denetleme Kurumu (EPDK). (2019b). Doğal Gaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu.

Tablo 11'e bakıldığında 2008 - 2018 yılları arasında Azerbaycan'dan ithal edilen doğal gaz miktarının arttığı görülmektedir. TANAP'tan 2020 yılında 4,9 milyar metreküp, toplamda ise 2020 yıl sonuna kadar 9,1 milyar metreküp doğal gaz akışı gerçekleştirilmiştir (Anadolu Ajansı, 2021).

Türkiye ve Azerbaycan uluslararası toplumda hem enerji bakımından hem de ortak kültür ve değerler bakımından birbirini tamamlayan iki kardeş ülke olarak bilinmektedirler. Azerbaycan özellikle Avrupalı ülkelerle enerji kaynaklarının kullanımına yönelik imzalamış olduğu anlaşmalar neticesinde, modern teknolojilerle tanışmış, enerji kaynaklarının akışının inşasına olanak sağlamıştır (Araz, 2014). Türkiye ile Azerbaycan'ın Hazar Bölgesi'ne yönelik enerji güvenliği politikalarının Hazar Denizi'nin statüsündeki değişiklikler ve Dağlık Karabağ'da oluşan yeni durum çerçevesinde "Bir Millet İki Devlet" anlayışı içerisinde belirlenerek uygulanacağı öngörülmektedir.

4.3.4. Türkiye - Türkmenistan Enerji Politikası

SSCB'nin dağılmasından sonra Türk dış politikasının alanına giren bir diğer Hazar ülkesi ise Türkmenistan'dır. Türkiye ile Türkmenistan 1991 yılında imzaladıkları antlaşma ile ticaret ve bilim alanında iş birliği içinde olma yönünde ilk adımı atmışlardır (Türk, 2010: 60).

Türkiye ve Türkmenistan arasında aktif olarak petrol ve doğal gaz ticareti bulunmamaktadır. Sadece 2015 senesinde Türkiye Türkmenistan'dan 4 bin 818 ton petrol ithal etmiştir (Enerji Piyasası Denetleme Kurumu, 2019). Türkiye ile Türkmenistan arasındaki enerji alışverişinde taraflar birebir olmasa da önemli projelerde birlikte çalışmaya gayret göstermektedirler. Türkmenistan doğal gazının Batıya transferine imkan sağlayacak doğu - batı koridorunun oluşma fikri çerçevesinde Türkiye ve Türkmenistan arasında 1997 yılında imzalanan Trans - Hazar boru hattı projesi ile Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya dağıtımını öngörülmuş ancak proje halen gerçekleştirilememiştir. (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya, 2016: 20). Mavi Akım projesinin 2005 yılında devreye girmesi, Rusya'nın 2008 yılından itibaren Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan ile piyasa şartlarından daha iyi şartlarda sözleşme yapması Türkmenistan'ın Avrupa'ya açılma imkânını kısıtlamıştır (Bilgin, 2009: 15). Türkiye açısından değerlendirildiğinde; Türkmenistan doğal gazının Hazar Bölgesi'nden geçiş yaparak Türkiye'ye ulaşmasının stratejik anlamda önem taşıdığı görülmektedir. Trans - Hazar projesi çerçevesinde Türkmenistan doğal gazının Türkiye'ye gelmesi Türkiye'nin hem İran'a hem de Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak ve ayrıca Avrupa'ya güvenli bir şekilde Türkiye üzerinden doğal gaz akışı sağlanmış olacaktır. Rusya ve İran ise bu projeyi desteklememektedir (İsmayılov ve Budak, 2014: 33).

Türkmenistan ise son yıllarda Azerbaycan ve Türkiye ile Trans - Hazar doğal gaz boru hattının faaliyete geçmesi için çalışmalar yapmaktadır. Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Ocak 2021'de Hazar'ın yeni hukuki statüsü çerçevesinde Hazar Denizi'nde Serdar/Kepez "Dostluk enerji yatağı" bölgesinde petrol ve doğal gazın üretimine yönelik olarak iki ülke arasında ortaklık ve iş birliğini kapsayan "Dostluk" anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre söz konusu bölgedeki petrol ve doğal gaz

yatakları her iki ülke tarafından ortak olarak işletilecektir. Söz konusu enerji yatağında yaklaşık olarak 100 milyar m³ doğal gaz ve 60 milyon ton petrol rezervinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu anlaşma kapsamında bölgede üretilecek olan petrol ve doğal gazın Türkiye üzerinden BTC, TANAP ve TAP vasıtasıyla Avrupa'ya ve dünya piyasalarına taşınacağı öngörülmüştür. (Anadolu Ajansı, 2021).

Türkmenistan ve Azerbaycan enerji boru hattı projelerine Türkiye'nin de dahil olmasını istemektedirler. Azerbaycan bu hususta Türkiye ile Türkmenistan arasında gerçekleştirilen enerji iş birliğini geliştirmeye yardımcı bir ülkedir. Türkiye, Türkmenistan doğal gazını Avrupa'ya taşımak için en güvenli yollardan birisidir ve Türkiye de bu konumunu bilerek yapılan projelerde yer alacak politikalar izlemektedir. Türkiye ve Türkmenistan enerji iş birliğinin Azerbaycan'ın da katkısıyla hem Türk dünyası hem de Türkiye açısından oldukça önem taşıdığı değerlendirilmektedir.

4.3.5. Türkiye - Kazakistan Enerji Politikası

Türkiye - Kazakistan ticari ve ekonomik ilişkileri Ekonomik İş Birliği Teşkilatı, Karadeniz Ekonomik İş Birliği gibi entegrasyonlar ve iki ülke arasında imzalanan ticari ve ekonomik anlaşmalar kapsamında gelişme kaydetmiş ve Türkiye Kazakistan'a yatırım yapan ülkeler arasında dördüncü sıraya yerleşmiştir. Kazakistan yapılan bu yatırımlar ile dış ticarete Türk iş dünyasının önemli bir pazarı haline gelmiştir. Yatırımların yaklaşık olarak 1/3'ü petrol sektörüne yapılmış ve TPAO Kazakistan'da bulunan en büyük Türk yatırımcısı olmuştur. TPAO, KazakTürkMunay şirketinin hissesinin çoğuna sahiptir. TPAO'nun gaz faaliyetleri Kazakistan'da KazMunayGas - TPAO ortaklığı ile sürmektedir (Dukembayeva, 2011: 18-25).

Tablo 12. Türkiye - Kazakistan Petrol İthalat Miktarları (2011 - 2018)

Yıl	Miktar (Ton)
2011	1,186.000
2012	1,414.000
2013	1,545.000
2014	1,525.060
2015	657,988.000

2016	600,386.719
2017	470,428.318
2018	1.211.579,389

Kaynak: EPDK resmi sitesinden veriler toplanarak tablo araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye, Kazakistan'dan petrol ithal etmektedir. Tablo 12'ye göre Türkiye'nin petrol ithalatında son yıllarda artışlar gözlemlenmektedir.

Kazakistan, eski Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev yönetiminde ciddi bir yol kat etmiş olsa da Rusya'ya olan bağımlılığını göz ardı edememektedir. Kazakistan bağımsızlığının ilk çeyrek yüzyıllık döneminde özellikle ekonomi ve enerji anlamında ilişkilerini Rusya ile kurmuştur. Kazakistan üzerinde Rusya faktörü hala etkinliğini hissettirmeye devam etmektedir. Kazakistan bu yüzden Rusya gibi büyük ülkeler ile kurulabilecek yeni ilişkilerde temkinli davranmıştır. Bu çerçevede Türkiye, Kazakistan'a sahip olduğu enerji kaynaklarını küresel enerji piyasasına arz etme konusunda teklifte bulunarak Nabucco projesine davet etmiş ancak ABD ve AB'nin projede İran'ın yer almasına olumsuz bakmaları nedeniyle proje gerçekleştirilememiştir. Kazakistan, böyle bir hayal kırıklığı tecrübe edince Batı ile ilişkilerinde dolayısıyla Türkiye ile ilişkilerinde daha şüpheli bir tavır takınmaya başlamıştır (Toprak, 2017:117).

Türkiye - Kazakistan ilişkileri yatırımlar bakımından istenilen düzeylere ulaşırken, enerji politikası bakımından hedeflenen seviyelere gelememiştir. Bu konuda Türkiye, ŞİÖ'ndeki diyalog ortağı ülke sürecini değerlendirerek Kazakistan ile ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu konudaki en önemli adımlardan birisi 2006 yılında Kazakistan'ın BTC petrol boru hattına bağlanmasıdır. Bu katılım, Türkiye - Kazakistan enerji ilişkilerinde güven artırıcı önemli adımlardan birisi olmuştur. Her iki ülkenin de bölgede enerji güvenliğinin belirlenmesi açısından Hazar'ın yeni hukuki statüsü kapsamında Trans - Hazar petrol boru hatının hayata geçirilmesine yönelik iş birliği esasına dayalı strateji ve politikalar izleyecekleri öngörülmektedir.

4.3.6. Türkiye - ABD Enerji Politikası

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ABD ile ilk ticaret anlaşması 1830 yılında imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını müteakip yeni dönem Türkiye - ABD ilişkilerinin temeli ise 1939 yılından sonra atılmıştır. Türkiye - ABD ilişkileri SSCB'nin dağılması öncesi ve sonrası dönemde olduğu gibi iki ülke için hâlen gittikçe artan bir öneme sahiptir. Türkiye'nin jeostratejik konumu Rusya ile küresel güç mücadelesi yaşayan ABD için önemli olduğundan, ABD kendi çıkarları kapsamında Türkiye ile ilişkisini sürdürmektedir (Ayata ve Ercan, 2007: 20).

Türkiye ve ABD Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğini sağlamak amacıyla 1990'ların ikinci yarısından itibaren iş birliğini arttırmışlardır. ABD bölgede İran ve Rusya'yı bypass ederek enerji kaynaklarının Batı ülkelerine güvenilir bir şekilde transfer edilmesini amaçlamakta ve bu yönde enerji politikaları izlemektedir. Bu noktada ABD için stratejik öneme sahip olan Türkiye ise Türk Cumhuriyetleri ile iş birliği yaparak ABD ve AB destekli projelerin hayata geçirilmesine imkân sağlayan politikalar izlemektedir.

Avrasya; Türkiye ile ABD arasında iş birliği içerisinde olduğu bölgedir. Hazar Bölgesi'ndeki enerji arz güvenliği mücadelesi bölgesel ve küresel birçok aktör arasında yaşanmaktadır. Enerji güvenliğine yönelik yaşanan bu mücadele bölgede "Boru Hattı" siyasetinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede Hazar Bölgesi'nde Türkiye, ABD, Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki enerji iş birliği politikaları neticesinde doğu - batı enerji koridoru oluşturulmuş ve bölgedeki kritik girişimlerin temeli atılmıştır. Oluşturulan bu enerji koridorunun amacı; Orta Asya ve Kafkas doğal gaz ve petrolünün güvenli bir şekilde İran ve Rusya'ya alternatif yollarla dünya pazarlarına ve Avrupa'ya gönderilmesidir. Trans - Hazar petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri, BTE - TANAP - TAP doğal gaz boru hatları, BTC petrol boru hattı bu koridorun ana unsurlarını oluşturmuşlardır (Yılmaz, 2012: 5).

ABD, enerji güvenliğine yönelik olarak Hazar Bölgesi'nde yeni kurulan devletleri kendi menfaatleri doğrultusunda ekonomik olarak desteklemekte ve bu devletlerin Batı'ya açılması gerektiğinin emarelerini Türkiye üzerinden vermektedir. Türkiye ise bölgede sadece ABD ile değil Rusya ile de uyumlu politikalar yürütmeye

çalışmaktadır. Hazar Bölgesi'nde Türkiye - ABD - Rusya ilişkilerinin dinamiğini belirleyen ülke Türkiye'dir. ABD - Rusya arasındaki ilişkilerin seyri Türkiye'yi de etkilemektedir. Avrasya bölgesinde Rusya'nın etkisinin daha fazla hissedildiği bilinen bir husustur (Yılmaz, 2012: 7). ABD, bölgede enerji güvenliğine yönelik olarak kendisine rakip olarak gördüğü Rusya ve Çin gibi ülkelerin etki alanlarını kısıtlayan, İran'ın ise faaliyetlerini sınırlandıran bir politika izlemektedir. ABD, Tek Kuşak Tek Yol projesine Çin'in geleceğin süper gücü olacağı endişesinden dolayı karşı çıkmaktadır. Bu proje çerçevesinde Türkiye'nin rolü oldukça kritik bir noktadadır. ABD'nin bu projeye karşı çıkan yaklaşımı ise Türkiye'nin enerji merkezi olma durumuna olumsuz olarak yansımaktadır (Kavaz, 2018: 30). Türkiye ile ABD arasında uzun bir süredir olmayan doğrudan enerji ticareti ilişkisi son yıllarda Türkiye'nin ABD'den LNG ithal etmesiyle başlamıştır. 2019 yılının ilk yarısında Türkiye ABD'den 884 milyon metreküp LNG ithal etmiştir. (Erkul, 2020).

Her iki ülkenin bölgedeki enerji güvenliğinin şekillendirilmesine yönelik olarak iş birliği politikalarının Hazar'ın hukuki statüsünün yeni durumu çerçevesinde tarafların çıkarlarına uygun olarak devam edeceği öngörülmektedir.

4.3.7. Türkiye - Çin Enerji Politikası

Türkiye ile dünyanın ikinci en büyük ekonomisi konumuna gelen Çin arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler artmaya devam etmektedir. Son yıllarda Türkiye'nin Çin ile ticari ve ekonomik ilişkilerindeki yeni stratejisi; ithalatta disiplin sağlanarak Çin'den gelen düşük standarda sahip ürünlerin ülkeye girişinin engellenmesi, ekonomiye yarar sağlayacak bir ithalat politikası izlenmesi, Türkiye'nin ihracat politikasında Çin'e daha fazla yer verilmesi ve Çin'in Türkiye'ye çeşitli alanlarda yatırım yapmasının sağlanması olarak belirtilmektedir (Ünay ve Atlı, 2014: 30). Genel anlamda Türkiye'yi doğu pazarlarına yönelik strateji geliştiren bir ülke olarak değerlendiren Çin, Türkiye'nin Asya'ya dönüşünden endişeli olduğunu her defasında vurgulamakta ve bu kapsamda Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemektedir (Ekrem, 2011: 31).

Türkiye ve Çin özellikle Asya bölgesindeki enerji politikalarında birlikte hareket edememişlerdir. Türkiye ile Çin arasında karşılıklı olarak kazan - kazan

ilişkisinin oluşturulması kapsamında 2013 yılında Çin devlet başkanı Xi Jinping'in Kazakistan ziyaretinde kamuoyuna açıkladığı "Tek Kuşak Tek Yol" projesi ile ilk adım atılmıştır. Bu proje Türkiye tarafından desteklenmekte ve oluşacak yeni ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için fırsat olarak görülmektedir (Temiz, 2017: 25). Çin'in Tek Kuşak Tek Yol projesi Batılı güçlerle rekabete gireceğinin göstergesidir. Çin, Türkiye'nin Asya ve Kafkasya'daki önemini yadsınamamaktadır. Türkiye bu projede önemli bir yer elde etmiştir. Söz konusu proje Türkiye'nin Orta Asya ve Çin ile siyasal, sosyal ve ekonomik bağlarını güçlendirmesinin yanı sıra Hazar Bölgesi enerji güvenliğinin şekillendirmesi bakımından da son derece önemlidir (Temiz, 2017:3).

Enerji politikası kapsamında nükleer enerji santrali yatırımlarını da geliştirmeyi hedef haline getiren Türkiye 3'ncü nükleer enerji santrali için 2016'da Çin ile iş birliği yapmıştır. Hâlihazırdaki Akkuyu ve Sinop nükleer enerji santrallerine alternatif olacak olan İğneada nükleer enerji santralinin Kırklareli'nin Demirköy ilçesinde kurulması planlanmaktadır. Türkiye - Çin enerji ortaklığında nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımına dair Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti arasında 10 yıl süreli bir iş birliği anlaşması imzalanmıştır (TMMOB, 2016).

Ayrıca 2018 yılında ise Çin Endüstri ve Ticaret Bankası (ICBC) ile Boru Hatları ve Petrol Taşıma AŞ (BOTAS) arasında yapılan protokol ile Türkiye'nin yıllık doğal gaz tüketiminin yaklaşık 1/4'ünü depolayacak olan Tuz Gölü ve Silivri doğal gaz depolama tesislerinde kapasite artırılması amaçlı 15 sene vadeli 1,2 milyar dolarlık proje kredisi sağlanmıştır (Hürriyet, 2018). Enerji kapsamındaki ortaklık ve iş birliğine yönelik çalışmaların Tek Kuşak Tek Yol projesi ile diğer alanlarda da giderek artacağı öngörülmektedir.

4.3.8. Türkiye - AB Enerji Enerji Politikası

Türkiye Cumhuriyeti 31 Temmuz 1959'da AB'ne katılmak için başvuru yapmıştır. Bu başvuru sonrasında 12 Eylül 1963'te imzalanan Ankara anlaşması T.C - AB ilişkilerin temelini teşkil etmektedir. Türkiye 1987 yılında tam üyelik için başvuru yapmış, 1996 yılında Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği oluşturulmuş,

üç yıl sonra ise Türkiye aday ülke ilan edilmiştir. Tam üyelik müzakerelerine 03 Ekim 2005'te başlanmış ancak Fransa ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin engelleyici çalışmalarıyla kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Süreç hâlihazırda fiilen durma noktasına gelmiştir. Engellemelere rağmen Türkiye, katılım ortaklığı belgelerinde öngörülen yükümlülükleri ulusal program kapsamında TBMM'de AB uyum yasaları ile düzenleyerek uygulamaya koymaktadır (Ülger, 2015: 210). Halen müzakere çerçeve belgesinde öngörülen 35 müzakere başlığından 16'sı açılmış durumda olup, 14'ü bloke vaziyettedir (Ülger, 2021).

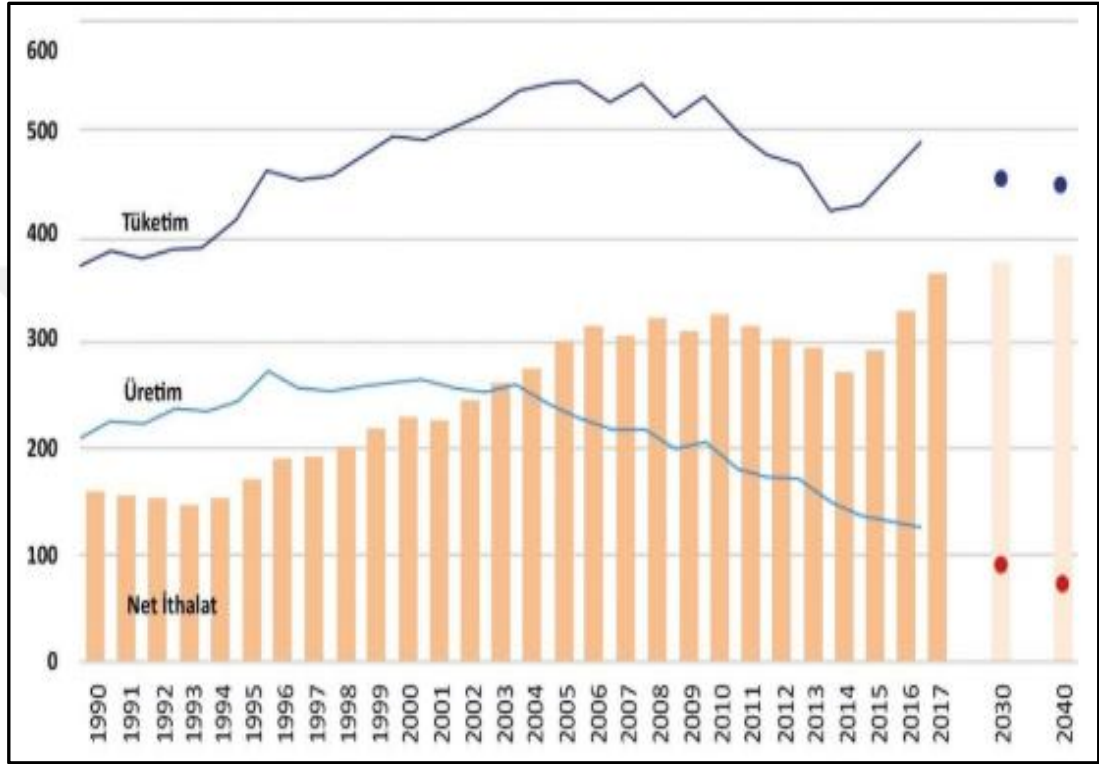
Tablo 13. Türkiye - AB Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat				İthalat				Hacim
	AB İhracat Değeri	Bir Önceki Döneme Göre Değişim (%)	Genel ihracat Değeri	Genel İhracat İçindeki Payı (%)	AB İthalat Değeri	Bir Önceki Döneme Göre Değişim (%)	Genel İthalat Değeri	Genel İthalat İçindeki Payı (%)	
2010	52,934	12,1	113,883	46,5	72,391	27,9	185,544	39,0	125,325
2011	62,589	18,2	134,907	46,4	91,439	26,3	240,842	38,0	154,028
2012	59,398	5,1	152,462	39,0	87,657	4,1	236,545	37,1	147,055
2013	63,034	6,1	151,803	41,5	92,445	5,5	251,661	36,7	155,479
2014	68,514	8,7	157,610	43,5	88,784	4,0	242,177	36,7	157,298
2015	63,998	6,6	143,839	44,5	78,700	11,4	207,234	38,0	142,698
2016	68,366	6,8	142,530	48,0	77,501	1,5	198,618	39,0	145,867
2017	73,906	8,1	156,993	47,1	85,205	9,9	233,800	36,4	159,111
2018	83,954	13,6	167,921	50,0	80,813	5,2	223,047	36,2	164,767

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Risk Yönetimi, Tasfiye ve Döner Sermaye Genel Müdürlüğü (2019), <http://risk.gtb.gov.tr/>

AB üyesi olmamasına rağmen Türkiye'nin birlikteki ülkelerle ticari ilişkileri bulunmaktadır. AB ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2018 yılında 165 milyar dolara yükselmiştir. Aynı yıl içerisinde Türkiye'nin ihracatında % 50 oranında pay sahibi olan AB, Türkiye'nin ihracatında birinci sırada yer almıştır. 2018 yılında ise Türkiye'nin 223 milyar dolarlık toplam ithalatının 81 milyar dolarlık kısmı (% 36,2) AB'den yapılmıştır (Tablo 24).

Türkiye'nin AB'ye ihracatında enerji, hammadde ve tarım ürünleri yer almaktadır. Türkiye'nin AB'den ithalatında ise imalat sanayi ön plana çıkmaktadır. AB'nin enerji açısından dışa bağımlı olması, Hazar Bölgesi enerji kaynaklarına erişimde Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmak için Avrupa ile Asya arasında geçiş noktasında bulunan Türkiye ile iş birliği yapma zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır.

Grafik 5. Avrupa Birliği Doğalgaz Üretim, Tüketim ve Net İthalatı (Milyar m³)
Kaynak: Karbuz, 2018.

Grafik 5’de de görüldüğü üzere yıllar geçtikçe özellikle doğal gaz ithalatında artışlar gözlemlenmektedir. Bu artışların 2030 ve 2040 yılında da devam edeceği öngörülmektedir. AB’yi kendi içinde ve uluslararası pazarda en çok zorlayan konu küreselleşmenin getirdiği rekabet şartlarıdır. Son yıllarda Hindistan ve Çin’in ekonomik yönden kaydettiği gelişmeler ile ABD ve Japonya’nın teknolojisinin giderek ilerlemesi AB’yi güçlü Avrupa hedefine zorunlu olarak yaklaştırmaktadır. Bu anlamda bilim ve teknoloji ile nüfus ve enerji kavramları AB’de rekabetin ana kolları haline gelmektedir. Türkiye ise AB’nin bu ekonomik sınavında AB’ye avantaj sağlayacak potansiyeldeki bir ülkedir. Türkiye; yatırımcı yeteneği, Türk ve İslam dünyasındaki konumu, petrol ve doğal gaz aktarımında köprü devlet olma potansiyeli ile Avrupa’nın ekonomisini olumlu yönde etkilemeye aday bir ülkedir. “Ekonomik

dev siyasi cüce” olarak tanınan AB, Türkiye’nin çok kültürlü ve çok bölgeli yapısını ve kültürel, dinsel, tarihsel bağlantılarını kendi durağan ekonomisinin aşılmasına katkı sağlayacak bir yol olarak görmektedir (Ülger, 2015: 220).

Türkiye’de AB Enerji Müktesebatına uygunluğu kapsamında enerji arz güvenliğine yönelik uygulamalar gerçekleştirilmiştir. 2001’de Enerji Piyasası Kanunu ve Doğal Gaz Piyasası Kanunu çıkartılmış, AB Mevzuatına uygun Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu kurulmuş ve bunu takiben 2003’de Petrol Piyasası Kanunu düzenlenmiştir. (Koçarslan, 2011: 240).

Türkiye hem Orta Doğu hem de Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının AB’ye güvenli olarak aktarılmasını öngören INOGATE programında önemli bir konuma sahiptir. Türkiye - Yunanistan - İtalya doğal gaz boru hattı projesi INOGATE tarafından desteklenen projedir (Ayhan, 2009:160). Doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynaklarının AB’ye güvenli bir biçimde ulaştırılması Türkiye ile daha kolay olmuştur (Ülger, 2015: 260). Bu kapsamda AB’nin enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından özellikle 45 milyar dolar civarında bir maliyet ile gerçekleştirilen GGK projesi AB’nin en büyük ve geniş çaplı projelerinden birisidir (Abişov, 2018: 40). GGK çerçevesinde TANAP ve TAP projeleri ile birlikte AB’ye Türkiye üzerinden ulaşacak doğal gazın transferine 2019 yıl sonu itibariyle başlanmıştır.

AB, Hazar Bölgesi’ne stratejik açıdan bakmaktadır. Bu bağlamda AB’nin enerji politikalarının önceliğini enerji arz güvenliği oluşturmaktadır. Enerji kaynaklarının güvenli bir biçimde AB ülkelerine ulaştırılması ve kullanılması hususu AB’ye Hazar Bölgesi’nde güvenli ortaklarla iş birliği yapma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Hazar Bölgesi’ne yönelik AB’nin politikası; AB’nin tek başına izlediği politika ve AB üyesi devletlerin tek başına izlediği politika olarak analiz edilmektedir. Bu kapsamda hem AB hem de AB ülkeleri bölge ile doğrudan sınırı olan ve bölge ülkeleriyle barışçıl bir politika izleyen Türkiye ile doğrudan temas halindedirler (Dursun, 2011: 15). Hazar Bölgesi’ndeki petrol ve doğal gazın AB’ye ulaşmasında köprü ülke konumunda bulunan Türkiye üzerinden geçen ve geçmesi planlanan boru hatlarının aktif hale gelmesi AB’nin enerji arz güvenliğine önemli katkılar sağlayacaktır (Önk, 2010).

AB'nin enerji politikasındaki hedeflerine ulaşması ve enerji anlamında Rusya'ya olan bağımlılığın kurtulabilmesi amacıyla, Hazar'ın yeni statüsü çerçevesinde Trans - Hazar boru hattı projelerine sağlayacağı destekler öncelikli olmak üzere Türkiye - AB enerji iş birliğinin artarak devam edeceği öngörülmektedir.

4.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Hazar Bölgesi, sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarından dolayı enerji ihtiyacı olan ülkelerin yanı sıra Türkiye için de önemli olan bir bölgedir. Türkiye, enerji ihtiyacının karşılanmasında bu bölgeden en üst düzeyde faydalanmak istemektedir. Bu bağlamda Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliğini şekillendirmek için bölgede aktif enerji strateji ve politikaları yürütmektedir. Türkiye'nin Hazar Havzası'na yönelik strateji ve politikalarını incelemek için öncelikle Türkiye'nin bu ülkelere yönelik stratejik bakış açısının temellerini oluşturan politikalardan bahsetmenin gerekli olduğu değerlendirilmiştir.

Türkiye ile Rusya iki kutuplu dünya düzeninin hâkim olduğu yıllarda karşıt kutuplarda yer almışlar, SSCB'nin dağılmasının ardından yeni dünya düzeninde ise iki ülke ilişkilerinde bölgesel çıkarlar çerçevesinde bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri ile dostluk - kardeşlik ilişkilerini pekiştirmeye çalışırken Rusya'yı göz ardı etmiş ve bölge ülkeleri üzerinde Rusya'nın etkisini azaltmaya yönelik politikalar izlemiştir. Türkiye 2000'li yıllara gelindiğinde Rusya'ya yönelik daha gerçekçi ve sürdürülebilir bir politika uygulamaya başlamıştır. Türkiye, günümüzde ABD - Rusya arasındaki küresel rekabet ve uluslararası konjonktür çerçevesinde Rusya ile zaman zaman faaliyet ortaklığı, zaman zaman ise çıkarlarına ters düşmeyecek şekilde denge siyaseti izlemektedir.

Türkiye'nin Hazar Bölgesi'nin enerji güvenliğine yönelik strateji ve politikalarında Kafkasya siyaseti de oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Güney Kafkasya'da kalıcı bir güvenlik ve istikrarın kendisi için çok önemli olduğunu bilen ve bölgedeki sorunların BM ile AGİT ilkeleri çerçevesinde çözülmesini isteyen Türkiye'nin bu bölgedeki temel politikalarını Türkiye - Azerbaycan ilişkileri

belirlemekte ve yön vermektedir. Diğer taraftan Kuzey Kafkasya'daki özerk bölge ve cumhuriyetler ile geçmişten gelen tarihi ve kültürel bağları bulunan Türkiye, bu özerk bölge/cumhuriyetler ile ilişkilerini; 2000'li yıllardan sonra Rusya politikası içerisinde, Rusya'nın toprak bütünlüğünü göz ardı etmeyecek ve iç işlerine karışmayacak bir şekilde bu bölge/cumhuriyetlerin ekonomik ve kültürel faaliyetlerini destekleyen bir politik anlayışla yürütmektedir.

Türkiye - İran ilişkileri Hazar Havzası'nda bölgesel rekabet ve nüfuz mücadelesi çerçevesinde devam etmektedir. ABD - İran arasındaki politik ilişkilerdeki gelişmeler Türkiye - İran ilişkilerini de etkilemektedir. Bu durum Türkiye'nin İran'a yönelik politika ve stratejilerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Hazar Havzası enerji güvenliğine yönelik strateji ve politikalara zemin hazırlayan diğer platform ise Orta Asya ve Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yönelik uyguladığı politikalardır. SSCB'nin dağılmasından sonraki süreçte Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yönelik uyguladığı politika arzu edilen seviyede gerçekleşmemiş, Türkiye 2000'li yıllardan itibaren Orta Asya'ya yönelik daha gerçekçi ve sürdürülebilir politikalar uygulamaya başlamıştır. Türk Keneşi, TÜRKSOY, TİKA, Eximbank gibi kuruluşlarla özellikle ekonomi, ticaret, eğitim, kültür, sağlık vb. birçok alanda önemli projelerle bölgede etkinlik artırılmıştır. Türkiye, bölgede Orta Asya ülkeleriyle iş birliğini geliştirmeye yönelik ve aynı zamanda Rusya ile ilişkilerini de zedelemeyecek strateji ve politikalar yürütmektedir.

Türkiye'nin Hazar Havzası'na yönelik stratejik bakış açısının yanı sıra bölgenin enerji kaynaklarının Türkiye için taşıdığı önem ve Türkiye'nin kıyıdaş ülkeler ile küresel güçler arasındaki enerji güvenliğine yönelik strateji ve politikaları da değerlendirilmiştir.

Hazar Havzası sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleriyle Türkiye'nin artan enerji ihtiyacının karşılanması için oldukça önem arz etmektedir. Türkiye'nin mevcut enerji rezervleri ve enerji üretimi, ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmaktadır. Enerji ihtiyacının %77'sini dışarıdan karşılayan Türkiye enerji açısından dışa bağımlı bir ülkedir. Sınırlı düzeyde petrol ve doğal gaz rezervine sahip olan Türkiye tükettiği petrolün % 93,4'ünü, doğal gazın ise % 99,2'sini ithalat yoluyla karşılamaktadır.

Türkiye'nin yıllık doğal gaz üretimi ihtiyacın % 1'ini petrol üretimi ise tüketimin % 8'ini karşılamaktadır. Türkiye petrol ve doğal gaz ihtiyacını önemli oranda Rusya ve İran'dan temin etmektedir. İthal ettiği doğal gazın % 47'sini petrolün ise % 25,2'sini Rusya'dan, % 15,6 oranında doğal gaz ve % 18,4 oranında petrolü ise İran'dan satın almaktadır.

Enerji ihtiyacının karşılanması yönünden Rusya, Türkiye için oldukça önemli bir konumdadır. Ancak Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler enerji ile sınırlı olmayıp, ekonomik, askeri ve siyasi bakımdan da oldukça önem arz etmektedir. İki ülke arasındaki politik ilişkilerde 2015'teki uçak düşürülmesiyle yaşanan kriz kısa sürede aşılmış olup enerji güvenliğine yönelik ilişkiler ise sağlıklı bir çerçevede ilerlemektedir. Bunun en belirgin örneği Akkuyu nükleer enerji santrali ve Türk Akım doğal gaz boru hattı projeleridir. Öte yandan Hazar Havzası'ndaki Türkiye - Rusya enerji ilişkilerinin Hazar Denizi'nin statüsündeki değişiklikler ile Azerbaycan - Ermenistan arasındaki Eylül - Kasım 2020'de yaşanan savaştan sonra bölgede oluşan yeni durum çerçevesinde rekabet ve iş birliği çerçevesinde artarak devam edeceği değerlendirilmektedir.

SSCB dağıldıktan sonra Hazar Bölgesi'nde Türkiye ve İran arasında çıkarlar çerçevesinde rekabet ve nüfuz mücadelesi yaşanmıştır. İran, Türkiye'nin petrol ve doğal gaz ithal ettiği ülkeler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bölgedeki boru hattı projelerinde ABD ve AB Türkiye'yi tercih eden stratejiler izlemektedirler. Türkiye - İran enerji ilişkilerinde ABD'nin İran'a uyguladığı ekonomik ambargo etkili olmaktadır. Hazar Denizi'nin statüsündeki değişiklikler ile Azerbaycan - Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ savaşından sonra ortaya çıkan yeni durum çerçevesinde her iki ülkenin kendi çıkarları doğrultusunda rekabet ve iş birliğine dayalı enerji politikaları izleyecekleri değerlendirilmektedir.

Türkiye Hazar'a kıyıdaş ülkeler içerisinde en iyi ilişkilerini Azerbaycan ile kurmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından iki ülke arasındaki ilişkiler her geçen gün daha olumlu bir sürece evrilmiş ve "Bir Millet İki Devlet" görüşü, iki ülke tarafından benimsenmiştir. Kurulan bu iyi ilişkiler neticesinde Türkiye, Azerbaycan enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasında etkin bir rol oynamış ve Rusya'nın Azerbaycan üzerinde etkisinin azalmasına katkı sağlamıştır.

Türkiye - Azerbaycan enerji ilişkisinin Hazar Bölgesi'nde oluşan yeni durumlar çerçevesinde stratejik ortaklık - kardeşlik çerçevesinde artarak devam edeceği öngörülmektedir.

Türkiye'nin Türkmenistan ile doğrudan bir enerji alışverişi bulunmamakla birlikte, iki ülke ortak enerji projelerinde birlikte hareket etmektedirler. Trans - Hazar doğal gaz boru hattı hayata geçirildiği takdirde Türkmenistan doğal gazı Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşabilecektir. Bölgenin diğer ülkesi olan Kazakistan ile Türkiye arasında ekonomik ilişkiler gelişmekte olup Türkiye'nin Kazakistan'dan ithal ettiği petrol oranı her geçen gün artmaktadır. Bu hususta BTC petrol boru hattının işlevselliğinin önemli katkısı bulunmaktadır. Hazar'ın yeni hukuki statüsü çerçevesinde Trans - Hazar petrol ve doğal gaz boru hattı projelerinin gerçekleşmesinin bölgede Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin enerji güvenliğine yönelik politikalarında önemli bir gelişme olacağı öngörülmektedir.

Bölgedeki enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olmak isteyen Rusya dışındaki küresel güçlerin (ABD, Çin, AB) de Türkiye ile enerji ilişkileri bulunmaktadır.

ABD, Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarını kontrol ederek hem Rusya'yı çevrelemek hem de küresel üstünlüğünü devam ettirmek istemektedir. Türkiye'nin ABD ile enerji ilişkisi LNG ithalatı ile yakın tarihte başlamıştır. ABD, bölgede Rusya'nın etkinliğinin azalmasını sağlayacak her türlü projede Türkiye'yi desteklemekte ve Türkiye'nin jeostratejik konumundan faydalanmak istemektedir. Türkiye çıkarları doğrultusunda ABD ve Rusya ilişkilerine yönelik bir denge siyaseti uygulamaktadır. Enerji güvenliği kapsamında Türkiye - ABD ilişkilerinin artarak devam edeceği öngörülmektedir.

Bölgenin enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olmak isteyen ve her geçen gün enerji ihtiyacı artış gösteren diğer küresel güç ise Çin'dir. Türkiye ile Çin arasında doğrudan bir enerji ithalat ve ihracat ilişkisi bulunmamaktadır. Enerji bağlamında özellikle nükleer enerji santrali kurulması ve doğal gaz depolama tesislerinin yapılması konusunda iki devlet arasında ortaklık ve iş birliği yapılmaktadır. Türkiye Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğinin şekillenmesine önemli katkı sağlayacak olan

Çin'in Tek Kuşak Tek Yol projesinde önemli bir konumda bulunmakta ve bu projeyi desteklemektedir.

Hazar Havzası enerji kaynaklarından faydalanmak isteyen diğer küresel güç olan AB, Türkiye'nin önemli bir ticaret partneridir. Türkiye, AB'ye girme çabasında olup bu yönde önemli adımlar atmış ancak birliğe üye olarak kabul edilmemiştir. AB de Türkiye gibi enerji alanında yüksek düzeyde dışa bağımlı olup ihtiyacı olan enerjinin büyük bir kısmını Rusya'dan temin etmektedir. AB artan enerji ihtiyacını karşılamak için Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının Türkiye'den geçen ve geçmesi planlanan boru hatları vasıtasıyla taşınmasını istemekte, kaynak ülke ve güzergâh çeşitlendirmesine yönelik stratejilerle Rusya'ya olan bağımlılığın kurtulmaya yönelik politikalar izlemektedir. Bu maksatla Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliğinin şekillendirilmesi için Türkiye ile iş birliği yaparak Türkiye'den geçecek olan boru hatlarını desteklemektedir. Bu iş birliğinin önümüzdeki yıllarda artarak devam edeceği öngörülmektedir.

SONUÇ

Günümüzde devletler için enerjinin güvenli bir şekilde tedarik edilmesi, siyasi, askeri ve ekonomik açıdan önemli bir noktaya gelmiştir. Enerji ihtiyacının güvenli bir şekilde karşılanmaması veya kesintiye uğraması bir devletin hayati fonksiyonlarını çok hızlı ve olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Enerji, yaşamsal önemi nedeniyle 21'nci yüzyılda ülkeler arasında güç mücadelesinin yoğun olarak yaşandığı önemli bir alan haline gelmiştir.

Dünyada enerji ihtiyacına olan talebin gittikçe artmasından dolayı zengin enerji rezervlerine sahip olan bölge/ülkeler enerjiye ihtiyaç duyan ülkelerin dikkatini çekmektedirler. Bu bölgelerden birisi de zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan Hazar Bölgesi'dir. Hazar Bölgesi sahip olduğu enerji rezervleri nedeniyle SSCB'nin dağılmasından sonra kıyıdaş ülkeler, ABD, Çin ve AB arasındaki enerji mücadelesinin kıyasıya yaşandığı bir bölge haline gelmiştir. Hazar Bölgesi enerji rezervleri yönünden Orta Doğu'ya alternatif bir bölge olup enerji rezervleri kadar jeopolitik açıdan da önemli bir konumda bulunmaktadır. Bölge ülkelerinden Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın denizlere çıkışı bulunmamaktadır. Bu nedenle de enerji rezervlerini dünya piyasalarına ulaştırmak için Rusya'nın SSCB'den kalma boru hatlarını kullanmak veya diğer ülkelerle iş birliği yaparak yeni boru hattı projelerini gerçekleştirmek gibi iki seçenekleri bulunmaktadır. Boru hatları üzerindeki nüfuz mücadelesine yönelik politikalar bölgede beş ana güzergâh üzerinde şekillenmektedir. Hazar Bölgesi'nde aktif olarak kullanılan yedi adet petrol ve on iki adet doğal gaz boru hattı bulunmaktadır. Söz konusu boru hatları, bölgeye yönelik enerji politikalarının yürütülmesine önemli düzeyde etki edecek stratejik konumda bulunmaktadır. Bu boru hatlarının yanı sıra bölge petrolü Türk Boğazları aracılığıyla da tankerler vasıtasıyla bölge dışına transfer edilmektedir.

SSCB'nin dağılmasının ardından Hazar Havzası enerji kaynaklarının kıyıdaş ülkeler arasında nasıl ve ne şekilde paylaşılacağı önemli bir hukuki sorun olarak ortaya çıkmıştır. Hazar'ın bir göl mü yoksa deniz mi olduğu etrafında şekillenen hukuki statü sorunu kıyıdaş ülkelerin kendi çıkarlarına uygun olacak şekilde öne sürdükleri deniz, sınır gölü, kapalı deniz, eşit paylaşım görüşleri çerçevesinde çözülmeye çalışılmış ve nihai çözüme 12 Ağustos 2018 tarihinde ulaşılmıştır.

Kıyıdaş ülkeler arasında yapılan anlaşma ile Hazar bir deniz olarak tanımlanmış su yüzeyi için ise özel statü kabul edilmiştir. Bölge dışındaki aktörlerin askeri varlık bulunduramamaları Rusya ve İran açısından, deniz altından geçecek kablo ve boru hatlarının döşenmesinde tarafların izninin gerekmemesi sadece hattın geçeceği devletlerin onayının yeterli olması hususu ise Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan açısından önemli kazanımlar olmuştur.

SSCB dağıldıktan sonra Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle birlikte Hazar Bölgesi güç dengelerinde değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Dünyanın en geniş üçüncü petrol ve doğal gaz alanı olarak nitelendirilen Hazar Bölgesi, enerji kaynaklarının zenginliği nedeniyle kıyıdaş ülkeler arasındaki paylaşım mücadelesinin yaşandığı bir alana dönüşürken aynı zamanda küresel güçlerin (ABD, Çin ve AB) de ilgi gösterdiği bir bölge haline gelmiştir. Kıyıdaş ülkeler ve küresel güçler uyguladıkları strateji ve politikalarla bölgede enerji güvenliğini şekillendirmeye çalışmaktadırlar. Türkiye ise Hazar Bölgesi'nde tarihi ve kültürel bağlarının olduğu yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkelerle dostluk ve iş birliği çerçevesinde enerji güvenliğine yönelik olarak birlikte hareket etmeyi amaçlayan politikalar izlemeye çalışırken, petrol ve doğal gaz açısından bağımlı olduğu Rusya ve İran'ın yanında ABD, AB ve Çin ile de çok denklemlili bir enerji güç mücadelesinin içerisinde bulunmaktadır.

Bu bilgiler doğrultusunda araştırmada; Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin, küresel güçlerin ve Türkiye'nin Hazar Bölgesi politikalarının Hazar Havzası'nda enerji üretimini, arzını ve güvenliğini nasıl belirlediği incelenmiş ve "Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin, küresel güçlerin ve Türkiye'nin Hazar Bölgesi politikaları Hazar Havzası'ndaki enerji üretimini, arzını ve güvenliğini belirlemektedir" şeklindeki hipotezinin doğrulandığı görülmüştür. Bu tespitin teferruatlı bulguları aşağıda sıralanmıştır.

Çalışmanın teorik alt yapısı BGK teorisine dayandırılmıştır. Bölgesel bir modellemeyi esas alan BGK teorisine göre Hazar Bölgesi, kaderlerini coğrafi olarak birbirlerine kilitleyen ve bu bağlamda ekonomik, siyasi ve güvenlik ilişkileri içerisinde olan bir grup devletten oluşmaktadır. BGK teorisi, coğrafi olarak yakından gelebilecek bir tehdit olasılığının, uzaklardan gelebilecek bir tehdit olasılığına

nazaran daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Uluslararası sistemi anarşik olarak kabul eden ve bu bağlamda askeri, siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel sektörlerin güvenleştirilmesinin gerekliliğini öne süren BGK teorisine göre, ekonomik sektör içerisinde yer alan enerji güvenliği de devletler arasında ortak bir tehdit unsuru olarak kabul edilmektedir.

BGK; bölgesel düzeydeki içsel şartları, bölge içi aktör ilişkilerini ve etkileşimlerini, bölgeler arası ilişkileri, küresel düzeyde hareket eden aktörlerle bölgesel dinamikler arasındaki etkileşim alanlarını açıklamayı esas almaktadır. Bu kapsamda; Hazar Bölgesi'nde oluşan yeni koşullar çerçevesinde bölge içi aktörler olarak kıyıdaş ülkeler arasındaki enerji ilişkileri, bölgeler arası ilişkiler kapsamında ise Avrupa, Orta Asya ve Hazar Bölgesi arasındaki enerji ilişkileri, küresel aktörler olarak da Rusya, ABD, Çin ve AB'nin Hazar Bölgesi'ndeki ülkelerle arasındaki enerji ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin de bölgedeki enerji güvenliğinin belirlenmesine yönelik bölge içi aktörler ve küresel aktörler ile arasındaki enerji mücadelesinin analizi yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlara ilgili başlıklar altında aşağıda yer verilmiştir.

Kıyıdaş Ülkeler'in Hazar Bölgesi Enerji, Arz ve Güvenliğine Yönelik Strateji ve Politikaları;

Rusya: Hazar Havzası'nda enerji üretimi, arzı ve güvenliğinde hem Hazar'a kıyıdaş ülke hem de küresel bir güç olarak Rusya en etkili devlet konumunda bulunmaktadır. Dünya'nın en büyük ham petrol ve ikinci doğal gaz üreticisi olan Rusya, gelirlerinin %30'undan fazlasını petrol ve doğal gaz ihracatından elde etmekte olup, ihracatının büyük bir bölümünü AB ülkelerine gerçekleştirmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar Bölgesi'ndeki ülke sayısının artması ve SSCB'nin artık uluslararası hukukun bir öznesi olmaması nedeniyle bölgede oluşan yeni jeopolitik durum Hazar'ın enerji güvenliğinin şekillendirilmesini doğrudan etkilemiştir. Hazar Bölgesi enerji rezervlerinin üretimi, arzı ve satın alınabilir bir fiyattan kesintisiz ve güvenli bir şekilde ihtiyaç duyulan ülke/bölgelere ulaştırılması çerçevesinde bölgede enerji güvenliğinin belirlenmesi ve şekillendirilmesi Rusya için hayati bir önem taşımaktadır. Rusya, SSCB döneminde olduğu gibi Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynakları üzerindeki nüfuzunu devam ettirmek istemektedir.

Türk Cumhuriyetlerinin enerji politikalarından dolayı Rusya, Hazar Bölgesi'nde politik ve ekonomik nüfuzunu kaybetme endişesi yaşamaktadır. Rusya, Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliğini kendisi şekillendirmek istemektedir. Bu bağlamda Rusya, Hazar Bölgesi'nde Türkiye ile diğer kıyıdaş ülkeler ve küresel güçlerin enerji politikalarını ve projelerini engellemeye çalışmakta, Hazar Bölgesi petrol ve doğal gazının Rusya üzerinden uluslararası piyasalara taşınmasına yönelik strateji ve politikalar izlemektedir.

İran: Hazar Bölgesi'nde jeostratejik konumu ve enerji rezervlerinden dolayı önemli bir güce sahiptir. İran'ın Hazar Bölgesi'ne yönelik stratejisi daha çok güvenlik odaklı bir esasa dayanmaktadır. İran, Batılı güçlerin ve ABD'nin Hazar Bölgesi'ne nüfuz ederek enerji güvenliğinde söz sahibi olmalarını engellemek ve kıyıdaş ülkeler ile iş birliğini artırarak uluslararası enerji piyasalarına dâhil olmak istemektedir. İran, Hazar Bölgesi'ndeki petrol ve doğal gazın kendi üzerinden geçecek boru hatları ile dünya pazarlarına ulaştırılmasına yönelik enerji politikaları sürdürmektedir. Bu kapsamda bölgede enerji güvenliğinin belirlenmesinde etkin olmak için İran özellikle Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini ve iş birliğini geliştirmeye çalışmakta, Hazar'a kıyıdaş olmayan başka bir ülke ve aktörün bölgede etkin olmasını engelleyecek politikalar izlemektedir.

Azerbaycan: Azerbaycan Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarının üretimi ve ihracatına ciddi yatırımlar gerçekleştiren bir ülkedir. Azerbaycan sahip olduğu petrol ve doğal gaz üzerinde tek söz sahibi ülke olarak bağımsızlığını pekiştirmeye yönelik stratejiler izlemektedir. Bölgede enerji güvenliğinin belirlenmesine yönelik olarak uyguladığı alternatif boru hatları politikalarıyla Rusya'nın gücünü azaltmak, Rusya dışındaki alternatif boru hatları ile petrol ve doğal gazını dünya piyasalarına arz etmek ve ekonomik açıdan da güç kazanmak istemektedir. Azerbaycan bu kapsamda Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğine yönelik politikalarında Türkiye ile iş birliği yapmaktadır. Azerbaycan'dan Türkiye'ye BTC, BTE, TAP ve TANAP boru hatları ile petrol ve doğal gaz aktarımı gerçekleştirilmekte, bu hatlar vasıtası ile Azerbaycan petrol ve doğal gazı Batılı ülkelere de aktarılmaktadır. Azerbaycan enerji kaynaklarının dünya piyasalarına arz ve güvenliğinde uyguladığı alternatif boru hattı politikası ile bölgede enerji güvenliğinin belirlenmesinde etkinliğini artırmaktadır. Eylül - Kasım 2020'deki Dağlık Karabağ Savaşı'ndan sonra Azerbaycan'ın

bölgedeki boru hatlarının güzergâh güvenliği daha da sağlamlaştırılmıştır. Hazar'ın hukuki statüsünün netlik kazanması ile bölgedeki boru hatlarının inşasında sadece boru hatlarının geçtiği ülkelerinin onayının yeterli olmasının, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan arasındaki enerji ilişkilerine olumlu biçimde yansıtacağı ve Azerbaycan'ı bölgede enerji güvenliğinin şekillendirilmesinde etkin bir konuma taşıyacağı öngörülmektedir.

Türkmenistan: Hazar Bölgesi'ndeki sahip olduğu enerji rezervlerini kendisi yönetmek ve ihraç etmek istemektedir. Türkmenistan, Hazar Havzası'nda enerji güvenliğinin oluşturulmasında etkin bir ülke olabilmek amacıyla enerji transferinde Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulmaya yönelik çoklu boru hattı politikası izlemektedir. Bu kapsamda alternatif pazar olarak değerlendirdiği Çin ve İran ile enerji ilişkilerini artırarak bu ülkelere doğal gaz ihracatına başlamıştır. Trans - Hazar doğal gaz boru hattı projesinin gerçekleştirilerek doğal gazını dünya piyasalarına arz etmek ve ekonomik olarak güçlenmek istemektedir. Diğer taraftan enerji güvenliği politikası çerçevesinde oldukça önem taşıyan ve 2021 yılında tamamlanması planlanan Trans - Afganistan boru hattının faaliyete geçmesi Türkmenistan'ın bölgedeki enerji arz ve güvenliğinin sağlanmasındaki konumunu ve rolünü güçlendirecektir. Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesinin ardından Türkmenistan ile Azerbaycan arasındaki enerji yatağı sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Hazar Denizi'nin yeni statüsünün Türkmenistan'ın enerji güvenliğine yönelik boru hattı politikalarına olumlu etkiler yapacağı öngörülmektedir.

Kazakistan: Hazar Bölgesi'nde sahip olduğu zengin enerji rezervlerinden dolayı enerjiye ihtiyaç duyan ülkelerin dikkatini çekmektedir. Ayrıca, Özbekistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarının Çin ve Rusya'ya transfer edilmesinde geçiş güzergâhı olması nedeniyle Kazakistan önemli bir konumda bulunmaktadır. Kazakistan, Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğinin şekillendirilmesinde etkin bir ülke olmak için enerji kaynaklarını alternatif boru hatları ile dış pazarlara ulaştırmaya yönelik politikalar izlemektedir. Kazakistan, Rusya'ya ve Çin'e boru hattı ile petrol transferi gerçekleştirirken Trans - Hazar projesi ile de BTC hattına bağlanmak istemektedir. Sahip olduğu zengin enerji kaynakları ile Kazakistan, bölgede enerji arz ve güvenliğinin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Hazar Denizi'nin

yasal statüsündeki değişikliklerin bölgede Hazar geçişi projelerin yapılmasına imkân sağlayacak olmasının enerji güvenliğinin belirlenmesi yönünden Kazakistan'ı daha da etkin bir konuma taşıyacağı öngörülmektedir.

Küresel Güçlerin Hazar Bölgesi Enerji, Arz ve Güvenliğine Yönelik Strateji ve Politikaları;

Hazar Bölgesi'nde yaşanan enerji mücadelesinde Rusya dışında ABD, Çin ve AB'de küresel bir güç olarak aktif olarak yer almaktadırlar.

ABD: ABD'nin bölgedeki enerji güvenliğine yönelik stratejisi; Rusya'nın etki alanını sınırlandırmak, İran'ı dışlamak, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile ikili ilişkilerini güçlendirerek bu ülkelerin Rusya karşısında güç kazanmasını sağlayarak bölgedeki nüfuzunu artırmaktır. ABD, her geçen gün artış gösteren enerji ihtiyacının karşılanmasında alternatif kaynak/bölge oluşturmak, Rusya ile geçmişten süregelen güç mücadelesinde üstünlük sağlamak, Rusya'yı güneyden çevreleyerek hareket alanını sınırlandırmak ve bölgenin enerji kaynaklarını kontrol altında tutarak maksimum düzeyde fayda sağlamak için bölge ülkelerine karşı aktif bir enerji politikası uygulamaktadır. ABD bu çerçevede Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Rusya'yı devre dışı bırakan enerji projelerini ve ABD enerji şirketlerinin bölgedeki yatırımlarını desteklemektedir. ABD'nin Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ne yönelik enerji politikası yaklaşımı, bölgedeki enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olmaya yöneliktir. Ancak Hazar'ın hukuki statüsünü belirleyen anlaşma kapsamında bölgede kıyıdaş olmayan bir ülkenin askeri varlığının bulundurulmaması hususu ABD'nin bölgedeki çıkarlarına ters düşmektedir. Hazar Denizi' nin hukuki statüsünün belirlenmesi ile ABD'nin bölgede çeşitli gerekçeler öne sürerek askeri varlık bulundurmasının önü kapanmıştır. ABD'nin oluşan bu durum çerçevesinde bölgedeki enerji güvenliğini şekillendirebilmek maksadıyla Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini geliştirerek Hazar enerji kaynaklarının Rusya ve İran üzerinden değil Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmasını sağlayacak projeleri desteklemeye yönelik strateji ve politikalar yürüteceği öngörülmektedir.

Çin: Hazar Bölgesi, Çin'in büyüyen ekonomisi ve artan nüfusuna bağlı olarak artış gösteren enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir bölgedir. Diğer taraftan

Çin ekonomik olarak Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan açısından önemli bir pazardır. Artan enerji ihtiyacının karşılanmasında, Basra Körfezi enerji kaynaklarına olan bağımlılıktan kurtulmak istemesi Çin'i Hazar Bölgesi'ne yöneltmektedir. Bu kapsamda Çin, Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliğine yönelik olarak bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirerek enerji yatırımlarını artırmakta ve bu ülkeler ile iyi komşuluk ilişkilerini de pekiştirerek Batılı güçlerin bölgedeki enerji proje ve yatırımlarında aktif olarak yer almasının önüne geçmeye çalışmaktadır. Öte yandan Çin'in bölge ülkelerini de kapsayan Tek Kuşak Tek Yol projesi de bulunmaktadır. Çin'in Hazar Bölgesi enerji kaynaklarına yönelik hedeflerine ulaşmasında ve bölgenin enerji kaynaklarının arz ve güvenliğinin sağlanmasında öncülük ettiği Tek Kuşak Tek Yol projesinin faaliyete geçmesinin ekonomik anlamda Çin'i küresel piyasalarda daha güçlü bir konuma taşıyacağı ve Hazar Bölgesi enerji kaynakları üzerindeki nüfuzunu artıracığı öngörülmektedir.

AB: Üye ülkeler enerji ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli rezervlere sahip olmadıklarından ihtiyaç duydukları enerjiyi ithalat yoluyla karşılamaktadırlar. Petrol ve doğal gazda Orta Doğu ve Rusya'ya bağımlı durumda olan AB, ihtiyaç duyduğu petrolün yarısına yakını Orta Doğu'dan karşılarken, petrolün % 30,3'ünü doğal gazın ise % 38,7'sini Rusya'dan temin etmektedir. AB'nin, enerji ihtiyacının karşılanmasında Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulması için Hazar Bölgesi ülkeleri büyük önem arz etmektedirler. AB bu bağlamda bölgede bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerle ikili ilişkilerini güçlendirmekte, bu ülkelere enerji yatırımları yaparak bölgede Türkiye üzerinden geçen ve Avrupa'ya petrol ve doğal gaz aktarımı yapan BTC, TAP, TANAP ve benzeri projeleri destekleyerek enerji arz ve güvenliğinde belirleyici olmak istemektedir. AB'nin bu konuda çıkarları ABD ile örtüşmekte ve benzer politikalar izlemektedir.

Türkiye'nin Hazar Bölgesi Enerji, Arz ve Güvenliğine Yönelik Strateji ve Politikaları;

Türkiye'nin Hazar Bölgesi enerji güvenliğinin belirlenmesine yönelik olan enerji strateji ve politikalarında bölge ülkelerine yönelik stratejik bakışı da önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye, bölgeye ve bölgedeki ülkelere yönelik olarak kendi çıkarlarını ön planda tutan ancak ülkelerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne

saygılı, iç işlerine karışmayan, gerçekçi ve sürdürülebilir bir politika izlemektedir. Türkiye için Hazar Bölgesi; enerji ihtiyacını karşılamak, boru hatlarının güvenli bir biçimde kendi topraklarından geçmesini sağlamak, Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarının dış pazarlara açılmasına destek olmak için Rusya ve İran'la ilişkilerini uyumlu ve dengeli biçimde devam ettirmek, ABD, Çin ve AB ile çıkarları doğrultusunda iş birliği geliştirmek üzerine kurulu güç mücadelesinin yaşandığı bir bölgeyi ifade etmektedir. Türkiye'nin petrol ve doğal gaz rezervleri düşük olup, ihtiyacı olan enerjinin % 77'sini dışardan ithal etmektedir. Artan enerji talebini karşılamak amacıyla, farklı bölgelerden enerji ithal etmeyi çözüm olarak gören Türkiye için Hazar Bölgesi önemli bir alternatif teşkil etmektedir. Petrol ve doğal gaz ihtiyacını ağırlıklı olarak Rusya ve İran'dan karşılayan Türkiye, Türk Cumhuriyetleriyle iş birliğini güçlendirerek, Rusya'ya ve İran'a olan bağımlılığından kurtulmak istemektedir. Aynı zamanda boru hatlarının geçiş güzergâhında bulunmasından dolayı, enerji kaynakları üzerindeki etkinliğini artırarak, bölgede güç elde etmeye yönelik politikalar izlemektedir.

Türkiye - Rusya: Türkiye ithal ettiği doğal gazın % 47'sini petrolün ise % 25,2'sini Rusya'dan temin etmektedir. Türkiye Rusya'ya olan enerji bağımlılığından kurtulmak ve Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan'ın enerji kaynaklarını Avrupa ülkelerine ulaştırmak için bölgede Rusya dışından geçecek boru hattı projelerine öncülük etmektedir. Bu kapsamda Türkiye - Rusya arasındaki enerji ilişkilerinde Avrasya bölgesi ön plana çıkmaktadır. Bu bölgede yaşanan enerji mücadelesinde ABD ve AB de etkin bir rol oynamaya çalışmaktadırlar. Bölgedeki enerji mücadelesinde Rusya, AB ve ABD'den daha etkilidir. Hazar Bölgesi'ndeki enerji transferini kendi üzerinden gerçekleştirmek isteyen Rusya bu konuda Türkiye'yi kendisine rakip ve alternatif olarak görmektedir. Rusya, Hazar Bölgesi'nde Türkiye'nin enerji güvenliğini belirleyen ve kontrol eden bir ülke konumuna gelmesini istemeyen bir strateji izlemektedir. Rusya'nın bu stratejisine karşılık olarak Türkiye ise AB ve Türk Cumhuriyetleri ile enerji konusunda iş birliğini artırarak Rusya'ya karşı enerji konusunda bölgesel üstünlük sağlamaya çalışmaktadır. Türkiye - Rusya arasında halen faaliyet ortaklığı şeklinde devam eden enerji ilişkilerinin; Hazar Denizi'nin yeni hukuki statüsü ve Dağlık Karabağ Savaşı

sonrasında bölgede oluşan yeni jeopolitik durum çerçevesinde enerji güvenliğine yönelik olarak yeniden şekilleneceği öngörülmektedir.

Türkiye - İran: İran, Türkiye için petrol ve doğal gaz ithalatında önemli bir yer tutmaktadır. İki ülke arasındaki enerji ilişkilerini son yıllarda ABD ile İran arasındaki ekonomik ambargo ve nükleer program konusunda yaşanan sorunlar etkilemektedir. Nükleer programından dolayı İran'a uygulanan yaptırımlar Türkiye'yi de dolaylı olarak etkilemektedir. Türkiye ve İran Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğinin şekillendirilmesi konusunda bölgesel bir rekabet içerisindedirler. Her iki ülke de bölgeden geçecek boru hatlarının kendi coğrafyası üzerinden geçmesini istemekte ve bu doğrultuda politikalar yürütmektedirler. Türkiye - İran enerji ilişkilerinde ABD - İran ilişkilerinin seyri belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Türkiye, ABD ile İran arasındaki sorunların çözümünde sınırlı bir role sahip olmasına rağmen, İran ve ABD'nin süreç içerisinde Türkiye'den farklı taleplerde bulunma ihtimalleri yüksek gözükmemektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin bölgesel çıkarları doğrultusunda politikalar izleyeceği öngörülmektedir.

Türkiye - Azerbaycan: Türkiye ile Azerbaycan arasında enerji ilişkileri "Bir Millet, İki Devlet" anlayışı içerisinde yürütülmektedir. Türkiye, Azerbaycan'ın Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarının küresel piyasalara transfer edilerek ekonomik açıdan güçlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan'ın enerji kaynakları BTC, BTE, TANAP ve TAP boru hatları ile AB ülkelerine taşınmaktadır. Türkiye alternatif boru hattı politikası izleyerek benzer boru hatlarının çoğaltılmasını istemektedir. Azerbaycan da Türkiye'nin bu politikasını destekleyen bir yaklaşım sergilemekte ve iki ülke arasında kazan - kazan stratejisi uygulanmaktadır. Bu strateji kapsamında her iki ülke arasındaki enerji yatırımlarının artarak devam edeceği ve Hazar Bölgesi'nin enerji güvenliğinin şekillenmesinde daha etkin bir rol üstlenecekleri öngörülmektedir.

Türkiye - Türkmenistan: Türkiye ile Türkmenistan arasındaki enerji ilişkileri oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. İki ülke arasındaki enerji ilişkilerine bir ivme kazandıracığı düşünülen Trans - Hazar doğal gaz boru hattının yapılması Rusya ve İran tarafından engellenmektedir. Mevcut durumda Türkmenistan doğal gazını Avrupa ülkelerine doğrudan ihraç edememektedir. Hazar'ın yeni hukuki statüsü

çerçevesinde Trans - Hazar doğal gaz boru hattı projesinin yapılması durumunda Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Batı pazarlarına transferi sağlanacaktır. Türkiye bölgede bu hattın yapılmasına destek veren enerji politikaları izlemektedir. Bu bağlamda her iki ülkenin de Hazar bölgesi enerji güvenliğinin şekillenmesindeki etkinliklerinin artacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye - Kazakistan: Kazakistan, Hazar Bölgesi'nde Türkiye'nin petrol temin ettiği bir ülkedir. Kazakistan petrolü Hazar Denizi üzerinden tankerler vasıtasıyla Azerbaycan'a taşınmakta ve BTC hattına bağlanarak Türkiye'ye ulaştırılmaktadır. Bölgedeki enerji güvenliğinin şekillenmesini doğrudan etkileyecek olan Trans - Hazar petrol boru hattının yapılması ile Kazakistan petrolünün boru hattı ile Türkiye'ye taşınması sağlanacaktır. Her iki ülkenin de bu hattın yapılmasına yönelik politikalar izlemeye devam edeceği öngörülmektedir.

Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında Rusya'ya bağımlı olması bölgedeki enerji güvenliğine yönelik izlediği/izleyeceği politikalarda etki alanını sınırlandırmaktadır. Hazar Denizi'nin yeni hukuki statüsü kapsamında bölgede yeni boru hatlarının yapılmasında elde edilen kazanımların Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'ye bölgede enerji güvenliğinin şekillendirilmesine yönelik önemli katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir. Türkiye'nin bu çerçevede Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan enerji kaynaklarının Batı piyasalarına ulaştırılmasına yönelik projeleri desteklemeye devam edeceği öngörülmektedir.

Türkiye - ABD: Türkiye - ABD enerji politikaları ortak çıkarlara dayalı iş birliği çerçevesinde sürmektedir. ABD, Hazar Bölgesi'nde enerji güvenliğini şekillendirmeye yönelik olarak Rusya ve İran'ı dışlayan Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerini ise ön plana çıkaran, destekleyen bir strateji uygulamaktadır. Türkiye Hazar Bölgesi'ndeki enerji mücadelesinde enerji kaynakları üzerinde söz sahibi bir ülke konumuna gelebilmek için ABD ile Rusya arasındaki ilişkileri kendi menfaatleri doğrultusunda dengede tutmak zorundadır. Bu kapsamda Hazar Bölgesi'nde Türkiye - ABD enerji ilişkilerinin bölgede yeni alternatif boru hatlarının yapılmasını esas alan politikalar temelinde ortak çıkarlar çerçevesinde ilerleyeceği öngörülmektedir.

Türkiye - Çin: Türkiye ve Çin enerji ilişkileri son yıllarda gelişme kaydetmektedir. Türkiye ile Çin arasında Türkiye'deki nükleer enerji santrali ve doğal gaz depolama tesisleri yapılması hususunda yatırım ve iş birliği yapılmaktadır. Söz konusu iş birliğinin benzer alanlarda da yapılabileceği değerlendirilmektedir. Hazar Bölgesi, Türkiye ve Çin'in enerji ihtiyacının karşılanması açısından çıkarlarının kesiştiği bir bölge olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye ve Çin arasındaki enerji politikaları ortak çıkarlar esasına dayanmaktadır. Türkiye ile Hazar Bölgesi'nin büyük bir bölümünü kapsayan Tek Kuşak Tek Yol projesi de her iki ülkenin ortak çıkarlarını kapsamaktadır. Projenin tamamlanmasıyla birlikte Hazar Bölgesi'ndeki enerji güvenliğinin şekillendirilmesinde her iki ülkenin etkinliklerinin artacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye - AB: AB ile Türkiye arasındaki enerji ilişkilerinin temeli, Türkiye'nin jeostratejik konumuna dayanmaktadır. Enerji ihtiyacının karşılanması için yeterli enerji rezervlerine sahip olmayan AB petrol ve doğal gaz ihtiyacını büyük oranda Rusya'dan tedarik etmektedir. AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığından kurtulmasında Hazar Bölgesi enerji kaynakları önemli bir alternatif oluşturmaktadır. Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarının AB'ye transferinde ise Türkiye üzerinden geçen/geçecek olan boru hatları oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. AB bu durum çerçevesinde ihtiyacı olan enerjinin Rusya dışından karşılanması amacıyla özellikle Trans - Hazar vb. boru hattı projelerini desteklemektedir. AB'nin Hazar Bölgesi'nden başlayan ve Türkiye üzerinden geçmesi planlanan enerji boru hatlarını destekleyen stratejisini sürdüreceği, Türkiye'nin ise AB'nin bu stratejisini destekleyen politikalar izleyeceği öngörülmektedir.

Sonuç olarak; 21'nci yüzyılda uluslararası ilişkilerde değişen dengeler çerçevesinde enerji kaynaklarına sahip olmak, üretmek, piyasalara arz etmek ve güvenli güzergâhlardan ihtiyaç olan bölgelere aktarımını sağlamak ülkeler arasındaki en önemli rekabet konusu ve güç mücadelesinin yoğun olarak yaşandığı bir alan haline gelmiştir. Hazar Bölgesi'nde, Türkiye ve zengin enerji kaynaklarına sahip olan kıyıdaş ülkeler ile bölgedeki enerji güç mücadelesinde çıkarlarını maksimize etmek isteyen Rusya, AB, ABD ve Çin arasında enerji güvenliğinin şekillendirilmesine yönelik ciddi bir rekabet söz konusudur. Hazar Bölgesi'nde Türkiye, kıyıdaş ülkeler ve küresel güçler çıkarları doğrultusunda enerji

kaynaklarından yüksek düzeyde fayda sağlamaya yönelik strateji ve politikalar yürütmektedirler. Bu bilgiler ve bulgular doğrultusunda araştırmanın hipotezi büyük oranda doğrulanmıştır. Hazar Bölgesi'ndeki enerji üretimi, arzı ve güvenliği de Türkiye, kıyıdaş ülkeler ve küresel güçlerin uyguladığı strateji ve politikalar çerçevesinde şekillenmektedir.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

- Afacan, Serhan (2018). **Türkiye-İran İlişkilerini Yeniden Düşünmek** (Politika Notu No. 2018/02). İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği.
- Alkan, Haluk (2011). **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar**. Ankara: USAK Yayınları.
- Andican, Ahat (2012). "Türk Cumhuriyetleri ile İlişkiler." Şu kitapta: Ed. Haydar Çakmak. **Türk Dış Politikası 1919-2012**. Ankara: Barış Platin Kitap, 963–972.
- Aras, Bülent (2005). **Avrupa Birliği ve Hazar Bölgesi: Jeopolitik Araştırma Raporu**. Stratejik Rapor No:3, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Aras, Osman Nuri (2001). **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**. İstanbul: Der Yayınları.
- Arı, Tayyar (2013). **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya ve İş Birliği**. 8. Baskı. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, Tayyar (2014). **Uluslararası İlişkiler Kuramları II**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Aydın, Mustafa (2004). "Oil, Pipelines and Security: The Geopolitics of The Caspian Region". Şu kitapta: Ed. Moshe Gammer. **The Caspian Region a Re-Emerging Region**. London: Routledge, (1), 3-31.
- Aydın, Mustafa (2015). "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler." Şu kitapta: Ed. Baskın Oran. **Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012**. İstanbul: İletişim Yayınları, 366-440.
- Aydın, Nehir (1999). **Orta Asya - Hazar - Ceyhan Boru Hattı ve Millî Güce Etkileri**. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Aykal, Doğan (2017). **Enerji Kan Kokuyor, Biyokimyasal Savaş ve Enerji Kartelleri**. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Babalı, Tuncay (2006). **Caspian Energy Diplomacy Since The End of The Coldwar**. Ankara: Akyazı Matbaası.
- Benke, Ildiko (2010). **Power and Energy: Geopolitical Aspects of The Transnational Natural Gas Pipelines From The Caspian Sea Basin To Europe**. California: Naval Postgraduate School.

- Bilgin, Mert (2014). **Avrasya Enerji Savaşları**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Budak, Türkan (2017). **Türkiye'nin Enerji Politikasında TANAP ve Türk Akımı**. BİLGESAM, No:1364, İstanbul.
- Buzan, Barry (1983). **People, State and Fear-The National Security Problem in International Relations**. A Member of the Harvester Press Group.
- Buzan, Barry (1991). "New Patterns of Global Security in The Twentyfirst Century". **International Affairs**, 67 (3), 431-451.
- Buzan, Barry (1991), *People, States & Fear: An Agenda For International Security Studies in the Post Cold War Era*, 2nd Ed., Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf Publishing.
- Buzan, Barry (2003). "Regional Security Complex Theory In The Postcold War World". **Theories of New Regionalism**, pp. 140-159.
- Buzan, Barry, Ole Waever (2004). **Regions and Powers: The Structure of International Security**. Cambridge: Cambridge University Press,
- Buzan, Barry, Ole Waever, Jaap De Wilde (1998). **Security: A New Framework for Analysis**. Londra, Boulder: Lynne Rienner Pub.
- Buzan, Barry, Ole Waever (2003). **Regions And Powers: The Structure of International Security**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cafersoy, Nazım (2001). **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası Haziran 1992- Haziran 1993**. Ankara: ASAM Yayınları.
- Cerrah, Ufuk, Hasan Oktay (2018). **Uluslararası Politikada Kafkasya**. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Chernoff, Fred (2007). **Theory and Metatheory in International Relations**. New York: Palgrave McMillan.
- Çaman, Efe (2013). "Üçüncü On Yılında Türkiye'nin Orta Asya Bölgesel Politikası. Sübjektif Algılardan Gerçeklere." Şu kitapta: Ed. Turgut Demirtepe, Özkan Güner. **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**. Ankara: USAK Yayınları, 175-219.
- Çetinkaya, Şeref (2019). **Enerji Güvenliği: Rusya-Batı Gerilimi ve Türkiye (1997-2016)**. Ankara: Gece Akademi.
- Denk, Nevzat (2010). **21'nci Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Jeopolitik Durumu ve Jeostratejik Öneminin Yeniden Belirlenmesi**. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

- Dilek, Kaan (2011). **Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında, İran'ın Orta Asya Politikaları**. Ankara: İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No 07.
- Dursun, Suat (2011). **Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye**. Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No: 36.
- Ekici, Kübra Deren (2015). Enerji Diplomasisi ve Hazar Havzası. Şu kitapta: Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım. **Enerji Diplomasisi**. İstanbul: BETA, 333-345.
- Erdoğan Murat (2011). **Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. yılında Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları**. Rapor- İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No: 08.
- Ergin, Hikmet (2002). **Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği**. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Findley, Carter Vaughn (2005). **The Turk in Word History**. New York: Oxford University Press.
- Friedman, Thomas L. (2009). **Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği**. İstanbul: Boyner Yayınları.
- Gözen, Ramazan (2019). **Uluslararası İlişkiler Teorileri**. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güler, Müjdat (2007). **Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı**. İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık.
- Güney, Emrullah (2002). **Türkiye'nin Komşuları Ülkeler Coğrafyası - Jeopolitik**. Diyarbakır: Çantay Kitabevi.
- Hale, William (2003). **Türk Dış Politikası 1774-1994**. İstanbul. Mozaik Yayınevi.
- Hekimoğlu, Asem (2012). "Uluslararası Dengeler Bağlamında, Orta Asya'daki Enerji Politikaları", Şu kitapta: Ed. M. Savaş Kafkasyalı. **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**. Ankara: SFN Yayıncılık
- Heywood, Andrew (2016). **Küresel Siyaset**. İstanbul: Liberte
- İnat, Kemal (2011). "Türkiye'nin İran Politikası 2010." Şu kitapta: Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman. **Ortadoğu Yılığ 2010**. İstanbul: Açılım Kitap, 13-16.
- Jim, Nichol (2014). **Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for US Interests**. Washington: Congressional Research Service.

- Kalyuzhnov, Andrei, Julian Lee, Julia Nanay (2002). "Domestic Use of Energy: Oil Refineries and Gas Processing". Şu kitapta: Ed. Yelena Kalyuzhnova, James Addison Baker, Amy Myers Jaffe. **Energy in The Caspian Region: Present and Future**. Palgrave Macmillan, Hampshire, 133-168.
- Kalyuzhnova, Yelena (2008). **Economics of The Caspian Oil and Gas Wealth: Companies, Governments, Policies**. Hampshir: Palgrave Macmillan.
- Kamalov, İlyas (2008). **Moskova'nın Rövanşı: Putin Dönemi Rus Dış Politikası**. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kamalov, İlyas (2011). "Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları." Ed. Murat Yılmaz. **Rapor**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara.
- Kamer, Kasım (2009). **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**. Ankara: USAK.
- Kara, Abdulvahap, Okan Yeşilot (2011). **Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 201091.
- Karagöl, Erdal Tanas (2017). **Modern İpek Yolu Projesi**. Ankara: SETA Yayınları
- Karasar, Niyazi (2012). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kızıltepe, Celal, Coşgun Şenyuva, Nami Ersü (2000). **21'nci Yüzyıla Girerken Dünya Düzeni**. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Klare, T. Michael (2001). **Resource Wars The New Landscape of Golabl Conflict**. New York: OWL Book.
- Klare, Michael T. (2017). "The Changing Geopolitics of Oil and Gas". Şu kitapta: Ed. Timothy C. Lehmann. **The Geopolitics of Global Energy: The New Cost of Plenty**. London: Lynee Rienner Publisher.
- Kutluk, Deniz (2003). **Hazar - Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları Çevresel Tehdit**. İstanbul: Tüdev Yayınları, No: 16.
- Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro (2009) (Ed.). **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**. New York: Cambridge University Press
- Mairet, Frederic C. (2016). **New Stakes in The Caucasus and Central Asia: Caspian Energy Resources and International Affairs**. Bloomington, USA: Author House.
- Mearsheimer, John J. (2013). **Structural Realism International Relations Theories**. Oxford University Press.

- Mert, Okan (2004). **Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan**. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Nye, Joseph. S. (2011). **The Future of Power**. New York: Public Affairs.
- Oktay, Hasan, Ufuk Cerrah (2018), **Uluslararası Politikada Kafkasya**. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Orban, Anita (2008). **Power, Energy, and The New Russian Imperialism**. Londra: PSI Reports.
- Öğdür, İsa (2015). “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Bütünleşme ve İran'ın Bölge Politikası”. **Stratejik Öngörü**, TASAM Yayınları.
- Özbay, Fatih (2013). “Türk - Rus İlişkileri.” **Bilge Adamlar Kurulu Raporu**. Ankara: Bilgesam Yayınları Rapor No: 58.
- Özdal, Habibe (2016). **Rus Dış Politikasında Ukrayna-Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Kırım'ın İlhakına**. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.
- Öztürk, Osman Metin, Yalçın Sarıkaya (2006). **Kaosu Doğru İran: Güncel İran İncelemeleri**. Ankara: Fark Yayınları.
- Peimani, Hooman (2001). **The Caspian Pipeline Dilemma Political Games and Economic Loses**. Praeger Publishers, Santa Barbara.
- Roy, Olivier (2000). **The New Central Asia: The Creation of Nations**. Londons: IB Tauris.
- Russett, Bruce (1996). **Liberalism, International Relations Theories Discipline and Diversity**. Oxford University Press.
- Sakal, Halil Burak (2019). “Türk Akımı ve Mavi Akım'ın Türkiye Ekonomisine Etkileri”. Şu kitapta: Ed. Halil Burak Sakal, **Türkiye - Rusya İlişkilerinde Enerji**. Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları
- Sandıklı, Atilla, Elanur İsmayılov, Osman Gafarlı (2014). **Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye**. İstanbul: BİLGESAM Yayınları, Rapor No: 60.
- Sevim, Cenk (2015). **Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik**. 3.Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Skagen, Ottar (2000). “Survey of Caspian's Oil And Gas Resources”. Şu kitapta: Ed. Hooshang Amirahmadi. **The Caspian Region At a Crossroad Challenges of A New Frontier of Energy and Development**. Palgrave Macmillan, Hampshire, pp.55-74

- Sosnov, Georgiy İvanoviç (2019). “Ortadoğu’da Enerji Nakil Hatları Altyapısı”. Şu kitapta: Ed. Halil Burak Sakal. **Türkiye - Rusya İlişkilerinde Enerji**. Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk (2016). **Son On Yıllarda Türk Dış Politikası**. İstanbul: Der Yayınları.
- Tacibayev, Raşid (2012). “Rusya’nın Orta Asya’ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi”, Şu kitapta: Ed. M. Savaş Kafkasyalı. **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan.
- Tamer, Cenk (2018). **2018 Yılında Türkiye - İran İlişkileri**. Ankara: Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Türkiye Petrolleri (2019). **2018 Yılı Doğal Gaz ve Petrol Sektör Raporu**. Ankara: Türkiye Petrolleri Strateji Dairesi Geliştirme Başkanlığı
- Uçar, Fuat (2016). **Dış Türkler**. 2. Baskı. Ankara: Fark Yayınları.
- Ülger, İrfan Kaya (2015). **Avrupa Birliği Rehberi**. Kocaeli: Umuttepe Yayınları
- Van Der Linde, Coby (2007). “External energy policy: old fears and new dilemmas in a larger Union.” Şu kitapta: Ed. Andre Sapir. **Fragmented Power: Europe and The Global Economy**. Brussels: Bruegel AISBL, 266-307.
- Viotti, Paul R. (2016). **Uluslararası İlişkiler Teorisi** (Çev. Metin Aksoy). İstanbul: Nobel Yayınevi.
- Waltz, Kenneth N. (1979). **Theory of International Relations**. New York: McGraw Hill.
- Williams, Paul D. (2008). **Security Studies: An Introduction**. Abingdon.
- Yavaş, Gökçen (2013). Bölge, Bölgeselleşme ve Güvenlik. Şu kitapta: Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**. İstanbul: BETA, 191-214.
- Yavuz, Celalettin (2010). **Avrasya’da Türk Jeopolitiği: Türklere Açılan Geniş Ufuklar**. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yeniacun, Selim Han (2013). **Enerji Jeopolitiği, Hazar Havzası Kaynakları Üzerine Temel Stratejiler**. İstanbul: Fikir Enstitüsü Yayınları, ss.17.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan (2010). “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri.” Şu kitapta: Der. Tayyar Arı. **Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine**. Bursa: MKM Yayıncılık.

Yüce, Çağrı Kürşat (2006). **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Zacher, Mark W., Richard A. Matthew (1995). “Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands”. Şu kitapta: Ed. Charles William Kegley. **Controversies In International Relations Theory: Realism and The Neoliberal Challenge**. New York: St. Martin’s Press, 107–150.

Zakaria, Fareed (1998). **From Wealth To Power: The Unusual Origins Of America’s World Role**. New Jersey: Princeton University Press.

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Abdullayev, Cavid (1999). “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar’ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu”. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 38 (14), 255-290.

Abişov, Nesib (2018). **Türkiye Azerbaycan İlişkilerine TANAP Projesinin Etkisi**. Lisans Bitirme Tezi, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü.

Akçay, Nurettin (2017). “Yeni İpek Yolu Projesi Kapsamında Türkiye - Çin İlişkileri”. **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, 1 (3), 73-96

Akgül Açıkmeşe, Sinem (2011). “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri.” **Uluslararası İlişkiler**, 8 (30), 43-73.

Akgül Açıkmeşe, Sinem (2004). “Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi.” **Uluslararası İlişkiler**, 1 (1), 1-32.

Akgül, Fatih (2007). “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”. **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 3 (5), 129-155. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlikstrj/issue/7538/99229>

Akhiyadov, Mokhmad (2020). “Kuzey Kafkasya Raporu: Kafkasya’da Din, Siyaset ve Etnisite.” Araştırma 111, **İNSAMER**.

Akkaya, Kurtuluş (2019). **Türkiye’nin Enerji Politikalarının 2013 Sonrası Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri**. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akpınar, Erdal, Adem Başbüyük (2011). “Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı; Doğalgaz”. **International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 6 (3), 116-136.

Aktaş, Ali Kemal (2017). **2002 Sonrası Türkiye - İran İlişkileri**. Lisans Bitirme Projesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Aktaş, Kevser (2018). “Suriye ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İş Birliği mi Rekabet mi?.” **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, 5 (1), 163-184 DOI: 10.26513/tocd.427808
- Almammadov, Vali (2019). **Azerbaycan’ın Doğal Gaz ve Petrol Kaynaklarının İşletme ve Ulaştırma Stratejileri**. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Andican, A. Ahat (2013). “Bağımsızlıktan Günümüze Kırgızistan - Türkiye İlişkileri ve Geleceğe İlişkin Düşünceler.” **Stratejik Düşünce Enstitüsü, Kırgızistan - Türkiye İlişkilerinin Geleceği Sempozyumu**, Mayıs, Kırgızistan/Bişkek.
- Aras, Osman Nuri (2012). “Ekonomik Neden ve Sonuçları Bakımından Hazar’ın Güvenlik Sorunu.” **5. Uluslararası Türk - Asya Kongresi, TASAM**, ss.273-282.
- Asgary, Bahareh (2015). **Hazar Denizin’in Hukuki Rejimi İle İlgili İran’ın Dış Politikası**. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aslanlı, Araz (2014). “Geosiyasi Reçabet ve Qeoiktisadi Maraqlar Zemininde Xezer Hövzesinin Qordi Düyünü”. **QAFSAM**
- Aslanlı, Araz (2018). “Türkiye - Azerbaycan Ekonomik İlişkileri”. **Yönetim ve Ekonomi**, 25(1), 15-27.
- Ayata, Ali, Murat Ercan (2007). “Soğuk Savaş Sonrası Ortaya Çıkan Bölgesel Sorunlar Bağlamında Türkiye - ABD İlişkilerinin Kazandığı Yeni Boyutlar”. **Bilgi**, 2(15),18-32.
- Aydın, Aydın (2015). “Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya’da Rusya, ABD ve Çin”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, 6 (13), 1-11.
- Aydın, Nermin Zahide (2012). “Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset”. **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9 (2), 207-224.
- Ayhan, Veysel (2009). “Avrupa’nın Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye: Petrol, Doğal Gaz ve Entegrasyon”. **Uluslararası İlişkiler**, 5 (20), 155-178.
- Ayvacı, Figen Aypek (2019). **Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Enerji Arz Güvenliği: Türkiye Örneği**. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Azer, Özlem Arzu (2012). “Çin’in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası”. **International Conference On Eurasian Economies**, pp. 233-240.

- Babayeva, Vefa (2013). **Haydar Aliyev Dönemi Türkiye - Azerbaycan İlişkileri**. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baylis, John (2008). “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”. **Uluslararası İlişkiler**, 5 (18), 69-85.
- Bayraç, H. Naci (2009). “Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma”. **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (1), 115-142.
- Bayraktar, Gökhan (2007). “Hazar’daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”. **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, (11), 83-93.
- Baysoy, Emre (2009). “Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitikası”. **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, (10), 59-81.
- Benda, Brent (1995). “The Effect Religion on Adolescent Delinquency Revisited”. **Journal of Research in Crime & Delinquency**, 32 (4), 446-466.
- Berber, Mesut, Fikret Birdişi (2012). “Türkmenistan’da Berdimuhammedov Dönemi”. **KSÜ İİBF Dergisi**, 2 (2), 39-55.
- Coşgun, Ramazan (2014). **Türkiye-Kuzey Kafkasya İlişkileri: Kuzey Kafkasya’dan Türkiye’ye Öğrenci Hareketliliğinin Değerlendirilmesi**. Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.
- Çelikpala, Mithat (2005). “Türkiye’de Kafkas Diasporası ve Türk Dış Politikası’na Etkileri.” **Uluslararası İlişkiler**, 2 (5), 71-108.
- Çetinkaya, Şeref (2019). “Türkiye’nin Enerji Güvenliğinin Sağlanması: Bir Ulusal Güvenlik Meselesi”. **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi**, 43, 208-215.
- Çetinsaya, Gökhan (2006). “Tarihsel Perspektifte Türkiye - İran ilişkileri”. **SETA İran Dosyası**.
- Çifçi, Orhan (2019). “Çin’in Enerji Jeopolitiğinde Artan Rolü ve ABD’nin Enerji Politikasının Yeniden Şekillenmesi”. **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, 21 (1), 79-98.
- Çolakoğlu, Selçuk (1998). “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 53 (14), 107-122.
- Dal Parlar, Emel, Ali Murat Kurşun (2017), “Hazar Bölgesinde Rusya ve AB Ekonomipolitik Çekişmesi ve “Ukrayna” Faktörü”. **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, 5, (Özel Sayı), 17-31

- Dannreuther, Rolant (2010). "International Relations Theories: Energy, Minerals and Conflict". Polinares, **Working Paper**, (8),1-24
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) (2010). **İran Ülke Bülteni**, İstanbul.
- Demir, İdris (2007). **Uluslararası Petrol Sistemi**. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demir, İdris (2014). "Tarihsel Perspektif Işığında Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkiler." **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi**, 2 (21), 177-194.
- Dikbaş, Kadir (2015). "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", **Avrasya Dosyası** Türkmenistan Özel, 7 (2), 74-99.
- Doyuran, Sabri Zafer (2005). **Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dış Politikasına Etkileri**. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DTM (T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı) (2006). **Rusya Ülke Raporu**.
- Dudek, Adriana (2016). "Poland and Russia at The Turn of XXI Century Between a Liberal Illusion and Imperial Realism". **Revista UNISCI / UNISCI Journal**, (40), 77-99.
- Dukembayeva, Assel (2011). **Enerji Politikaları Bağlamında Kalkınma Perspektifinden Türkiye - Kazakistan Ekonomik İlişkileri**. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duman, Ömer (2018). **Kuzey Kafkasya Bölgesi'nde Rusya ve Türkiye Arasında Olası İş Birliği: Sert ve Yumuşak Örneklemeler**. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ekrem, Erkin (2011). "Türkiye - Çin İlişkileri: Çin'in Gözünde Türkiye". **Yeni Fikir**, (11), 30-33.
- Enerji Piyasası Denetleme Kurumu (EPDK). (2019). **Doğal Gaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu**.
- Erdoğan, Nuray (2017). "TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi". **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 10 (3), 10-26.
- Eren, Kasım (2012). "Bağımsız Devletler Topluluğu içinde Türk Cumhuriyetleri". **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 1 (1), 43-73.
- Erol, Mehmet Seyfettin (2012). "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış." **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 12 (1),1-20.

- Erşen, Emre, Emel Parlar Dal (2018). “Türk-Rus İlişkilerinin Karadeniz Kafkasya Boyutu: Uçak Krizi ve Sonrası.” **TASAM**, 53-56.
- Eslen, Nejat (2006). “Yeni ‘Soğuk Savaş’ Dönemi mi?”. **Jeopolitik**, (29), 9.
- Gasımov, Tural (2007). **Azerbaycan Petrol Sektöründe Yabancı Sermayenin Yeri ve Petrol Gelirlerinin Bütçeye Etkisi**. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gonca İsa Burak, Esmem Özdaşlı (2016). “Kazakistan’ın Dış Politika Önceliklerinin Şekillenmesinde Bir Faktör Olarak Çin’in Enerji Talebi”. **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, 5 (1), 147-166.
- Gök, Naim (2019). **Türkiye-İran İlişkileri (1917-2017)**. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gökçe, Mustafa (2007). **Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu**. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökçe, Mustafa (2008). “Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet”. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1(5), 150-200.
- Gökçe, Mustafa (2016). “Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran’ın Hazar Denizi Siyaseti”. **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (6), 153-176.
- Görgülü, Aybars, Onnik Krikorian (2012). “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası: Devlet ve Sivil Toplum Aktörlerinin Rolü.” **TESEV Dış Politika Programı**, 1-8.
- Gülşen, Halit (2009). “Rusya’nın Enerji Politikası”. **Stratejik Analiz**, 9 (106), 47-54.
- Hodaloğulları, Zeliha, Aydın Aydın (2016). “Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkisi”. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9 (43), 744-755.
- IEA (2017). **World Energy Outlook 2017**. IEA, Paris
<https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2017> Erişim tarihi: 25.02.2021
- İlgin, Sezer (2008). **Deniz Kamu Hukuku**. İstanbul: Deniz Harp Okulu.
- İbrahim, Khazar (2013). “Hazar Neden Bu Kadar Önemli”. **HASEN Hazar Raporu**, Azerbaycan NATO Büyükelçisi, Ankara, 17-21. http://www.academia.edu/4767561/Hazar_Raporu.

- İbrahimov, Rovshan (2014). "U.S. Azerbaijan Relations: Aview From Baku". **Rethink Paper**, (17), 1-20.
- İsmayılov, Elnur, Türkan Budak (2015). "Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası". **BİLGESAM Analiz /Enerji**, (1189), 1-8
- İsmayılov, Elnur, Türkan Budak, (2014). "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası". **Bilge Strateji**, 6 (11), 29-49.
- İsmayıl, Gülzar (2017). "Ortadoğu'da Son Dönem Türkiye-Rusya İlişkileri (Suriye Krizi Örneğinde)." **ASOS Journal**, (45), 181-189. DOI: <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12228>
- Jane, Murta (2017). "İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi". **ANKASAM, Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, İran Özel Sayısı 1 (2), 264-314.
- Kahraman, Firdevs Şeyda ve Ali Samir Merdan (2020). "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü". **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (KAÜİİBFD)**, 11(21), 434-468. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1180603>
- Kakışım, Cemal (2017). "Türkiye'nin Enerji Politikaları Açısından Türk Akımına Yönelik Bir Değerlendirme". **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (50), 517-527.
- Kalkan, Duhan (2015). **Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Türk Dış Politikasında Enerji**. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kanbolat Hasan (2005). "Kafkasya'nın Jeopolitiğinde Değişim Sinyalleri." **Stratejik Analiz**, 5 (60).
- Kandiyoti, Rafael (2008). "What Price Accessto The Open Seas? The Geopoitics of Oil and Gas Transmission From The Transcaspian Republics". **Central Asian Survey**, 27 (1), 75-93.
- Karaca, R. Kutay (2012). "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990-2010)". **Uluslararası İlişkiler**, 9 (33), 93-118.
- Karagöl, Erdal Tanas, Mehmet Kızılkaya, Salihe Kaya (2016). "Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi". **SETA Analiz**, (155), 1-28.
- Karagöl, Erdal Tanas, Salihe Kaya (2014). "Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru (GGK)". **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)**, (108), 1-34.
- Kardaş, Şaban (2017). "Çevrelenen' İran ve Türkiye: Dikkatli İyimserliğe Devam?" **Ortadoğu Analiz**, 9 (78), 8-9.

- Kartoğlu, Cem (2010). **Hazar Denizi Bölgesi Petrol - Doğal Gaz İhraç Boru Hatlarının Hazar Denizi Kıyısı Ülkeleri ve Türkiye Açısından Önemi**. Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kavak, Kubilay (2013). “Dünyadaki Enerji Oyununu Değiştiren Yeni Faktör: Konvansiyonel Olmayan Petrol ve Doğal Gaz”. **Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)**, (1), 1-15.
- Kavaz, İsmail (2018). “Küresel Piyasalar Kapsamında ABD’nin Son Dönem Enerji Politikaları”. **SETA Perspektif**, (185), 1-8.
- Kazımlı, Elnur (2012). “Hazar’ın Hukuki Statüsü Sorunu”. **Stratejik Araştırmalar Dosyası**, (10), 9-10
- Kılıçoğlu, Gökmen, Serkan Kekevi (2004). “Kuzey Kafkasya Otonom Cumhuriyetlerinin Türkiye Rusya İlişkilerine Etkisi.” **1 Genç Bilim Adamları Sempozyumu**. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Kocaman, Muhammed Emin (2018). “Hazar Havzası’nın Hukuki Statüsü”. **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 9 (1), 99-114.
- Koçarslan, Gelengül (2011). “Avrupa Birliği’nin Doğal Gaz Politikası ve Bu Eksende Türkiye’nin Önemi”. **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, 61 (2), 235-255.
- Koday, Zeki, Saliha Koday ve Çağlar Kıvanç Kaymaz (2017). “Dünyadaki Bazı Önemli Boğazlar ile Kanalların Coğrafi Özellikleri ve Jeopolitik Önemleri”. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 21(3), 879-910.
- Köten, Faysal (2013). “Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik ve Jeoekonomisindeki Rolü.” **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, 2 (1), 65-84.
- Labs, Eric J. (1997). “Beyond Victory: Offensive Realism and The Expansion of War Aims”. **Security Studies** 6 (4), 1-149
- Memmedova, Havva (2009). “Ermeni Propagandası veya Mülteci ve Dağlık Karabağ’da Etnik Temizleme Politikası”. **Jeopolitik**, (68).
- Mutalimov, Ruslan (2003). **Türkmen Doğal Gazının Türkmenistan Ekonomisindeki Yeri ve Pazarlama Sorunları**. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Narin, Müslüme (2006). “Avrasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Kaynakları ve İletim Hatlarının Türkiye’ye Katkıları”. **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 6 (1),153-169.

- Nugman, Gülnar (2008). "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü". **Avrasya Etüdüleri**, (13), 80-91.
- Oğan, Sinan (2001). "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı". **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 7 (2), 143-184.
- Ongarova, Yerkinay (2017 2018). "Kazakistan'ın Çok Yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi." **Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)**, 2 (3), 1- 21
Doi: 10.30913/alinterisosbil.306038
- Oruç, Tarık Çağrı (2016). "Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu". **Sosyoekonomi**, 12 (12), 83-102.
- Ovalı, Serap (2003). **TRACECA Projesi ve Türkiye Üzerine Sosyo - Ekonomik Etkileri**. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Önal, Hilal (2010). "ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları, Bölgesel Bir Analiz". **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 6 (23), 4371.
- Önk, Özlem (2010). **Avrupa Birliği'nin Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü**. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öz, Sabri, Latif Samet Aslan (2019). "Türkiye - Azerbaycan Arasındaki TANAP Projesinin Türkiye'deki Stratejik Enerji Planlamasındaki Önemi ve AB ile İlişkilere Etkileri". **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (35), 655-667.
- Özan, Özlem (2020). **Neoklasik Realizm Çerçevesinde ABD'nin Arktik Politikası: Ulusal Güvenlik ve Enerji Politikasının Analizi (2001-2020)**. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Özbay, Fatih (2013). "Hazar'da Güvenlik İkilemi ve Silahlanma Yarışı", **HASEN Hazar Raporu**, Yaz, <http://www.academia.edu/4871668>
- Özkan, Gökhan (2010). "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği". **Akademik Bakış**, 4 (7), 17-40.
- Özkurt, Oğuz Emre (2019). **Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Üzerinden Türkiye-Rusya İlişkileri**. Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne Ankara
- Pala, Cenk (2003). "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi, Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye". **Avrasya Dosyası**, 9 (1), 5-37.

- Pamir, Necdet (2006). “Kafkaslar ve Hazar Havzası’ndaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”. **Türkiye’nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye’nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu**. İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, ss.53-57.
- Pamir, Necdet (2018). “Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler”. **Stratejik Analiz Dergisi**, 7, 57-73.
- Powell, Robert (1994). “Anarchy in International Relations Theory: The Neorealist Neoliberal Debate”. **International Organization**, 48 (2), 313-344.
- Rustamov, Rafiq (2008). **Azərbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yaklaşımları**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Salgın, Sercan (2011). **Energy As a Foreign Policy Tool in The Caspian Region**. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sancak, Kadir (2013). “Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü”. **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (6), 123-134.
- Sayın, Yusuf Kılınçarslan, İsmail Yasin (2019). “Rekabet ve İş birliği Denkleminde Türkiye-İran İlişkileri: Suriye Krizi Örneği.” **Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER)**, 3 (2), 237-257.
- Schubert, Samuel R., Johannes Pollak (2011). “Realism Energy and International Conflict, Why The Struggle for Power is Still The Name of Game”. **The 2011 Annual Meeting of the American Political Science Association**, Seattle Washington.
- Swanström, Niklas (2005). “China and Central Asia: A New Great Game Or Traditional Vassal Relations?”. **Journal of Contemporary China**, 14 (45), 569-584.
- Şakı, Çağlar (2018). **Büyük Güçler Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları: Jeopolitik Mücadele**. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şehitoğlu, Yasin (2007). **Rusya Federasyonu’nun Petrol ve Doğal Gaz Stratejileri**. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Şenyurt, Yasin (2010). **Hazar ve Basra Körfezi Havzalarının Enerji Kaynakları Üzerinde Stratejiler ve Türkiye**. Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Şir, Aslan Yavuz (2003). “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi, Enerji Güvenliği ve Rusya”. **Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, BİLGESAM**, ss.346-355.
- Taşkın, Emir, Mutlu Yılmaz (2018). “Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretiminde Doğal Gazın Yeri ve Enerji Ekonomisi Açısından Önemi”. **TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu**. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tekir, Osman (2011). “Potansiyel Bir Çatışma Alanı: Kuzey Kafkasya.” **International Symposium, Regional and Global Dynamics: Economic and Political Issues of Turkey and Its Near Abroad**, 28-29 April, İzmir, 58-68.
- Tellal, Erel (2005). “Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği.” **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 2 (5), 49-70.
- Telli, Azime (2015). **Hazar Havzası Enerji Diplomasisi’nde Rekabet ve İşbirliği**. Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Temiz, Kadir (2017). “Türkiye - Çin ilişkileri”. **SETA**, (196), 1-24.
- Toprak, Nuri Gökhan (2017). “Türkiye’nin Kazakistan İle Kurmuş Olduğu Enerji İlişkilerinin Türkiye’nin Yumuşak Gücüne Etkisi”. **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 10 (1),111-121.
- Tozar, Barış, Esat Güzel (2011). “Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Boğazlarına Etkileri”. **Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi**, 3 (2), 1-13.
- Turan, Aslıhan P. (2010). “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”. **Bilge Strateji**, 2 (2), 43-70.
- Türk, Fahri (2010). “Türkiye - Türkmenistan ilişkileri 1990-2010”. **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 2 (2), 57-64.
- Uğrasız, Bülent (2002). “Çin’in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası”. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 4 (3), 227-236.
- Umbach, F. (2019). **China’s Belt and Road Initiative and Its Energy-Security Dimensions** (RSIS Working Paper, No. 320). Singapore: Nanyang Technological University.
- Uslu, Nasuh (2000). “1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi”. **Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 6 (2), 203-232

- Ülger, İrfan, Merve Erol (2019). Aktau Hazar Denizi'nin Statüsü Sözleşmesi: Arka Planı ve Temel Hükümleri. **Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi**, 26-27 Ağustos, Gölbaşı – Adıyaman, ss.850-864.
- Ünay, Sadık, Altay Atlı (2014). Küreselleşme Sürecinde Türkiye - Çin Ekonomik İlişkileri. **SETA Analiz**, (96), 1-32.
- Ünlü, İ. Hakkı (2016). “Türkmenistan’ın Tarafsızlık Politikasının Bölgesel Gerçekliği” **Bartın ve Yöresi Tarih - Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM), Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, 3 (1), 95-102.
- Veliyev, Cavid (2013). **ABD’in Azerbaycan Politikası: Neoliberal Aktörler Açısından Analizi**. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- Veliyev, Cavid (2016). **Azerbaycan’ın Dış Politikasında Enerji Boyutu**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yağdıran, Yaşar Hüseyin (2011). **Uluslararası Hukuk Açısından Hazar Denizi Kıta Sahaneliği Problemi**. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, İstanbul.
- Yazar, Yusuf (2010). “Türkiye’nin Enerjideki Durumu ve Geleceği”. **Seta Analiz**, (31), 5-21.
- Yeğin, Abdullah (2016). “İran’ın Sert Gücü”. **Analiz**, (150), Şubat.
- Yılmaz, Hasan (2005). **Küreselleşen Dünyada Hazar Enerji Kaynaklarının Dünya Enerji Pazarı İçindeki Konumu, Küresel ve Bölgesel Güçlerin Hazar Havzası’na Yönelik Politikalarının Analizi**. Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz, Necip Fazıl (2005). “Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirme.” **Tesisat Mühendisliği Dergisi**, (87), 4-14.
- Yılmaz, Sait (2011). “Yumuşak Güç ve Evrimi”. **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi (TURAN-SAM)**, 3 (12), 31-36.
- Yılmaz, Yunus (2002). **Sovyetler Birliği Dağılmasından Sonra İran’ın Azerbaycan Politikası**. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yiğittepe, Levent (2018). “NATO ve Rusya Arasında Türkiye’nin Güvenlik Algılaması: S-400 Krizi Örneği.” **Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi**, 16 (Özel Sayı), 276- 289.

Yüce, Çağrı Kürşat (2008). “Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri İçin Önemi ve Bölgedeki Yeni Büyük Oyun”. **Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi**, (1), 158-183.

Zhaissenbayev, Kazbek (2004). **Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar 1991-2004**. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

3. Elektronik Kaynaklar

Acun, Can (2019). “Türkiye Rusya’yı ABD’ye ABD’yi de Rusya’ya Karşı Kullanarak Denge Siyaseti İzliyor”. <https://www.setav.org/turkiye-rusyayi-abdye-abdyi-de-rusyaya-karsi-kullanarak-denge-siyaseti-izliyor/> Erişim tarihi:10.07.2020

Afacan, Serhan (2018). “Afrin’de İran-Rusya Kaynaklı Belirsizlikler”. **İRAM Center İran Araştırmaları Merkezi**. <https://iramcenter.org/afrinde-iran-rusya-kaynakli-belirsizlikler/> Erişim tarihi:15.06.2020

Al Jazeera (2019). Geçmişten Günümüze Türkiye-İran ilişkileri, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmistengunumuzeturkiyeiraniliskileri/> Erişim tarihi: 11.11.2019

Alizada, Nazrin (2018). 22 Yıllık Çıkmazın Sonu: Hazar Beşlisi Zirvesi ve Hazar Konvansiyonu, <https://ankasam.org/22yillikeikmazinsonuhazarbeslisizirvesivehazarkonvansiyonu/> Erişim tarihi: 18.10.2019.

Anadolu Ajansı (2017). Küresel doğalgaz tüketimi 2022’de 4 trilyon metreküp olacak, 13.07.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kuresel-dogalgaz-tuketimi-2022de-4-trilyon-metrekup-olacak-/860269> Erişim tarihi: 18.10.2020.

Anadolu Ajansı (2021). Bakan Dönmez: TANAP’tan bugüne kadar yaklaşık 9,1 milyar metreküp gaz akışı gerçekleşti, 21.01.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-donmez-tanap-tan-bugune-kadar-yaklasik-9-1-milyar-metrekup-gaz-akisi-gerceklesti/2118124> Erişim tarihi: 24.01.2021

Anadolu Ajansı (22 Ocak 2021). Dev Petrol Rezervi İçin Anlaştılar... Dikkat Çeken Açıklama: Türkiye’de Faydalanacak. <https://www.star.com.tr/ekonomi/dev-petrol-rezervi-icin-anlastilar-dikkat-ceken-aciklama-turkiye-de-faydalanacak-haber-1603806/> Erişim tarihi: 25.02.2021

Askeroğlu, Sabir (2019). “Rusya’nın Gözünden Türkiye’nin Denge Politikası.” **Dış Politika**, (36), <https://kriterdergi.com/dis-politika/rusyanin-gozunden-turkiyenin-denge-politikasi> Erişim tarihi:10.07.2020

- Aybar, Sedat (2017). “Tek Kuşak Tek Yol İnsiyatifi Bağlamında Türkiye - Çin İlişkileri”. **TASAM**, https://tasam.org/Files/Icerik/File/TEK_KU%C5%9EAK_TEK_YOL_%C4%B0NS%C4%B0YAT%C4%B0F%C4%B0_BA%C4%9ELAMINDA_T%C3%9CRK%C4%B0YE_pdf_f0c7c547-5f7e-4287-9df3-4afb00659483.pdf Erişim tarihi: 18.10.2019
- Ayyıldız, Huri Kaptan (2019). Kazakistan ve Azerbaycan Arasında Fiber Optik İletişim Hattı Yapılıyor! <https://qha.com.tr/haberler/kazakistan-ve-azerbaycan-arasinda-fiber-optik-iletisim-hatti-yapiliyor/118021/> Erişim tarihi: 12.03.2021
- Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı https://tr.wikipedia.org/wiki/Bak%C3%BC-Novorossiysk_Petrol_Boru_Hatt%C4%B1 Erişim tarihi: 18.10.2020
- BBC News (14 Ocak 2020). İran'la Nükleer Anlaşma Öldü Mü, Can Mı Çekişiyor?, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51093637> Erişim tarihi: 20.02.2021
- Bekdeş, Hasan (2018). “5. Hazar Zirvesi: Yeni Düzenlemeler.” **SD Analiz**, <http://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-5-hazar-zirvesi-yeni-duzenlemeler-analizi-659> Erişim Tarihi: 18.09.2020
- Bilgin, Mert (2009). Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye Arasındaki Açmazlar ve Stratejik Açılımlar. <http://www.stratejikongoru.org/pdf/yeniasyaninenerjiparadigmasi.pdf/> Erişim tarihi: 9 8.11.2019
- BOTAŞ (2019), Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları Haritası, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/dogalgazvepetrolboruhatlariharitasi/168/> Erişim tarihi: 05.10.2019.
- BOTAŞ (2019). <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/ham-petrol/13> Erişim tarihi: 05.10.2019
- BP Statistical Review of World Energy (2019). 68th edition <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>
- Canpolat, Recep (2016). BTC'den 2015 Yılında 34 Milyon Ton Petrol Aktı <http://www.denizhaber.com.tr/btcden2015yilinda34milyontonpetrolaktihaber65839.htm>
- Caspian Sea Convention (2018). Convention on the Legal Statüs of the Caspian Sea, <http://en.kremlin.ru/supplement/5328/> Erişim tarihi: 22.12.2019
- Çalışkan, Burak (2017). Türkmenistan'ın Doğalgaz Çıkması. İNSAMER, <https://insamer.com/tr/turkmenistanin-dogalgaz->

[cikmazi_1088.html#:~:text=Rusya%2C%20C4%B0ran%20ve%20Katar'%20C4%B1n,on%20%C3%BCIke%20aras%C4%B1na%20dahi%20giremekte dir. Erişim tarihi: 25.02.2021](#)

Çalışkan, Burak (2020). Hazar Denizi Raporu: Enerji Havzasında Mücadele. **İNSAMER Rapor**, https://insamer.com/tr/hazar-denizi-raporu-enerji-havzasinda-mucadele_3156.htm (Erişim tarihi:10.10.2020)

Çopur, Hakan, Aytekin Emre (07.02.2021). ABD, Uranyum Zenginleştirme İşlemine Durdurana Dek İnan'a Yaptırımları Kaldırmayacak, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-uranyum-zenginlestirme-islemine-durdurana-dek-irana-yaptirimlari-kaldirmayacak/2136877> Erişim tarihi: 25.03.2021.

Dünya Bülteni (6 Ocak 2010). Türkmenistan-İnan Doğal Gaz Boru Hattı Açılışa Hazır. <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acilisa-hazir-h101133.html>

Dünya Gazetesi (14 Aralık 2009). Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı Açıldı. <https://www.dunya.com/gundem/turkmenistan-cin-dogalgaz-boru-hatti-acildi-haberi-99437> Erişim tarihi: 20.02.2021.

EIA (2013). World Shale Gas Resources. <https://www.EIA.gov/analysis/studies/worldshalegas/> / Erişim tarihi: 10.10.2019

EIA (2017). Country Analysis Brief: Russia. Last Updated: October 31, 2017, https://www.EIA.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Russia/russia.pdf / Erişim tarihi: 10.10.2019

EIA Caspian Sea Region (2019). Caspian Sea Region. Last Updated: August 26, 2013 https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf

EIA, Azerbaycan (2019). Background Reference: Azerbaijan. Last Updated: January 7, 2019 https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Azerbaijan/azerbaijan_bkgd.pdf

EIA, Çin (2020). China International Energy Data and Analysis. Last Updated: Semtember 30, 2020 https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/China/china.pdf

EIA, İnan (2019). Country Analysis Executive Summary: Iran Last Updated: January 7, 2019

https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Iran/pdf/iran_exe.pdf

EIA, Kazakistan (2019). Background Reference: Kazakhstan. Last Updated: January 7, 2019

https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Kazakhstan/pdf/kazakhstan_bkgd.pdf

EIA, Rusya (2017). Country Analysis Brief: Russia. Last Updated: October 31, 2017, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Russia/russia.pdf

EIA, Türkmenistan (2016). Turkmenistan. **Last Updated:** July 2016. <https://www.eia.gov/international/analysis/country/TKM>

Enerji Atlası, Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervi, <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

Enerji Günlüğü (03 Mayıs 2019). Azerbaycan-Rusya Petrol Boru Hattı Bakım Çalışmaları Sürüyor <https://www.enerjiGUNlugu.net/azerbaycan-rusya-petrol-boru-hatti-bakim-calismalari-suruyor-32232h.htm> / Erişim tarihi: 15.11.2019

Erkul, Nuran (2020). Energy to Play Greater Role in Turkey-US Trade Volume. <https://www.aa.com.tr/en/energy/electricity/energy-to-play-greater-role-in-turkey-us-trade-volume-/28322> Erişim tarihi: 25.02.2021

EUROGAS, Statistical Report (2015). <https://eurogas.org/website/flipbooks/statistical-report-2015/mobile/index.html#p=1> Erişim tarihi: 15.09.2019

Euronews (2019). Türkiye, 39 Avrupa ülkesi içinde enerjide ithalata en fazla bağımlı beşinci ülke. <https://tr.euronews.com/2019/08/29/turkiye-39-avrupa-ulkesi-icinde-enerjide-ithalata-en-fazla-bagimli-besinci-ulke> Erişim tarihi: 12.12.2019

Eurostart, Imports of Natural Gas By Partner Country, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nrg_ti_gas&lang=en%20/ / Erişim tarihi: 10.10.2019

Eurostart, Imports of Oil And Petroleum Products By Partner Country https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nrg_ti_oil&lang=en / Erişim tarihi: 15.11.2019

Furuncu, Yunus, İsmail Kavaz, Büşra Zeynep Özdemir, Neslihan Saydam, (2018). 2018'de Enerji, https://setav.org/assets/uploads/2018/12/Enerji_2018.pdf Erişim tarihi: 9.11.2019

<http://politikaakademisi.org/2014/10/29/turkmenistan21yuzyildaavrsyajeopolitigini-nyeni-yildiziolabilirmi/> / Erişim tarihi: 10.10.2019

- <http://www.socar.com.tr/> / Erişim tarihi:10.10.2019
- <http://www.turkiye-turkmenistan.com/trans-hazar-dogalgaz-projesi-mutlaka-gerceklesecek/>
- <https://tr.pinterest.com/pin/176273772894750457/> Erişim tarihi:15.11.2019
- <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/28/Caucasus-political-tr.svg>
Erişim tarihi: 05.03.2021
- <https://worldview.stratfor.com/> Erişim tarihi: 12.11.2019
- <https://www.diplomatikstrateji.com/turk-akimi-dogalgaz-boru-hatti-projesi/>
Erişim tarihi: 10.10.2019
- <https://www.kpo.kz/en/operations/export-routes.html> / Erişim tarihi:15.11.2019
- <https://www.muhasebenews.com/trans-afganistan-boru-hattinin-turkmenistan-ayagi-tamamlandi/> Erişim tarihi:15.11.2019
- <https://www.muhasebenews.com/transafganistanboruhattininturkmenistanayagitamamlandi/> Erişim tarihi: 10.10.2019
- Hürriyet Gazetesi (28 Temmuz 2018). Çin'den Tuz Gölü'ne 1.2 Milyar Dolar,
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cindentuzgolune12milyardolar40910970>
Erişim tarihi: 8.11.2019
- Hürriyet Gazetesi (01 Aralık 2019). TANAP Avrupa'ya Bağlandı
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tanap-avrupaya-baglandi-41386591/> /
Erişim tarihi: 10.10.2019
- Ismayılov, Elnur, Türkan Budak (15 Nisan 2016). Kazakistan Petrol Boru Hatları (Analiz), **Kazakistan.KZ haber**, <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-petrol-boru-hatlari/>
- İNSAMER (2019) https://insamer.com/tr/turkmenistan_1588.html / Erişim tarihi: 27.12.2019
- İNSAMER (30 Kasım 2019). TANAP'ın Avrupa Bağlantısı Açıldı!
https://insamer.com/tr/tanapin-avrupa-baglantisi-acildi-30-kasim2019_2532.html Erişim tarihi: 30.11.2019
- İran Ülke Bülteni, İran'ın Ekonomik Yapısı ve Türkiye İle Ticari İlişikleri, Eskişehir Ticaret Odası, <http://www.etonet.org.tr/uploads/iran.pdf>
- Karaağaçlı, Abbas (2009). Hazar Denizi, BİLGESAM <http://www.bilgesam.org/incele/1291/hazardenizi/#.Xd0CegzYps> / Erişim tarihi: 10.10.2019

- Kachkachishvili, Davit (2015). Bakü-Supsa boru hattı kısmen Rus ordusunun kontrolünde. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-supsa-boru-hatti-kismen-rus-ordusunun-kontrolunde/26497#:~:text=Bak%C3%BC%2DSupsa%20petrol%20boru%20hatt%C4%B1,varil%20petrol%20ta%C5%9F%C4%B1ma%20kapasitesine%20sahip> Erişim tarihi: 12.03.2021
- Karbuş, Sohbet (2018). Avrupa Doğal Gaz Arz Talep Dengesi ve Beraberinde Getirdiği Sorular, <http://petroturk.com/makale/avrupadogalgazarztalepdengesiiveberaberindegetirdigisorular> / Erişim tarihi: 9.11.2019
- Kaya, Nuran Erkul (2020). Türkiye tarihindeki en büyük doğal gaz keşfini Karadeniz'de yaptı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-tarihindeki-en-buyuk-dogal-gaz-kesfini-karadenizde-yapti/1949239> Erişim tarihi: 18.09.2020
- Kazakistan Petrol Boru Hatları (ANALİZ) (15 Nisan 2016) <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-petrol-boru-hatlari/> / Erişim tarihi: 10.10.2019
- Koçak, Konur Alp (2018). Hazar Denizi'nin Statüsüne Dair Anlaşma ve Olası Yansımaları. <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html> / Erişim tarihi: 19.10.2019
- Kottasova, Ivana (2014). Map: Europe's Thirst for Russian Gas. CNN, <http://edition.cnn.com/2014/07/22/business/russian-gaseu-sanctions/index.html> Erişim tarihi: 19.10.2019
- Mavi Akım'dan Doğalgaz Akışı Kesilecek Hat Bakıma Girecek <https://www.enerjigunlugu.net/mavi-akimdan-dogalgaz-akisi-kesilecek-hat-bakima-girecek-37252h.htm> Erişim tarihi: 11.12.2019
- Mican, Osman (2018) Enerji Güvenliği ve Teorik Boyutu <https://www.ilimvemedeniyet.com/enerjiguvendigiveteorikboyutu.html/> Erişim tarihi: 11.12.2019
- Milliyet Gazetesi (14 Şubat 2018). Güney Gaz Koridoru Projesinde Sona Yaklaşıldı. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/guney-gaz-koridoru-projesinde-sona-yaklasildi-2610052>
- Mirzaliyeva, Fatima (2016), “Azerbaycan Enerji Politikaları ve Türkiye İle İş Birliği”. **İNSAMER**, https://insamer.com/tr/azerbaycanenerjipolitikalariveturkiyeileisbirligi_430.html / Erişim tarihi: 10.10.2019
- NTV Haber (08 Aralık 2020) Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı Açıldı (Türk Akımı Hattı Projesi) <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/turk-akimi-dogalgaz-boru-hatti-acildi-turkakimi-hatti-projesi,zsHS1-EeTUWkI30C40IKgw> / Erişim tarihi: 8.11.2019

- ORASAM (Orta Asya Araştırmaları Merkezi) (26 Kasım 2020). Türkmenistan Tapı Projeleri İçin Afganistan'a 1,2 Milyon Dolar Ayırdı. <http://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/turkmenistan/3827-turkmenistan-tapi-projeleri-icin-afganistan-a-1-2-milyon-dolar-ayirdi> Erişim tarihi: 20.02.2021
- ORASAM (2019). Türkmenistan Ve Azerbaycan'dan Hazar Denizi'ne Fiber Optik İletişim Hattı. <http://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/turkmenistan/2546-turkmenistan-ve-azerbaycan-dan-hazar-denizi-ne-fiber-optik-ileti-im-hatti> Erişim tarihi: 12.03.2021
- Öğütçü, Mehmet (11 Nisan 2018). Boğazlarda Enerji Trafikine “Kazan-Kazan” Formülü <https://www.denizbulten.com/haber-bogazlarda-enerji-trafikine-kazan-kazan-formulu-7138.html> Erişim tarihi: 8.11.2019
- Özdemir, Büşra Zeynep (2018). İran Yaptırımları Türkiye–İran Enerji İlişkilerine Etkileri. SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları) Vakfı. <https://setav.org/assets/uploads/2018/11/260.ENERJI%CC%87-I%CC%87LI%CC%87S%CC%A7KI%CC%87LERI%CC%87I.pdf> Erişim tarihi: 10.11.2019
- Özsümer, Sıla (t.y.). Çin Ekonomisi ve Bir Yol Bir Kuşak Projesi İzmir Ticaret Odası, http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6695_1525260242.pdf / Erişim tarihi: 8.11.2019
- Petform (2020). Türkiye'de Petrol Üretimi. <http://petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/turkiyede-petrol-uretimi/>
- Rehimov, Ruslan (30 Ocak 2021b). Dağlık Karabağ'da Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi Faaliyete Başladı. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabagda-turk-rus-ortak-gozlem-merkezi-faaliyete-basladi/2128198> Erişim tarihi: 25.02.2021
- Rehimov, Ruslan (23 Şubat 2021a). Bayramov: Dostluk İsmi Verilen Petrol ve Doğal Gaz Yatağının Birlikte İşletilmesi Konusunda Anlaşma İmzalandı. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bayramov-dostluk-ismi-verilen-petrol-ve-dogal-gaz-yataginin-birlikte-isletilmesi-konusunda-anlasma-imzalandi/2154742> Erişim tarihi: 05.03.2021
- SOCAR Türkiye A.Ş (2014). <https://docplayer.biz.tr/7474906-Turkey-socar-turkey-enerji-a-s-eylul-2014-sayi-02.html> / Erişim tarihi: 02.02.2019 tarihinde alınmıştır.
- SOCAR Türkiye A.Ş (2017). Asrın Anlaşması 2050'ye kadar uzatıldı!. <http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2017-haberler/2017/09/15/asrin-anlasmasi-2050-ye-kadar-uzatildi>! Erişim tarihi: 12.11.2019

- Star Gazetesi (2018). TANAP'a ilk gaz. <https://www.star.com.tr/ekonomi/tanapa-ilk-gaz-haber-1348198/> Erişim tarihi: 12.04.2021
- Stratejik Düşünce Derneği (20 Mart 2019). Kazakistan enerji politikaları, Azerbaycan Petrolünün Rusya'ya Akışı Askıya Alındı. <https://www.sde.org.tr/enerji/azerbaycan-petrolunun-rusyaya-akisi-askiya-alindi-haberi-9832/> Erişim tarihi: 12.11.2019
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2009). Türkiye'nin Enerji Stratejisi Enerji, Su Ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/T%FCrkiye%27nin%20Enerji%20Stratejisi%20%28Ocak%202009%29.pdf> Erişim tarihi: 12.11.2019
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019) Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatları-ve-Projeleri/> Erişim tarihi: 27.01.2020
- T.C. Ticaret Bakanlığı (16 Nisan 2019a). Türkmenistan, Çin'in En Büyük Gaz Tedarikçisi Olacak. <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/turkmenistan-cinin-en-buyuk-gaz-tedarikcisi-olacak#:~:text=China%20Daily%20gazetesinin%20haberine%20g%C3%B6r%20e,milyar%20metrek%C3%BCp%C3%BC%20T%C3%BCrkmenistan%20taraf%C4%B1ndan%20sa%C4%9Flanmaktadır%20C4%B1r.> Erişim tarihi: 01.12.2021
- T.C. Ticaret Bakanlığı (4 Nisan 2019b). Rus Şirket, Türkmenistan'a TAPI Doğalgaz Boru Hattı İçin Boru Tedarik Edecek. <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/rus-sirket-turkmenistana-tapi-dogalgaz-boru-hatti-icin-boru-tedarik-edecek> Erişim tarihi: 20.12.2019.
- T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (2013) **11. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Şurası**. Boru Hatları Çalışma Grubu Rapor Özeti Ankara, <https://sgb.uab.gov.tr/uploads/pages/11-ulasirma-surasi/11-ulasirma-surasi-calisma-gruplari-rapor-ozeti-boru-hatlari.pdf> Erişim tarihi: 12.12.2019
- TMMOB (2016). Türkiye ile Çin Arasındaki Nükleer Anlaşma Resmen Yürürlükte. http://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=114889&tipi=&sube=0 Erişim tarihi: 12.12.2019
- TMMOB 9. Enerji Sempozyumu (2013). Amaç ve Kapsam, Teoman Öztürk Konferans Salonu, 12-13 Aralık, Ankara http://tmmobenerjisempozyumu.org/eskiler/9_eski/ Erişim tarihi: 12.12.2019
- Trans Adriatic Pepline (2019). <https://www.tap-ag.com/resource-library/media-library/maps> Erişim tarihi: 27.01.2020

- Transportation of Turkmen Gas to European Markets - Trans-Caspian Gas Pipeline and White Stream (2017). <https://www.energycommunity.org/dam/jcr:5879c378-a5f3-465b-8546-5085c2c5fcd4/GEORGIA%20TCP%20WS.pptx> Erişim tarihi: 12.12.2019
- TRT-TÜRK (08 Ocak 2020) TürkAkım'da Vanalar Açıldı https://www.trtturk.com.tr/haber/turkiye/turkakimda-vanalar-acildi_9458 Erişim tarihi: 8.01.2020
- TRT (2021). Azerbaycan'a kimlikle seyahat dönemi başladı. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/azerbaycana-kimlikle-seyahat-donemi-basladi-569281.html> Erişim tarihi: 12.03.2021
- Tükel, Melike (03 Ağu 2009). Türkiye-İran İlişkilerinin Panoraması. **TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi)**, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1114/turkiye-iran-iliskilerinin-panoraması> Erişim tarihi: 12.11.2019
- Türk Keneşi (2020). Türk Konseyi Hakkında. <https://www.turkkon.org/en/turk-konseyi-hakkında> Erişim tarihi:10.07.2020
- Türkiye - İran Siyasi İlişkileri (2020). <http://www.mfa.gov.tr/turkiyeiran-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim tarihi:10.07.2020
- Türkiye - Kazakistan Siyasi İlişkileri (2020). <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim tarihi:10.07.2020
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Risk Yönetimi, Tasfiye ve Döner Sermaye Genel Müdürlüğü. (2019). <http://risk.gtb.gov.tr/data/572b3a8a1a79f50cd8a22b1a/y/11Avrupa%20Birli%20C4%9Fi%20ile%20Dis%20Ticaret.pdf> / Erişim tarihi: 5.12.2019
- Türkiye Petrolleri (2019). 2018 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu. <http://www.tpao.gov.tr/file/2003/sector-raporlari-2018-2735e5d18395d1ba.pdf> Erişim tarihi: 12.11.2019
- Türkiye'de Boru Taşımacılığı ve Projeler <https://slideplayer.biz.tr/slide/2480511/> Erişim tarihi:10.07.2020
- Türkmenistan Ülke Raporu (2012). KASIAD www.academia.edu/3814285/T%C3%9CRKMEN%C4%B0STAN_%C3%9CLKE_RAPORU Erişim tarihi: 12.11.2019
- Uğuz, Serkan (2007). “Paylaşılmayan Bölge: Hazar”. **TASAM**, https://tasam.org/trTR/Icerik/668/paylasilamayan_bolge_hazar/ Erişim tarihi: 15.10.2019
- Ülger, İrfan Kaya (2021). Gelecek Dönemde En Güçlü İhtimal, Türkiye İle AB Arasındaki İlişkilerin Yeniden Tanımlanması Olacak. <https://www.aa.com.tr/>

<tr/roportaj/gelecek-donemde-en-guclu-ihhtimal-turkiye-ile-ab-arasindaki-iliskilerin-yeniden-tanimlanmasi-olacak/2138604> Erişim tarihi: 05.03.2021

Ünal, Arife Yıldız (2020). Boğazları Kullanan Gemi Sayısı 85 Bine Yaklaştı. Anadolu Ajans, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bogazlari-kullanan-gemi-sayisi-85-bine-yaklasti/1700127> Erişim tarihi: 15.02.2021

Varlı, İbrahim (2018). Kazan-Kazan Bağımlılık mı?, <https://www.birgun.net/haber/kazankazanmibagimlilikmi237343> / Erişim tarihi: 12.11.2019

Yagubzade Elmin (2015). Türkiye'nin Dış Politikasında Yumuşak Güç, <http://unec.edu.az/application/uploads/2015/05/ElminYagubzade.pdf> / Erişim tarihi: 3.12.2019

Yaman, Aslan, Halit Tarı (2018). "Hazar Denizi'nin Yasal Statüsü Hakkında Anlaşma Üzerine Bir Değerlendirme". <http://paper.researchbib.com/view/paper/190257> Erişim tarihi: 3.12.2019

Yeni Enerji (2018). Dünya Enerji Görünümü 2017 Raporu açıklandı: "Çin'deki değişim dünya enerji piyasalarını etkileyecek" Yeni enerji Dergisi, Ocak-Şubat Sayısı, <https://www.yenienerji.com/rapor/dunya-enerji-gorunumu-2017-raporu-aciklandi-cin-deki-degisim-dunya-enerji-piyasalarini-etkileyecek> Erişim tarihi: 15.11.2020

Yeni Şafak Gazetesi (28 Şubat 2018). Mavi Akım'da 15 Yılın Rekoru Kıırıldı <https://www.yenisafak.com/ekonomi/mavi-akimda-15-yilin-rekoru-kirildi-3164574/>

Yılmaz, Sait (t.y). ABD Hegemonyası, https://www.academia.edu/7647483/ABD_Hegemonyas%C4%B1 Erişim tarihi: 12.11.2019

Yılmaz, Şuhnaz (2012). Türkiye - ABD İlişkileri, https://www.academia.edu/11985322/T%C3%BCrkiyeABD_%C4%B0li%C5%9Fkileri / Erişim tarihi: 12.11.2019

ÖZGEÇMİŞ

Çağlar ÖZER ilk, orta ve lise tahsilini Ankara'da tamamlamıştır. 1983 yılında Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu'ndan, 1996 yılında Kara Harp Akademisi'nden, 1999 yılında ise Silahlı Kuvvetler Yüksek Sevk ve İdare Akademisi'nden mezun olmuştur.

Çağlar ÖZER 1999 yılında Londra/İngiltere'deki Savunma Koleji'nde ve Madrid/İspanya'daki Harp Akademi'sinde gözlemci olarak, Azerbaycan Harp Akademisi'nde ise 1999 ve 2000 yıllarında öğretim elemanı olarak görev yapmıştır.

Kurmay subay olarak muhtelif karargâh ve birliklerde görev yapan Çağlar ÖZER, 2001 - 2004 yıllarında terörle mücadele görevlerinde bulunmuş, 2006 - 2008 yılları arasında Kandıra Garnizon Komutanlığı yapmış ve 2014'de Kocaeli Eğitim ve Doktrin Komutanlığı Kurmay Başkanlığı'ndan Kurmay Albay olarak emekli olmuştur.

Necla ÖZER ile evli olan Çağlar ÖZER, Zihni Can ÖZER ve Ahmet Mert ÖZER'in babasıdır.